وَاِذَا سَمِعُوْا مَآ اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُوْلِ تَرٰٓى

تے جسویلے ویہہ اس (کلام) ناں سنّیں جہڑو رسول ﷺ ور نازل ہووو ہے اسویلے تم انھاں غیں

اَعْيُنَهُمْ تَفِيْضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوْا مِنَ الْحَقِّ ۚ

اکھاں بچوں اتھرواں غا چھم لگتا دیکھیں غا اس وجہ توں جے انھاں نے ''حق،، ناں سیان لیّو ہے

يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿۸۳﴾ وَمَا

ویہہ بول پُویں: اے مھار یار با! ہم ایمان لے آیا بس توں ہم ناں وی شہادت دینڑ آلاں ماں لکھ لے! تے ہم ناں

لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَآءَنَا مِنَ الْحَقِّ ۙ وَنَطْمَعُ

کے ہووو! جے ہم اللہ تعالیٰ ور تے اس ''حق،، ور جہڑو مھارے کولڑے آ گیو ہے ایمان نہ لیانواں حالانکہ ہم ناں اس

اَنْ يُّدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۸۴﴾ فَاَثَابَهُمُ

گل غی ہُٹک ہے جے مھارو رب ہمناں نیک لوکاں ماں شامل فرمالئے؛ فر اللہ تعالیٰ انھاں ناں یاہ گل کہنڑ غا

اللّٰهُ بِمَا قَالُوْا جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ

بدلہ ماں اسا باغ دئے غو جتھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں یہ سدا انھاں ماں ہی

فِيْهَا ۭ وَذٰلِكَ جَزَآءُ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۸۵﴾ وَالَّذِيْنَ

ریہنہ غا، تے نیکو کاراں غو یوہی بدلو ہے؛ تے ویہہ لوک جتھاں نے

كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ﴿۸۶﴾ ع

ع ۹

کفر کیّو تے مھاریں آیتاں ناں جُھوٹھیں کہیو یہ لوک دوزخی ہیں (۸۴)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُحَرِّمُوْا طَيِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ

اے ایمان آلیو! تم انھاں پاک چیزاں ناں حرام نہ کرلیو جہڑیں اللہ نے تھارے واسطے حلال کی

لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ ﴿۸۷﴾ وَكُلُوْا

ہیں تے حدوں نہ بدھو، بیشک اللہ تعالیٰ حدوں بدھنڑ آلاں ناں پسند نیہنہ کرتو؛ تے اللہ نے

مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلٰلًا طَيِّبًا ۠ وَّاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْٓ اَنْتُمْ

جہڑیں حلال (تے) پاک چیز تمناں دتیں ہیں انھاں بچوں کھاؤ! تے (اس) اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو جس ور

(۸۴) تقریباً مفسراں غو اس گل ور اتفاق ہے جے یہ آیت حبشہ غا بادشاہ حضرتِ نجاشیؓ تے ان غا درباریاں غا بارہ ماں نازل ہوئی ہیں۔ تے یہ صفت کہ ''قرآن پاک سُن غے اتھرواں غا چھم لگ گیا'' وی انھاں ہی غی بیان ہوئی ہیں رحمتِ عالم ﷺ نے مدینہ پاک در ہجرت کرن تیں پہلاں کجھ صحابہء کرام ناں ملکِ حبشہ در ہجرت کرن غو حکم فر مایو تھو کیونجے اُت غا بادشاہ غی نیک طبیعت تے عدل انصاف غی سارا عرب ماں ہُل تھی، صحابہء کرام غی اک جماعت نے ہجرت کی تے اس ملک ماں عیش ارام نالڑ رہنڑ لگ پیا ور اس غی خبر جس ویلے مکہ غا مشرکاں ناں لگی فر انھاں ناں تے مروڑ کے! سولڑ ہی ہو گیو۔ ویہہ مسلماناں غو کسے جگہ ارام نالڑ رہنڑو کسرا برداشت کرسکیں تھا!، انھاں نے وی اک وفد حبشہ غا بادشاہ کولڑے ٹوریو جس نے مسلماناں غی رج غے بد نامی کی نالڑے کجھ تحفہ نذرانہ دے غے درخواست کی جے یہ مھارا ملک غا باغی ہیں انھاں ناں واپس موڑیو جئے، بادشاہ نے صحابہء ناں دربار ماں بلاّ غے مشرکاں غیں گلاں غا بارہ ماں پچھیو جِت رحمتِ عالم ﷺ غا پتیر پہائی حضرتِ جعفر طیارؓ نے بڑا اثر دار طریقہ نالڑ اسلام غو تعارف کرایو تے نالڑ ہی سورتِ مریم غیں کجھ آیت وی پڑھ غے سنائیں جن ماں حضرتِ عیسیٰؑ غو تفصیل نالڑ ذکر ہے، بادشاہ نے تے اس غاں درباریاں نے مُچ غور نالڑ قرآن غی تلاوت سُنی جس غو اسو اثر ہووو کہ ساری مجلس ماں اتھرو واں غی چھڑی لگ گئی۔ تے بعد ماں اللہ نے اس ناں ایمان غی توفیق فرما دِتی ۹ھ ہجری ماں جسویلے رسولِ پاک ﷺ ناں ان غی وفات غی خبر پجی تے رحمتِ عالم ﷺ نے ان غی غائبانہ نماز جنازہ پڑھی متاں مفسراں غو خیال تے یوہ ہے جے آیتاں ماں اسے اپر غا واقعہ در اشارو ہے تے کجھ بزرگاں نے حضرت نجاشیؓ غو ہی اک دو جو قصو نقل کر غے اس در اشارو سمجھیو ہے وہ یوہ ہے جے حضرتِ نجاشیؓ نے اک بڑو قافلو ایمان قبول کرن واسطے حضور ﷺ غی خدمت ماں ٹوریو تھو انھاں ناں آپؐ نے دینڑ غی دعوت دِتی تے نالڑے ان غے سامنڑے قرآن پاک غی تلاوت فرمائی جس ور ان ساراں غی اکھاں توں اتھرو واں غی لڑی لگ گئی اور اللہ نے ساراں ناں ایمان غی دولت نصیب فرما دِتی۔ (فتح القدیر) ان آیتاں تیں یوہ ہی سہئ وہے جے پچھلی آیتاں ماں جن ''نصاریٰ'' غو ذکر ہے جہڑا یہودیاں تے مشرکاں توں زیادہ مسلماناں غے نیڑے ہیں یہ اسے قسم غا خاص خاص لوک ہیں جہڑا قرآن سُنڑ غے ایمان قبول کرلیں تے روپُویں'' دنیا غو ہر اک عیسائی نیہنہ۔ آخر ماں اساں مومناں غو انجام جنت تے ان غا مقابلہ ماں کفر کرن آلاں غو چھیکڑ ہمیشاں رہنڑ آلو ٹھکانوں دوزخ بیان فرمایو۔

بِهٖ مُؤْمِنُوْنَ ﴿٨٨﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ

تھارو ایمان ہے (٨٥) اللہ تعالیٰ تھاریں لغوا قسماں ور تھاری پغڑ نیہنہ کرتو

وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُّمُ الْاَيْمَانَ ۚ فَكَفَّارَتُهٗٓ

ور وہ انھاں قسماں ور تھاری پغڑ کرے غو جھڑیں تم پکی کر غے کریں تے اسی قسماں غو کفارو

اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسٰكِيْنَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُوْنَ

دس مسکیناں ناں درمیانوں جئو کھانوں کھوالنوں ہے جھڑو تم اپناں ٹبر ناں

اَهْلِيْكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ ۭ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ

کھوالیں یا انھاں ناں کپڑا لوا دیناں ہیں یا اک غلام ازاد کر دیٹوں ہے، تے جس ناں یوہ نہ سرے

فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ۭ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ ۭ

فر وہ تریہاں تہاڑاں غا روزا رکھے ، یوہ کفارو ہے تھاری قسماں غو جد تم قسم کرلیں

وَاحْفَظُوْٓا اَيْمَانَكُمْ ۭ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ

تے تم اپنٔی قسماں غی حفاظت کرو! اس را اللہ تعالیٰ تھارے واسطے اپنٔی آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کرے، تانجے تم

تَشْكُرُوْنَ ﴿٨٩﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ

شکر کریں (٨٦) اے ایمان آلیو ! شراب (پیٹوں) تے جوؤ (کھیڈنوں)

وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطٰنِ فَاجْتَنِبُوْهُ

تے استھان (پوجناں) اور فال غا تیراں (ناں فال کڈٹوں) بلاشبہ (یہ) گندا شیطانی کم ہیں لہٰذا تم انھاں تیں کنی رُہو

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿٩٠﴾ اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُّوْقِعَ

تانجے تم کامیاب ہوجیں (٨٧) شیطان تے یوہی چاہوے جے جوا تے شراب غے ذریعے تھارے

بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاۗءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ

بشکار دشمنی تے کرودھ باہ چھوڑے اور تمناں اللہ تعالیٰ غی

عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ ۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ ﴿٩١﴾

یاد تیں تے نماز تیں روک چھوڑے ؛ تے کیوں ! ہُن تم باز آویں غا ! (٨٨)

(٨٥) عیسائیاں نے اپناں دین ماں غلو کر غے بے شمار حلال چیز اپنٔے اپر حرام کرلیں تھیں بلکہ ان غا کجھ سائیں تے فقیر دنیا غی ہر اک لذت ناں اپنٔے اپر حرام سمجھیں تھا، کیونجے ان غا خیال ماں یہ چیز روحانیت غی مخالف سگوں روحانیت غا رستہ غیں رکاوٹ اور اڑو تھیں۔ کجھ اسے را غی تاہنگ پہلاں پہلاں کجھ صحابہء کرام غا دِلاں ماں وی آئی تھی حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں اس را غا کئیں سارا واقعہ بیان ہویا ہیں، کسے نے اپنے اپر سونٔ ناں حرام کرن غی سوچی، تے کسے نے بیوی کولٔے کدے نہ جانٔ غو فیصلو کیو، کسے نے ماس چربی تے دوجیں لذت آلیں چیز نہ کھان غی قسم چکنٔ غی سوچی تے کسے نے ساری رات عبادت تے سدا تہاڑی روزا رکھنٔ غو پروگرام بنٔایو، تفصیل واسطے دیکھو (البحر المحیط، ابن کثیر) یوہ سب کجھ اللہ غی رضا تے ثواب کھٹنٔ واسطے کرنوں چاہویں تھا ور اللہ ناں اسی زندگی پسند نیہنہ تھی جس ور یہ آیت نازل ہوئیں تے ایمان آلاں ناں در ڈ غے منع فرمادتو گیو جے ویہہ کسے وی اسی چیز ناں حرام نیہنہ کر سکتا جس ناں اللہ نے اپناں بنداں واسطے حلال کیو ہے نہ عقیدہ غا لحاظ نالٔ جے کسے چیز غا حرام ہونٔ غو عقیدو ہی بنٔا لیں تے نہ عملی طور ور نہ کھانٔ غو فیصلو کر سکیں کیونجے جھڑیں چیز روحانیت یعنی تقوٰی تے پرہیز گاری غے مخالف تھیں یا اس رستہ غیں رکاوٹ تھیں ویہہ تے پہلاں ہی خدا نے حرام کر چھوڑی ہیں ہُن تے پرہیز گاری بس یاہ ہے کہ اس غی حرام کی وی چیزاں تیں اور اس غا ٹھاکیا وا کماں تیں اس غا بندا دور ریہنہ تے جن نعمتاں ناں اس نے حلال کیو ہے ان تیں فائدو چکیں۔ اس را دنیا غی لذتاں ناں تے حلال چیزاں ناں چھوڑ چھاڑ غے اک پاسے ہوجانوں، بنٔا ماں پھرنٔوں، جھگی بنٔا بنٔا غے بستی تیں دور کِدے بیسوں اس سارا کئیں ناں ''رہبانیت'' کہیو جئے رحمتِ عالم ﷺ نے اپنی امت ناں اس را غی درویشی، فقیری تے اس را غا سائیں پونٔا تیں بڑی سختی نالٔ ٹھا کیو ہے۔ آپؐ نے صاف لفظاں ماں فرمایو: لَا رُهْبَانِيَّةَ فِي الْاِسْلَامِ اسلام ماں رہبانیت غی قطعًا کوئے گنجائش نیہنہ (مسند احمد) ور جسناں مچ ہی ترکِ دنیا غی شونق وے ہے اور وہ اپناں روح غی روحانی ترقی اسے ماں سمجھے جے دنیا تیں کنی ہو غے تے ساراں قضیاں بختاں تیں اک پاسے ہو غے اپناں مالک ناں یاد کروں اسا شخص واسطے رحمتِ عالم ﷺ فرماویں: رُهْبَانِيَّةَ هٰذِهِ الْاُمَّةِ الْجِهَادُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ''اس امت غی رہبانیت اللہ غا رستہ ماں (اللہ غی رضا واسطے) جہاد کرنو ہے (مسند احمد، مسند ابی یعلیٰ)

(٨٦) اپنٔے اپر کائے چیز حرام کرلینٔ غو اک طریقو یوہ ہے کہ انسان کسے چیز یا کم واسطے قسم کر لئے جے ہوں فلانٔوں کم نیہنہ کرسوں، یا فلانی چیز کدے نیہنہ کھاسوں وغیرہ۔ اس مناسبت نالٔ ہُن قسم غو ذکر ہور ہیو ہے، قسم غا بارہ ماں کجھ بیان سورتِ بقرہ ماں گذر گیو ہے تفصیل واسطے اس غو (١٨٢) حاشیو دیکھ لیو، قسم غیں علماء نے قرآن حدیث ور غور کر غے ترے قِسم بیان کی ہیں، لغو، غموس، منعقدہ، پہلی دو ور کفارو نیہنہ ور تیجی قسم ور کفارو ہے (الف) لغو قسم غو مطلب ہے بنٔا کسے مقصد تیں اینویں کہینویں ہُٹ مٹ ہی خدا غی قسم کہہ چھوڑیو، یا اڑک پڑک ہی منہ تیں قسم نکل گئی یاہ چنگی گل تے نیہنہ، اللہ غا پاک ناں غی بے ادبی ہے ور اسی قسم ور کفارو نیہنہ، جس واسطے فرمایو ''اللہ تھاری پغڑ نیہنہ کرتو'' (ب) غموس قسم غو مطلب ہے کسے پرانٔی گل ور چھوٹھی قسم چک لی۔ یاہ قسم ہے تے بہت بڑو گناہ جھڑو سچی توبہ تیں بجنٔ معاف نیہنہ ہوسیں ور کفارو اس قسم ور وی نیہنہ (ج) تیجی قِسم منعقدہ قسم ہے جس ور کفارو وی واجب ہے یاہ قسم آئندہ کسے کم غا کرن یا نہ کرن غی وے ہے۔ جسرا ''خدا غی قسم ہوں فلانٔوں کم نیہنہ کرسوں'' یا ہوں فلانٔوں کم ضرور کروں غو'' وغیرہ اس قسم ناں اگر آدمی توڑ چاہڑ لئے اور اپنٔی گل ور قائم رہ فر تے بڑی چنگی گل ہے ور جے کدے وہ کسے مجبوری ور یا ضرورت ور قسم پہن چھوڑے یا اس تیں پُہل غے پچ جئے تاں اس ور کفارو واجب ہو جئے، کفارہ ماں پہلاں ترے چیزاں بچوں اک کرن غو اختیار ہے یا تے دس غریباں ناں سویرے شام رج غے درمیانی جئ روٹی کھوالٔے جسی آپ اپناں کہر آلاں ناں کھوالتو ہے۔ یا دس محتاجاں ناں درمیانی درجہ غو اک اک جوڑ کپڑاں غو دے چھوڑے، تے یا فر اک غلام آزاد کر دئے ان تریہاں بچوں جھڑو کم مرضی کرلئے۔ ور جس ناں ان بچوں کسے کم غی ہمت نہ وے ہے اور اس غے واسطے علماء فرمانویں کہ اس کولٔے اتنی مالیت وی نہ وے ہے جس ور زکوٰۃ فرض ہو جے تاں ترے تہاڑا او پر وتھلی روزا رکھے، آخر ماں فرمایو جے اپنٔی قسماں غی حفاظت کرو، پہلاں تے بجنٔ

ضرورت قسم کروہی نہ تے جے کدے کرلیں تاں پوری کرواور اگر قسم توڑنی ہی پے جے تاں فر کفاروفٹ ادا کرو! یہ سارا حکم خدا نے کھول کھول غے اسے گلوں بیان کیا ہیں تا نجے تم شکر گذار بݨ جیں۔
(۸۷) شراب غا بارہ ماں یاہ تیجی آیت ہے اس تیں پہلاں سورتِ بقرہ آیت ۲۱۹ ماں فرمایو تھو''شراب تے جُوا ماں گناہ بہت بڑو ہے اور لوکاں واسطے کجھ فائدا وی ہیں''فر سورت نساء آیت ۴۳ ماں فرمایو: نشہ غی حالت ماں یعنی شراب پی غے نماز غے نیڑے وی نہ جایئو''ان دواں آیتاں تیں اٹھوں تے پتو لگے جے شراب تے جُوو پہیڑی چیز ہیں جھاں ناں چھوڑ دیݨوں ہی بہتر ہے ور قطعی حرام ہوݨ غو پتو نیہنہ لگتو، تانہی تے حضرتِ عمرؓ دعا فرمانویں ویں تھا جے''اے اللہ توں شراب غا حرام ہوݨ غا بارہ ماں ہم ناں صاف حکم دے''(ابن کثیر) دراصل شراب غو عرب ماں مُچ ہی رواج تھو اس ناں اک ہی واری چھڑکانوں لوکاں واسطے مشکل ہو سکے تھو، تیئں پہلاں چنگی طرح اس غی نفرت دلاں ماں بسائی گئی تے چھیکڑ یاہ آیت نازل فرما غے شراب تے جُوا ناں قطعی طور ور حرام کر دِتو۔ اور اس غو حرام ہوݨوں، تے دوجا نقصان اسا اثر دار طریقہ ناݪ بیان فرمایا کہ اس غی نفرت اہلِ ایمان غا دلاں غی تندڑا ماں بیس گئی غور کرو! اصل حکم تے شراب اور جُوا غو بیان کرنوں تھو، ور یوہ حکم دو ہور چیزاں غے ناݪ ناݪ رکھ غے بیان کیو جھڑیں دوئے پہلاں تیں حرام تھیں تے نیش مشرکاں غو وطیرو شمار ویں تھیں اور ہر اک ایمان آݪو اس تیں نفرت کرے تھو، اک تے''انصاب''یعنی ویہہ جگہ جھڑیں خدا تیں علاوہ کسے غی پوجا پاٹ تے چڑھاوا واسطے خاص کر دتی جیں، دوجے تیراں ناݪ فاݪ کڈھنا تے تیراں ناݪ بنڈ کرنی، ان دواں چیزاں غے ناݪ شراب اور جُوا غو حکم بیان کر غے یوہ احساس دوایو جے جسرا یہ دوئے کم چھڑا مشرکاں غا شیطانی عمل ہیں جھڑا مسلمان کدے نیہنہ کر سکتا بس اسے را شراب تے جوو وی گندا شیطانی کم ہیں۔ جھڑا کدے مسلماناں ناں نیہنہ کرناں چاہیئے! فر ہور تاکید کرتاں فرمایو جے تم اس تیں باز آجاؤ بس کامیابی اسے ماں ہے۔
(۸۸) شراب تے جُوا غی برائی ماں بڑیں بڑیں کتاب لکھی گئی ہیں سگوں اج تے شرابی اور جواری آپے انھاں غے خلاف کتاب لکھ رہیا ہیں، ور سبحان اللہ! قرآن نے دواسیں برائیں بیان کیں جے باقی جتنی برائیں ہیں ویہہ انھاں دواں غا ہی پندا ہیں، تے یہ دو ہیں وی اسا عام فہم انداز ماں کہ ہر بندو انھاں ناں سمجھ سکے۔ اک دنیاوی برائی یاہ بیان کی جے انھاں ناݪ شیطان جھڑو انساناں غو ازلی دشمن ہے وہ اپݨاں پہیڑا مقصد ماں کامیاب ہو جے انھاں ناݪ انساناں ماں دشمنی، بُغض تے کرود غی اگ لا چھوڑے۔ کیوں! اس حقیقت تیں کوئے نمکر سکے! کہ اج دنیا ماں جتنا جھگڑا تے قتل ویں انھاں ماں زیادہ اسے شراب تے جُوا پچھے ویں!؟ دوجی دینی برائی یاہ بیان فرمائی کہ انھاں ناݪ شیطان ایمان آݪاں ناں اللہ تعالیٰ تیں، اس غا ذکر اذکار تیں ات توڑی کہ نماز تیں دور کرنوں چاہوے فر دنیا غو وہ کہڑو مسلمان وہے غو جھڑو اس چیز ناݪ دوستی لانی چاہوے غو جھڑی اس ناں خدا غو ذکر وی نہ کرن دیئے بلکہ نماز تیں ہی ڈک چھوڑے!؟ فر فرمایو جے جس چیز ماں اتنی خرابیں ہیں کیوں! ہُݨ اس تیں تم باز آویں غا!؟ کیوں تم اس شیطانی کم پچھے پے غے خدا غو ذکر تے نماز چھوڑ دیں غا؟! قاضی بیضاوی فرماویں جے اس جگہ یوہ کہݨ غے بجائے کہ باز آجاو! یوہ کہݨوں جے''اچھا ہُݨ باز آویں غا!؟ مُچ ہی زیادہ اثر رکھے تے اس ماں بہت زیادہ مبالغو ہے،(تفسیر بیضاوی) فر یاہ آیت سنتاں ہی صحابہء کرام غا منہ تیں جھڑی گل اڑک پہڑک ہی نکلی واہ وی کدے بساری نیہنہ جا سکسیں واہ تھی اِنْتَهَيْنَا اِنْتَهَيْنَا ہم باز آگیا، ہم باز آگیا (مسند احمد، ابن جریر) فر کے تھو! شراب غا گڑیا بھج گیا، ساغر ٹٹ گیا تے مدینہ غی گلیاں ماں شراب غو ہاڑ چھڑ گیو (ابن کثیر) اور جن لوکاں نے پیدائش تیں لے غے اج توڑی پانی تیں وی بدھ شراب پی تھی انھاں نے مڑ کدے شراب غو منہ نیہنہ تکیو!
(۸۹) یعنی ایمان غو مطالبو تے یوہی ہے کہ اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غی اطاعت اور فرمانبرداری کرتاں اس پہیڑی شے تیں دور رہو تے جھڑو ہُݨ وی نہ منے وہ سُݨ لئے کہ اللہ غا حبیب ﷺ غے مٹے تے یوہ حکم پہچا دیݨوں تھو وہ بچ گیو ہُݨ نہ منݨ آݪو اپݨوں انجام آپ سوچ لئے!۔

وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ وَاحْذَرُوْا ۚ فَاِنْ
تے تم اللہ تعالیٰ غی اطاعت کرتا رُہو اور رسولؐ غی فرمانبرداری کرتا رُہو تے بچتا رُہو تے جیکدے
تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّمَا عَلٰى رَسُوْلِنَا الْبَلٰغُ الْمُبِيْنُ ﴿۹۲﴾
تم منہ موڑ لیں تاں جاݨ لیو جے مھارا رسولؐ غے ذمے بس صاف صاف (سنیو) پہچا دیݨوں ہے (۸۹)
لَيْسَ عَلَى الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ جُنَاحٌ
جھڑا لوک ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیا انھاں ور اس چیز ماں کجھ گناہ نیہنہ
فِيْمَا طَعِمُوْٓا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَّاٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ
جھڑی انھاں نے (پہلاں) کھالی جدکہ ویہہ ڈر گیا اور ایمان لے آیا تے چنگا عمل کرتا رہیا
ثُمَّ اتَّقَوْا وَّاٰمَنُوْا ثُمَّ اتَّقَوْا وَّاَحْسَنُوْا ۗ وَاللّٰهُ يُحِبُّ
فر ویہہ پرہیزگاری اختیار کرلیں تے ایمان لے آویں فر ڈرتا ریہنہ اور خوب نیکیں کریں، تے اللہ تعالیٰ نیکو
۱۲ ع ۷ ۲ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۹۳﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ
کاراں ناں پسند کرے (۹۰) اے ایمان آݪیو ! اللہ تعالیٰ ضرور تھاری ازمائش کرے غو
بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهٗٓ اَيْدِيْكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ
کجھ شکار ناݪ جس توڑی تھارا ہتھ تے برچھا پج سکیں تا نجے اللہ تعالیٰ باندے کر دئے جے
اللّٰهُ مَنْ يَّخَافُهٗ بِالْغَيْبِ ۚ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ
اس توں اݨ دیکھیاں کوݨ ڈرے، تے جھڑو اس تیں بعد حدوں بدھے غو
فَلَهٗ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿۹۴﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ
اس واسطے تے دُکھ دیݨ آݪو عذاب ہے (۹۱) اے ایمان آݪیو ! تم احرام غی حالت ماں شکار غا
وَاَنْتُمْ حُرُمٌ ۭ وَمَنْ قَتَلَهٗ مِنْكُمْ مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآءٌ مِّثْلُ مَا
جانوراں ناں نہ مارو، تے جھڑو تھارے بچوں اس ناں چتے غے مار چھوڑے فر اس غو بدلو ماݪ چوکھر بچوں
قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهٖ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ هَدْيًاۢ بٰلِغَ
اسو ہی جانور ہے جسو اس نے ماریو جس غو فیصلو تھارے بچوں دو انصاف آݪا کریں غا جھڑو کعبہ شریف قربانی

الۡكَعۡبَةِ اَوۡ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسٰكِيۡنَ اَوۡ عَدۡلُ ذٰلِكَ

واسطے پہچایو جئے غو، یا اس غا کفارہ ماں کجھ غریباں ناں روٹی کھوالنی وہے غی، یا اس غے برابر روزا

صِيَامًا لِّيَذُوۡقَ وَبَالَ اَمۡرِهٖ ؕ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ ؕ

رکھنا ویں غا تانجے وہ اپنی کھٹی غی سزا چکھے، جہڑو کجھ ہوگیو اللہ نے معاف کر چھوڑیو

وَمَنۡ عَادَ فَيَنۡتَقِمُ اللّٰهُ مِنۡهُ ؕ وَاللّٰهُ عَزِيۡزٌ ذُو انۡتِقَامٍ ﴿۹۵﴾

تے جہڑو فر اسی حرکت کرے غو اللہ تعالیٰ اس ناں سزا دئے غو، تے اللہ زبردست بدلو لین آلو ہے (۹۲)

اُحِلَّ لَكُمۡ صَيۡدُ الۡبَحۡرِ وَطَعَامُهٗ مَتَاعًا لَّـكُمۡ وَلِلسَّيَّارَةِ ۚ

تھارے واسطے سمندر غو شکار تے اس غو کھانوں جائز کیو گیو ہے تھارا تے مسافراں غا فائدہ واسطے

وَحُرِّمَ عَلَيۡكُمۡ صَيۡدُ الۡبَـرِّ مَا دُمۡتُمۡ حُرُمًا ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ

تے خشکی غو شکار (کرنوں) تھارے اُپر حرام کیو گیو ہے جچر توڑی تم نے احرام بنیو وو ہے تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو

الَّذِىۡۤ اِلَيۡهِ تُحۡشَرُوۡنَ ﴿۹۶﴾ جَعَلَ اللّٰهُ الۡـكَعۡبَةَ الۡبَيۡتَ

جس غی بارگاہ ماں تم سارا کٹھا کیا جیں غا (۹۳) اللہ تعالیٰ نے سچا کہر کعبہ پاک ناں

الۡحَـرَامَ قِيٰمًا لِّلنَّاسِ وَالشَّهۡرَ الۡحَـرَامَ وَالۡهَدۡىَ وَالۡقَلَاۤئِدَ ؕ

انساناں غا باقی رہن غو سبب بنایو ہے تے ادب آلاں مہیناں ناں تے حرم غی قربانی غا چوکھر ناں تے کنڈی آلا (قربانی غا

ذٰلِكَ لِتَعۡلَمُوۡۤا اَنَّ اللّٰهَ يَعۡلَمُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى

چوکھر ناں جہڑو کعبہ پاک کھڑیو جئے) یوہ اس گلوں تانجے تم جان لیں کہ اللہ جو کجھ اسماناں ماں تے جو کجھ زمین ماں ہے

الۡاَرۡضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىۡءٍ عَلِيۡمٌ ﴿۹۷﴾ اِعۡلَمُوۡۤا اَنَّ اللّٰهَ

سب ناں جانے؛ تے بیشک اللہ ہر اک چیز ناں جانن آلو ہے (۹۴) جان لیو جے اللہ تعالیٰ

شَدِيۡدُ الۡعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ﴿۹۸﴾ مَا عَلَى الرَّسُوۡلِ

زبردست سزا دین آلو ہے تے اللہ تعالیٰ یقیناً بڑو بخشن آلو مچ مہربان (وی) ہے (۹۵) تے رسولؐ غے ذمے

اِلَّا الۡبَلٰغُ ؕ وَاللّٰهُ يَعۡلَمُ مَا تُبۡدُوۡنَ وَمَا تَكۡتُمُوۡنَ ﴿۹۹﴾

بس سنیو پہچا دینوں ہے اور اللہ تعالیٰ خوب جانے جو کجھ تم باندے کریں تے جو کجھ اولے رکھیں (۹۶)

(۹۰) شراب غا اس حکم ور کجھ صحابہ کرام غا دلاں ماں یاہ گل آئی تھی جے انھاں مومناں غو کے وہے غو جہڑا اس حکم تیں پہلاں شراب پیتا رہیا فر اس حکم تیں پہلاں ہی پڑدو فرما گیا، کجھ اللہ غا رستہ مان شہید ہوگیا، اس ور یاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر) یعنی اس ویلے تے شراب حرام ہی نیہنہ تھی لہذا اس ویلے جو کجھ کھادو پیو اس ور کوئے گناہ نیہنہ تے انھاں غی وفات وی ایمان اور تقوٰی ور ہوئی، و یہہ اللہ غا پیارا نیکو کار بندا تھا۔

(۹۱) شکار ساری دنیا غی اک دل لگتی کھیڈ ہے، عرب غا لوکاں ناں وی شکار غی مچ شونق بلکہ عادت تھی، کتناں لوکاں غو تے تہاڑی رات غو کم بس شکار کرنوں تھو، اسی حالت ماں اللہ نے اپناں بنداں غی فرمانبرداری غو امتحان لین واسطے حکم دتو جے جہڑو آدمی احرام بن غے اللہ غا گہر غی زیارت واسطے جئے، حج یا عمرو کرتو وہے، وہ شکار نہ کرے پہانویں شکار اس غے اگے پچھے پھرتو وہے کہ ہتھاں ناں پکڑیو جاسکے یا تیر، نیزہ، برچھا وغیرہ ناں ماریو جاسکے، فر اس حکم غی حکمت وی آپ بیان فرمائی جے اللہ تعالیٰ یاہ گل دیکھنی چاہوے جے اللہ تعالیٰ تیں اَن دیکھے کون ڈرے تے اس غو حکم پورو کرے، روایتاں ماں آوے جے یوہ حکم سب تیں پہلاں صلح حدیبیہ آنے تہاڑے آیو تھو تے اللہ غی طرفوں ازمائش وی اسی تھی کہ شکار غا پکھیروں تے دوجا جانور زبردستی تمبواں ماں بڑتا جیں تھا ور اللہ غاں بنداں نے اپناں مالک غی توفیق ناں اسی حالت ماں وی اس غا حکم ور پورو پورو عمل کر غے دسیو۔

(۹۲) جس شخص نے حج یا عمرہ واسطے احرام بن لیو وہے اس ناں خشکی غو کوئے جانور مارنوں تے شکار کرنوں جائز نیہنہ، ہاں! موزی قسم غا کجھ جانوراں ناں مارن غی رسول ﷺ نے آپ اجازت دتی ہے اور یہ پنج جانور ہیں کاغ، لدی (اِلّ)، سپ، چوہو تے پین آلو (لڑن آلو) کتو اور کجھ روایتاں ماں بچھو غو ذکر وی آیو ہے دیکھو (مسلم شریف، موطا امام مالک و تفسیر ابنِ کثیر وغیرہ) فر لڑن آلا کتا غا حکم ماں ہی بگیاڑ، سیہہ، رچھ تے اس قسم غا دوجا درندہ ہیں جھاں تیں انسان ناں جان غو خطرو وہے انھاں ناں وی مار سکے، اس توں علاوہ احرام آلو کسے وی جانور ناں مار چھوڑے تاں اس ناں ان ترے قسم غاں کفاراں بچوں کوئے اک ادا کرنوں پوے غو پہانویں وہ چتے غے مارے پہانویں ان پہاں ہی اس تیں کوئے جانور مر جئے، قرآن کریم ماں تے ''مُتَعَمِّدًا'' جان بجھ غے غا لفظ ہیں ور حدیث ماں غلطی ناں مارن آلا غی وی یاہی سزا بیان ہوئی ہے جس ور امت غو اتفاق ہے۔ کفارہ واسطے سب تیں پہلاں تے دو نیک بنداں کولوں تریا کلی کراوے کہ اس مرن آلا جانور غے برابر مہارا پالتو مال چوکھر بچوں کہڑو ہوسکے؟ یا اس غی قیمت کس چوکھر غے برابر تے کتنی ہوسکے! فر اسے غی قیمت غو چوکھر خرید غے مکہ پاک لے جے اور حرم غی حد غے اندر اندر کسے جگہ حلال کر غے اس غو ماس غریباں ماں بنڈ چھوڑے ور آپ اس بچوں کجھ وی نہ کھائے، یا اسے چوکھر غی قیمت غو غلو خرید غے غریباں ماں بنڈ چھوڑے تے تیجی شکل یاہ ہے جے اسے اناج غو حساب کرے کہ وہ اک اک محتاج ناں جد صدقہ فطر غے برابر دتو جئے تے کتناں محتاجاں توڑی پہچے تھو فر اُتناں ہی روزہ رکھ لئے، فر اس کفارہ غی حکمت بیان فرمائی۔ جے یوہ حکم اس گلوں دتو تانجے وہ اپنا کیا غو مزو چکھے تے دوہری واری کدے اسی غلطی نہ کرے۔ ہاں جس تیں یاہ غلطی اسلام تیں پہلاں جہالت ماں ہوگئی یا اسلام ماں آجان تیں بعد ہوئی ور اس نے کفارو ادا کر غے توبہ کرلی انھاں ناں اللہ معاف کر دئے غو، ور جہڑو چتے غے فر یاہی غلطی کرے وہ سُن لئے کہ ''اللہ سخت سزا دین آلو ہے'' دنیا ماں اس ور کفارو تے واجب وہے ہی غو، جے کدے توبہ نیہنہ کرسیں تاں آخرت غی سزا کنی رہئی! فائدو:- شکار غی برابری کس را لائی جے اس بارہ ماں علماء غو اختلاف ہے علماء احناف تے کجھ دوجا علماء فرمانویں اس شکار غی قیمت لا غے فر اس قیمت غو چوکھر خرید یو جے غو جد کہ دوجا اکثر عالماں غو کہنوں ہے جے پہلاں اس جانور غا جُسہ غو جانور دیکھیو جے غو ور جد اس غا جُسہ غی کائے برابری نہ لبھ سکے تاں اس غی قیمت لائی جئے غی فر اس قیمت غو جانور حلال کیو جئے غو۔

(۹۳) خشکی غا شکار غا مقابلہ ماں سمندر غو شکار حلال فرمادتو، سمندر غا شکار تیں مراد مچھی غو آپ شکار کرنوں تے ''اس غا کھاناں'' غو مطلب یوہ بیان کیو گیو ہے جے واہ مچھی جہڑی پہلاں پکڑ غے سکائی وی وہے یا واہ مچھی جہڑی پکڑنی نہ پوئے بلکہ چھلی ناں یا کسے ہور وجہ تیں آپے باہر آجئے، اس غی حکمت بیان فرمائی جے یاہ سمندر غا لم سلماں پینڈاماں حاجیاں واسطے تے دوجاں قافلاں واسطے زندگی گذارن غو سامان ہے، اس

قُلْ لَّا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: ناپاک تے پاک برابر نیہنہ پَہانویں تمناں ناپاک غو متو ہوݨوں

كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ۚ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ

چنگو ہی لگے، فر اے عقل آلیو! تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو! تانجے تم

تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ

کامیاب ہوجیں (۹۷) اے ایمان آلیو! تم اسیں گل نہ پچھو کہ جیکدے ویہہ

إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ

باندے کردتی جیں تاں تمناں مندی لگیں، تے جے تم انھاں غا بارہ ماں اسا وقت ماں سوال کریں غا جسویلے

الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ

قرآن نازل وہے لگوتاں ویہہ تھارے باندے کردتی جیں غی، اللہ نے ویہہ سوال معاف کرچھوڑیا تے اللہ بڑو بخشن

حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا

آلو تحمل آلو ہے؛ اسیں گل تھارے تیں پہلاں لوکاں نے وی پچھیں تھیں فر ویہہ انھاں تیں

بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾ مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ

منکر ہوغے رہ گیا (۹۸) اللہ نے تے نہ بحیرہ ناں مقرر کیّو ہے، تے نہ سائبہ ناں،

وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ ۙ وَلَٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا

تے نہ وصیلہ ناں، تے نہ حام ناں؛ ور جہڑا لوک کافر ہیں ویہہ

يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۖ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

اللہ تعالیٰ ور بنا بنا غے کوڑ لاتا رہینہ، تے انھاں بچوں متا لوک عقل تیں کم نیہنہ لیتا (۹۹)

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ

تے جسویلے انھاں ناں کہیو جئے کہ اس گل ور آ جاؤ جہڑی اللہ نے نازل کی ہے تے رسولؐ ور آ ؤ!

قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۚ أَوَلَوْ كَانَ

ویہہ بول پویں ہمناں تے وہ ہی سُدو ہے جس ور ہم نے اپݨوں باپ دادو دیکھیو ہے، تے کیوں! پَہانویں

گلوں اللہ نے بنداں غی اسانی واسطے احرام آلا ناں وی سمندر غو شکار کرن تے اس غا کھاݨ غی اجازت دیدتی۔ آیت غا آخر ماں اس بکھی اشارو فرمایو جے اس سب کئیں غو اصل مقصد تے تقوٰی، پرہیزگاری تے اللہ غا خوف آلیں صفت پیدا کرنی ہیں، تانجے انسان یاہ سوچ غے جے میں اک تہاڑے اپݨاں مالک غی بارگاہ ماں پیش ہوغے رتی رتی غو حساب دیݨوں ہے۔ اس غا ہر حکم ور اخلاص ناں عمل کرے۔

(۹۴) کعبہ پاک ناں اللہ نے لوکاں غا ''باقی رہن تے قائم رہن غو ذریعو بݨا یو ہے''، یوہ دینی طور وروی ہے تے دنیاوی طور وروی! کیونجے دیݨ غا لحاظ ناں تکوتاں حج غیں ساریں عبادت کعبہ غے آسیں پاسیں ادا ہوتی دسیں، نماز جسی اہم عبادت وی کعبہ در منہ کر غے ہی ادا کی جاسکے فرج غا زمانہ ماں ساری دنیا تیں آ غے اہلِ ایمان غو ات کٹھو ہوݨوں چھڑ و عرباں واسطے ہی ''قائم تے باقی رہݨ غو ذریعو'' نیہنہ بلکہ اس اجتماع ماں تجارتی، سیاسی، تے مذہبی کجھ اسا فائدا ہیں جتھاں ور ساری مِلتِ اسلامیہ غو وجود قائم ہے، اُواں کعبہ پاک غی وجہ تیں اللہ نے مکہ ناں امن آلو شہر بݨا چھوڑیو، کعبہ غی وجہ تیں حرمت آلا چار مہیناں ناں تے قربانی غا چوکھر ناں احترام آدب آلی چیز بنا دتو۔ ان ساری چیزاں ور غور کرن آلا ناں صاف دسے جے خاص طور ور عرباں غی زندگی ماں کعبہ پاک جسی اہمیت کسے دوجی چیز غی نہیں اور ان غو امن امان تے دنیاوی طور وروی اسے گہر غے ذریعہ باقی تے قائم ہے۔ آیتِ پاک غو یوہ تے بالکل اپلاتو ظاہری مطلب ہے ور کجھ ڈُنگو تکݨ آلا اہلِ نظرات توڑی فرمانویں جے ساراں لوکاں غا قائم ہون غو باعث ہی کعبو پاک ہے، دنیا غا نقشہ ور سب تیں پہلاں یو ہی گہر آیو، اِتوں ہی دنیا قائم ہوݨی شروع ہوئی۔ تے یاہ دنیا باقی وی اسے ویلا توڑی رہ غی بجر توڑی کعبہ غو وجود ہے کیوں جے بجر توڑی کعبو ہے ایمان آلا ہیں اور جس ویلے توڑی اک وی ایمان آلو ہے دنیا ہے، تے جس گہڑی اس زمین غی کنڈ ور اک وی ''اللہ اللہ'' کہݨ آلو نیہنہ رہ سیں یاہ پھل کھیلی اُتھل پتھل ہو جئے غی اور دنیا غو وجود ختم ہو جئے غو کما ورد فی الحدیث.

وهذا ملخص ما قاله القرطبي والرازي، آیت غا آخر ماں اس پاسے اشارو کیو جے یوہ سب کجھ ہے وی اس واسطے ہے تانجے تم اس نظام ور غور کر غے اپݨاں مالک غی معرفت حاصل کرسکیں، تے اک اک چیز غا ٹھیک ٹھیک نظام ناں دیکھ غے یاہ گل سمجھ سکیں کہ یوہ سب کجھ اسے غا حکم ناں چل رہیو ہے تے کائے چیز اس غا علم تیں باہر نیہنہ۔ فر انسان غیں نیکیں بدیں کسرا چھپی رہ سکیں!؟

(۹۵) یعنی بنداں ناں ہر گہڑی اپݨاں مالک غی یہ ساریں صفت سامݨے رکھݨ غی لوڑ ہے ویہہ نافرمان جہڑا حدوں ہی بدھ گیا تے ویہہ سرکُھل جہڑا سمجھیں جے مھاراں سراں ور کوئی ہے ہی نیہنہ انھاں واسطے ''خدا تعالیٰ سخت سزا دیݨ آلو وی ہے'' ویہہ اس چار تہاڑا غی تھوڑی جئی ٹِہلّ ناں کمزوری نہ سمجھیں وہ جس ویلے چاہوے غو رسی چھک لئے غو۔ ور گناہ گار عاصی بنداں ناں اس غی رحمت تیں مایوس وی ہوݨوں جائز نیہنہ، ویہہ جسویلے وی توبہ استغفار ناں اس غی رحمت غو بوہو ٹھکوریں غا وہ انھاں ناں کُھلو وو ہی لبھے غو، بلکہ ویہہ تے اس غی شانِ غفوری رحیمی ناں اپݨی اڈیک واݨ دیکھیں غا۔

(۹۶) یعنی رحمتِ عالم ﷺ غو فرض اللہ تعالیٰ غو پیغام پہچا دیݨو تھو، اس غو قانون اس غا بنداں ناں سنا دیݨو تھو، بس یوہ فرض ادا ہو گیو آپؐ نے بنداں ناں ان غا مالک غا احکام تے پیغام پہچا چھوڑیا، ہُݨ کوݨ اس غا حکماں ور کتنوں عمل کرے وہ سب کجھ اللہ تعالیٰ غے سامݨے ہے وہ آپ حساب لے لئے غو تے لیکھو لے غے اس غے مطابق سزا یا جزا دیݨی اللہ تعالیٰ واسطے کائے اوکھی گل نیہنہ۔

(۹۷) ان دواں رکوعاں ماں حلال تے حرام غا احکام بیان ہو یا ہیں، حلال چیزاں ناں برتݨ تے انھاں ناں حرام نہ سمجھݨ غو حکم دتو تے حرام چیزاں جُوا، شراب وغیرہ تیں کنی رہݨ تے ان غے نیڑے نہ جاݨ غو حکم وی نازل ہووو، ہُݨ انسان غے سامݨے یہ دوئے قسم موجود ہیں اک حلال جہڑو پاک تے سچو ہے دو جو حرام جہڑو گندو تے پلیت ہے، یاہ ہر اک ہی حرام تے حلال غی گل ہے، انسان ناں اکھاں ناں پَہانویں حلال غی سُچائی تے پاکیزگی اور حرام غی گندگی تے پلیتی نظر آوے یا نہ آوے ور حقیقت ہر اک حلال تے حرام غی یاہی ہے۔ انھاں دواں قسماں ناں انسان غے اگے رکھ غے رحمتِ عالم ﷺ ناں فرمایو جا رہیو ہے کہ تم اعلان فرمادیو کہ یوہ حلال تے حرام برابر نیہنہ ہوسکتو، حلال پَہانویں بالکل ہی تھوڑو جئو وہے وہ حرام غا گنداں ٹہیراں تیں وی مُچ سرس ہے، انسان غی طبعیت سدا متا پچھے لگی رہ پَہانویں وہ گندو

اٰبَآؤُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ شَيْـًٔا وَّلَا يَهْتَدُوْنَ ﴿۱۰۴﴾ يٰٓاَيُّهَا

انھاں غا باپ دادا کجھ وی نہ جانّا ویں اور نہ ویہہ ہدایت وروِیں (تانویں !) (۱۰۰) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَّنْ ضَلَّ

ایمان آلیو ! تم اپنی فکر ماں لگا رُہو، جسویلے تم آپ ہدایت ور ویں فر کسے غو گمراہ ہونوں

اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيْعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا

تھارو کجھ نیہنہ بغاڑسکتو؛ تم ساراں نے اللہ تعالیٰ کولے ہی جانوں ہے فر وہ تمناں دس چھوڑے غو جو کجھ

كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۰۵﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ

تم کریں ویں تھا (۱۰۱) اے ایمان آلیو ! وصیت کرتے ویلے تھاری آپس ماں

اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِيْنَ الْوَصِيَّةِ اثْنٰنِ

گواہی تھارا بچوں دو معتبر بنداں غی کافی ہے جسویلے کہ تھارا بچوں کسے ناں

ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ اَوْ اٰخَرٰنِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ

موت آنڑ لگے ، یا دو گواہ تھارا تیں علاوہ دوجاں بچوں ویں جیکدے تم

ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُّصِيْبَةُ الْمَوْتِ

سفر ماں ویں تے تھارا ور موت غی مصیبت آجئے

تَحْبِسُوْنَهُمَا مِنْۢ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمٰنِ بِاللّٰهِ

تے جے تمناں شک ہوجئے تاں نماز تیں بعد انھاں دواں ناں روک لیو فر ویہہ دوئے اللہ غی قسم

اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِىْ بِهٖ ثَمَنًا وَّلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى ۙ

کرغے کیہنہ جے ہم اس قسم غے بدلے کوئے مل نیہنہ لے رہیا پہانویں کوئے مھارو رشتیدار ہی کیوں نہ وہے

وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ ۙ اللّٰهِ اِنَّآ اِذًا لَّمِنَ الْاٰثِمِيْنَ ﴿۱۰۶﴾

تے ہم اللہ تعالیٰ غی گواہی ناں بالکل نیہنہ چھپاتا، جیکدے ہم اسو کراں تاں تے ہم یقیناً گنہگار رہاں (۱۰۲)

فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّآ اِثْمًا فَاٰخَرٰنِ يَقُوْمٰنِ

فر جیکدے یوہ پتو لگے جے انھاں دواں نے کجھ گناہ کیو ہے تاں دو دوجاں انھاں غی جگہ

ناپاک ہی کیوں نہ وہے ور قرآن پاک دوجے پاسے اشارو کرے جے عقل مند بندو تے ہے ہی وہ ہے جہڑو حلال تے سُچا ور پہانویں وہ بالکل ہی تھوڑو وہے صبر کرے تے متاغی شوق ماں حرام گندا غے پچھے پے غے اپنّاں مالک غا حکم غی نافرمانی تیں بچتو رہ، اسے ماں کامیابی غو راز ہے، منزل ور وہ ہی اپڑے غو جہڑو عقل مند اپنّاں مالک تیں ڈرڈر غے اس غا حکماں ور عمل کرے غو۔

(۹۸) حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں ات دو قسم غا سوال آویں جہڑا کجھ صحابہ کرام نے رحمت عالم ﷺ ناں پچھیا تھا جھاں توں ات ٹھا کیو جارہیو ہے، اک تے اسی گل پچھنی جسماں نہ دین غو کجھ فائدو وہے تے نہ دنیا غو! بلکہ جے کدے واہ گل اللہ تعالیٰ باندے کردئے تاں واہ انسان غی شرم ساری تے لازمی غو ذریعہ بنڑ جئے، جس را اک واری اک شخص نے آپؐ غی مجلس غے بشکار کھلاں ہو غے پچھیو: یارسول اللہؐ! میرو باپ کونڑ ہے، آپؐ نے فرمایو فلانوں ہے، دراصل انھاں غا باپ غا بارہ ماں لوک طرح طرح غیں گل کریں تھا (بخاری، مسلم) بعد ماں انھاں غی مائی صاحبہ نے فرمایو: چھلیا! یوہ تے خدا غو شکر ہوو کہ رحمتِ عالم ﷺ نے تیرا باپ ہی غو ناں لیو! تناں کے پتو جہالت غا زمانہ ماں لوک کے کجھ کریں ویں، خدا بچاوے! چارے قضا جے کدے میرے تیں جہالت غا زمانہ ماں کائے غلطی ہوئی وی وہے آ فر تے تیں مناں اج جیتی ناں ہی مٹی ماں لاہ چھوڑیو تھو، (ابن کثیر) تے دوجے ویہہ حکم جھاں غی اللہ نے کائے لمی چھڑی تفصیل بیان نیہنہ فرمائی نہ ان ور کائے خاص شرط لائی، اسا حکم ناں خواہ مخواہ پھلورن واسطے سوال کرناں کہ خدا غی طرفوں ہورو ہور شرط لگتی ریہنہ تے بنداں ور مشکل آتی رہ، جسرا اک واری حضور ﷺ نے فرمایو: تھارے اپر حج فرض ہے، اس ور اک بندا نے عرض کی: حضرت ہر سال؟ اس نے ترے واری یوہی سوال کیو ور حضور ﷺ چپ رہیا فر فرمایو: جے ہوں ’’آہو‘‘ کہہ دیتو تاں تھارے اپر ہر سال حج فرض ہو جاتو جہڑو تم ادا نہ کرسکیں آں! بس اس را غا ہُٹ مٹ سوالاں تیں ٹھا کیو جارہیو ہے۔ اور اسے را غا فضول سوال پشلی قوماں غی ہلاکت غو ذریعہ بنیاں ہیں، سورتِ بقرہ آیت ۶۷ ماں بنی اسرائیل غو گاں غا بارہ ماں سوال گذر چکیو ہے جے ویہہ کسرا کسرا بیکار سوال کرتا رہیا، فر اللہ غی طرفون پابندیں وی بدتیں گئی جہڑیں چھیکڑ انھاں ناں پوری کرنی مشکل ہوگئیں۔

(۹۹) جسرا اج مھارا گوانڈی مشرک دیوی دیوتاں غا ناں ور کجھ جانور خاص کر چھوڑیں فر ویہہ یونہی ’’ساہن، سنڈ‘‘ بنڑ غے پھرتا ریہنہ نہ انھاں تیں کوئے کجھ فائدو چک سکے تے نہ انھاں ناں بنڑ غے ان غا نقصان تیں ہی بچ سکے، بس اسے را عرب غا مشرک وی اسلام تیں پہلاں جہالت غا دور ماں کجھ جانور یونہی چھوڑ دیں تھا ور کمال یوہ تھو جے ویہہ اس ناں اللہ تعالیٰ غی رضا غو ذریعو سمجھیں تھا بلکہ جاہلان نے تے یوہ عقیدو بنا یوو تھو جے اللہ تعالیٰ نے ہی ہم ناں اس گل غو حکم دتو ہے، اساں چوکھراں غا انھاں نے کئی کئی ناں رکھیا وا تھا۔ بحیرۃ، سائبۃ، وصیلۃ، حام، ان غی تشریح ماں ذری اختلاف وی ہے ور مشہور تفسیر یاہ ہے جے بحیرۃ، وہ چوکھر جسناں میلنوں چھوڑ دیں تھا تے سمجھیں تھا جے اس غو ددھ ہُنڑ بتاں غے ناں ہے، سائبہ:- وہ چوکھر جہڑو ’’ساہن‘‘ ہاروں چھوڑ دتو جئے تھو فر نہ اس ور سواری کریں تھا نہ میلّیں تھا تے نہ کسے ہور کم لاویں تھا، وصیلہ:- واہ اونٹھنی جہڑی پہلاں دو سو ماں اوپرو تھلی اونٹھنی دیئے، اونٹھنی کیو نجے اونٹھ تیں سرس سمجھی جئے تھی جسرا مھارے ات کٹی کٹا غا مقابلہ ماں! لہذا اسے اونٹھنی ناں بڑی برات آلی سمجھ غے بتاں غے ناں چھوڑ دیں تھا، حام یا حامی:- واہ اونٹھ جس غی نسل تیں کئیں بچہ ہوگیا ویں، اس ناں وی ساہن بنا غے چھوڑ دیں تھا۔ کما رواہ البخاری عن سعید المسیبؓ اللہ تعالیٰ نے فرمایو: نہ تے خدا نے اس غی تعلیم دتی ہے تے نہ یہ خدا غی رضامندی غا کم ہیں بلکہ یاہ تے نیش شرک ہے۔ جس غو عقیدو کجھ جاہلاں نے پلّے تیں بنا غے اللہ تعالیٰ ور لا چھوڑیو تھو، فر پچھے آنڑ آلا سارا ہی جاہل اس ور چل پیا۔ فائدو:- اج بدقسمتی ناں کئیں جگہ ان پڑھ مسلمان وی اسے را چوکھراں ناں کسے غے ناں چھوڑ دینڑ ناں ثواب تے نیکی غو کم مجھنڑ لگ پیا ہیں فر اساں چوکھراں ناں بالکل وہ ہی برتا کریں جہڑو عرب غا مشرک کریں تھا اللہ پاک ہم ناں سمجھ دیئے!

(۱۰۰) یوہ وہ جواب ہے جہڑو مشرک لوک ہمیشاں تیں ہر جگہ اور ہر دور ماں اپنی جہالت ور دیتا آیا ہیں بلکہ اج وی دیں، جاہل کولے شرک، جاہلیت تے گمراہی غو ہور تے کجھ ثبوت ہوتو نیہنہ وہ اس

ناں فٹ باپ داداغارسم رواج ناںؔ مڑھ چھوڑے، اللہ تعالیٰ فرماوے! کجھ تحقیق تے کرو! جے تھاراباپ داداواقعہ ہی خداغی شریعت ورتھا، خداغادین ناں جانْیں وی تھااوراس ورعمل وی کریں تھا تاں تے
جی بسم اللہ! باپ داداغورستوشریعت ہی غورستوہے، ورجے کدے نہ ویہہ کجھ جانتاں ویں، نہ ہدایت ورویں فران غارسم رواج ورچلنوں تے ان غےلڑلگ جانْوں کتنی بڑی بے عقلی تے جہالت ہے!؟
(۱۰۱) یعنی تم اپنی نجات غی فکر کرو! دوجاں غااندرون ناں پھلورن غی تمناں کہ لوڑ ہے! تے جس ویلے تم آپ سدارستہ ورہو یافر تھاری دعوت تبلیغ غے باوجودوی جے کدے لوک برائیاں تیں باز نہ آویں تاں انھاں غی گمراہی ناںؔ تھاروکجھ نیہنہ بغڑسے کیونجے تم نے تے اپڑوں فرض پوروکر چھوڑیو، ہُنڑ تم بس اپڑاں عملاں غی تے اپڑی نجات ہی غی فکر کرو! اس آیت غا ظاہری لفظاں تیں یوہ ٹپلو وی لگ سکے کہ جس ویلے ایمان آلا آپ نیک عمل کرتاویں فرانھاں ناں دوجاں ناں نیکی غوحکم دیڑوں تے برائیاں تیں ٹھاکنْوں وی ضروری نیہنہ ویہہ بس اپڑی ہی فکر کرتا ریہنہ! یاہ ہی گل حضرات صحابہء کرام غادور ماں کجھ لوکاں نے سمجھی تھی ورجسویلے حضرت، ابوبکرؓ ناں پتولگو تے انھاں نے سختی ناںؔ فرمایو: لوکو! تم آیت ناں غلط جگہ لے جا رہیاہیں، آیت غو یوہ مطلب نیہنہ، میں تے آپ رسول اللہ ﷺ کولْوں سنْیوں ہے آپؐ فرمانویں تھا: جسویلے لوک کائے بدی تک غے وی اس ناں ختم کرن غی کوشش نیہنہ کرسیں، فرسمجھ لیو جے اللہ انھاں ناں اپڑاں عذاب غی پغڑ ماں لینْ آلو ہے (مسند احمد، ترمذی، ابوداؤد) لہذا آیت غو بس اتنْوں ہی مطلب ہے کہ جے تھاری تبلیغ غے باوجود کوئے نہ منیں، ورتم آپ ہدایت ورویں تاں اس غا بے دین رہنْ ناںؔ تھاروکجھ نقصان نیہنہ ہوسیں، لیکن اپڑی طرفوں برائی ختم کرن غی پوری کوشش کرنی ضروری ہے، شایت میاں صاحبؒ غا اس شعر غو وی یوہ ہی مطلب ہے۔ اپڑیں آپ نباہ محمد کی پرواہ یاراں - لوک اس غو وی یوہ غلط مطلب کڈلیں جے دعوت تبلیغ غی لوڑ ہی کُجھ نیہنہ۔

(۱۰۲) یاہ آیت تے اس توں اگلیں دوآیتاں غا نازل ہونْ غو واقعو یوہ بیان ہووو ہے جے اک صحابی حضرت بدیل ابن مریمؓ نے مُلک شام ورسوداگری غو اک سفر کیو، انھاں غے ناںؔ دوہورجناں تمیم تے عدی تھا۔ جہڑا اس ویلے توڑی عیسائی تھا۔ حضرت بدیل ابن مریمؓ شام پج غے ماندہ ہوگیا، انھاں نے اپڑاں سارا سمان غی اک فہرست بنا غے سمان غے بچ رکھ چھوڑی، جسویلے انھاں ناں تکلیف بدھ گئی بچنْ غی آس نیہنہ رھئی اس ویلے انھاں نے اپڑا ان عیسائی سنگیاں ناں یاہ وصیت کی جے میروساروسامان میرے گھر پہچا چھوڑیو، جھیکڑ حضرت بدیلؓ غی تے وفات ہوگئی تے ان غا انھاں سنگیاں نے باقی ساروسمان ان غاں وارثاں ناں دے چھوڑیو ورچاندی غو اک کٹورو (چھنوں) جس ورسونا غو پتر وچہڑھیوو تھو چھپالیو، وارثاں ناں سمان بچوں واہ فہرست لبھ گئی جسماں کٹورو وی تھو، انھاں نے یوہ مقدمو رحمتِ عالم ﷺ غی عدالت ماں پہچا یو، وارثاں کولےؔ گواہ تے تھانیہنہ لہذا ان دواں عیسایئاں ناں ہی قسم دوائی گئی، انھاں نے قسم کرلی جے نہ تے ہم نے خیانت کی ہے اور نہ ہی کائی چیز چھپائی ہے، انھاں غی قسم ورفیصلو انھاں ہی غا حق ماں ہوگیو، ورکجھ دناں تیں بعد وارثاں ناں پتولگ گیو جے وہ کٹورو تے مکہ غا ایکنْ سنیارا ناں بیچیو گیو تھو جہڑو اس کولےؔ موجود ہے۔ اُنھاں نے مقدموں فرآپؐ غی عدالت ماں پہچایو، اس وریہ آیت نازل ہویئں تے قرآن غا حکم غے مطابق ہُنْ میت غا رشتید اراں بچوں دوبندا کڈیا گیا جہڑا ساراں تیں نیڑے غا رشتیدار تھا فرانھاں ناں یاہ قسم کروائی گئی جے ان غا خیال غے مطابق کٹورومیت غا سمان ماں موجود تھو جہڑو انھاں عیسائیاں نے چھپائیو ہے تے اج وہ فلاناں سنیارا کولےؔ موجود ہے۔ اور یہ عیسائی اپڑی قسم ماں بالکل چُھوٹھا تھا۔ اس ور فیصلو رشتید اراں غا حق ماں ہوگیو، تے انھاں کولْوں کٹورا غی واہ قیمت لے غے وارثاں ناں دتی گئی جسماں انھاں نے وہ بیچیو تھو، کجھ روایتاں ماں اس غی قیمت اک ہزار درہم آئی ہے واللہ اعلم۔ یوہ واقعو تفسیر غی کتاباں تیں علاوہ حدیث غی کتاب ترمذی شریف ماں وی آیو ہے۔

(۱۰۳) تریہاں آیتاں غو مفہوم تے اس حکم پاک غو خلاصو یوہ ہووو کہ جسویلے کسے غی وفات غو ویلو نیڑے آجۓ اس ناں چاہیئے جے وہ اپڑاں سمان ناں دونیک مسلمان بنداں غے حوالے کرچھوڑے

مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيٰنِ

کھلا ہوجیں انھاں لوکاں بچوں جنھاں غو حق دبیو وہے جہڑا (میت غا) قریبی ویں

فَيُقْسِمٰنِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا

فر ویہہ دوئے اللہ غی قسم کر غے کیہنہ جے مھاری گواہی انھاں غی گواہی توں زیادہ سچی ہے

وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿۱۰۷﴾ ذٰلِكَ أَدْنٰىٓ

تے ہم نے کوئے باھد ونیہنہ کیو جے ہم اسوکراں تاں ہم ہی یقیناً ظالم ہاں! اس طریقہ ناںؔ بدھ تیں بدھ امید

أَنْ يَّأْتُوْا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَآ أَوْ يَخَافُوْٓا أَنْ

ہے جے ویہہ گواہی ٹھیک ٹھیک دیں غا یا اس گل تیں ڈریں غا جے

تُرَدَّ أَيْمَانٌۢ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوْا ۗ

مھاریں قسم انھاں غی قسماں تیں بعد پٹھیں پویں غیں تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو، تے سنتا رُہو

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِينَ ﴿۱۰۸﴾ يَوْمَ يَجْمَعُ

تے اللہ تعالیٰ نافرماناں ناں سِدّو رستو کدے نیہنہ دستو (۱۰۳) جس تہاڑے اللہ

اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُوْلُ مَاذَآ أُجِبْتُمْ ۖ قَالُوْا لَا عِلْمَ لَنَا ۖ

ساراں پیغمبراں ناں کٹھا کرے غو تے پچھے غو جے تمناں کے جواب لبھو تھو؟ ویہہ عرض کریں غا: ہم ناں کجھ پتو نیہنہ

إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ ﴿۱۰۹﴾ إِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيْسَى ابْنَ

بیشک غیب غی گلاں ناں جانڑ آلو توں ہی ہے (۱۰۴) (یاد کرو) جسویلے اللہ تعالیٰ فرماوے غو اے مریمؑ

مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِيْ عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَ ۘ إِذْ أَيَّدْتُّكَ

غا پوت عیسیٰؑ تم اپڑے اپر تے اپڑی مائی ورمیرا احسان یاد کرو! جسویلے کہ میں "روح القدس،، غے

بِرُوْحِ الْقُدُسِ ۖ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا ۚ وَإِذْ

ذریعے تھاری مدد کی، تم ماں غی چُھولی ماں وی تے بڑی عمر ماں وی لوکاں ناںؔ گل کریں تھا تے جسویلے

عَلَّمْتُكَ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰىةَ وَالْإِنْجِيْلَ ۚ

میں تمناں کتاب تے حکمت اور تورات تے انجیل غی تعلیم دتی تھی

وَاِذۡ تَخۡلُقُ مِنَ الطِّيۡنِ كَهَيۡـئَةِ الطَّيۡرِ بِاِذۡنِىۡ فَتَنۡفُخُ

تے جسویلے تم میرا حکم ناں پکھیرواں غی شکل بنا ویں تھا فر اس ماں پھوک ماریں ویں

فِيۡهَا فَتَكُوۡنُ طَيۡرًۢا بِاِذۡنِىۡ وَتُبۡرِئُ الۡاَكۡمَهَ وَالۡاَبۡرَصَ

تھا تے وہ میرا حکم ناں پکھیروں بن جئے تھو، تے تم میرا حکم ناں جامنوں انّاں ناں، تے کوھڑیا ناں بل

بِاِذۡنِىۡ ۚ وَاِذۡ تُخۡرِجُ الۡمَوۡتٰى بِاِذۡنِىۡ ۚ وَاِذۡ كَفَفۡتُ بَنِىۡۤ

کر چھوڑیں تھا تے جسویلے تم میرا حکم ناں مُرداں ناں زندہ کرغے کڈ دیں تھا (۱۰۵) تے یاد کرو جد میں بنی اسرائل

اِسۡرَآءِيۡلَ عَنۡكَ اِذۡ جِئۡتَهُمۡ بِالۡبَيِّنٰتِ فَقَالَ الَّذِيۡنَ

تھارا تیں ڈک لیّا تھا، جسویلے تم انھاں کوئے صاف نشانیں لے غے آیا تھا تے انھاں بچوں کافراں

كَفَرُوۡا مِنۡهُمۡ اِنۡ هٰذَاۤ اِلَّا سِحۡرٌ مُّبِيۡنٌ ﴿۱۱۰﴾ وَاِذۡ اَوۡحَيۡتُ

نے کہیو تھو: یوہ تے کجھ وی نیہنہ بس باندے با چھڑ اک جادو ہے (۱۰۶) تے جسویلے میں حواریاں غا

اِلَى الۡحَوَارِيّٖنَ اَنۡ اٰمِنُوۡا بِىۡ وَبِرَسُوۡلِىۡ ۚ قَالُوۡۤا اٰمَنَّا

دل ماں یاہ گل گھلّی جے تم میرے اپر تے میرا رسولؑ ور ایمان لیاؤ! انھاں نے کہیو: ہم ایمان لے آیا؛

وَاشۡهَدۡ بِاَنَّنَا مُسۡلِمُوۡنَ ﴿۱۱۱﴾ اِذۡ قَالَ الۡحَوَارِيُّوۡنَ يٰعِيۡسَى

تے تم گواہ رُہو جے ہم مسلمان ہاں (۱۰۷) (یاد کرو) جسویلے حواریاں نے کہیو: اے مریم غا پوت

ابۡنَ مَرۡيَمَ هَلۡ يَسۡتَطِيۡعُ رَبُّكَ اَنۡ يُّنَزِّلَ عَلَيۡنَا مَآئِدَةً

عیسیٰؑ! کیوں! تھارو رب یوہ کر سکے جے مھارے اپر اسماناں تیں کھانوں لگو وو اک دستر خوان

مِّنَ السَّمَآءِ ؕ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنۡ كُنۡتُمۡ مُّؤۡمِنِيۡنَ ﴿۱۱۲﴾

نازل کر دئے (۱۰۸) انھاں نے فرمایو: خدا تیں ڈرو جیکر تم مومن ہیں (۱۰۹)

قَالُوۡا نُرِيۡدُ اَنۡ نَّاۡكُلَ مِنۡهَا وَتَطۡمَئِنَّ قُلُوۡبُنَا وَنَعۡلَمَ

انھاں نے عرض کی: ہم یاہ چاہواں جے اس بچوں کھانہہ! تے مھارا دل مطمئن ہوجیں تے ہم یقین کرلیاں

اَنۡ قَدۡ صَدَقۡتَنَا وَنَكُوۡنَ عَلَيۡهَا مِنَ الشّٰهِدِيۡنَ ﴿۱۱۳﴾

جے تم نے ہمناں سچ کہیو ہے اور ہم اس ور گواہی دینڑ آلاں بچوں ہو جاں (۱۱۰)

تے جے کدے مسلمان نہ تھاویں جس را سفر ماں کئیں واری اسی حالت پیش آ جے تاں دو غیر مسلماں غے ہی حوالے کر چھوڑے یا مرتے ویلے سمان تے کسے ہور غے حوالے کر چھوڑے ور اس گل اپر دو بنداں ناں گواہ بنا لئے، فر جے کائے کھول چھنڑا آلی گل پیش ہی نہ آوے تاں تے سبحان اللہ! ور جے کدے اختلاف ہوجے فر اُن دواں بنداں ناں قسم دتی جئے جھاں غے حوالے سمان کیو تھو یا جھڑا دو گواہ بنایا گیا تھا، تے قسم غی اہمیت اور خدا غا خوف پیدا کرن واسطے انھاں ناں نماز تیں بعد ساراں نمازیاں غے سامنڑے مسیت ماں کھلاں کر غے قسم لی جے تے اکثر علماء فرمانویں جے یاہ قسم دیگر غی نماز تیں بعد لی جئے۔ جیکدے ویہہ چھوٹھاویں غا تاں ضرور نماز تیں بعد خدا غا گھر مان اتنّاں لوکاں غے سامنڑے چھوٹھی قسم کرن تے ڈریں غا، خیر جسویلے ویہہ قسم کر غے کہہ چھوڑیں جے نہ تے ہم نے کائے چیز چھپائی ہے اور نہ قسم ماں خیانت کی ہے، اس ویلے انھاں غی قسم من لی جئے تے اسے ور فیصلو ہو جئے۔ ور جے کدے کجھ دناں تیں بعد کسے راوارثاں ناں پتو لگے جے انھاں نے تے کوڑ ماریو تھو، قسم چھوٹھی چکی تھی، تاں مقدماں غی کاروائی فر شروع کی جئے تے میت غاں وارثاں بچوں جھڑا ساراں تیں زیادہ نیڑے غا رشتیدار ویں ان بچوں دو بنداں ناں قسم کروائی جے ویہہ قسم کر غے کہینہ جے ''انھاں لوکاں نے واقعہ ہی چھوٹھی قسم چکی تھی تے مھاری قسم اُنھاں دواں غی قسم تیں زیادہ سچی ہے'' تے ناں ہی یاہ گل وی کہہ کہ ''جے کدے ہم چھوٹھی قسم کرتاواں تاں مھارو شمار ظالماں ماں وہے'' تے جد ویہہ رشتیدار اس را قسم کرلیں تاں فر فیصلو ہُنڑ انھاں رشتیداراں غا حق ماں کر دتو جے۔ آخر ماں اللہ تعالیٰ نے اس را تاکید ناں مسیت ماں نمازیاں غے روبرو قسم کروان غی حکمت بیان فرمائی جے اس را زیادہ تیں زیادہ سچی قسم کی جئے غی تے دو دوقسماں غو یوہ فائدو وہے غو جے پہلاں ویہہ گواہ یا ویہہ لوک جھاں کوئے امانت رکھی تھی چھوٹھی قسم کرن تیں ڈریں غا جے مھاری قسم پُٹھی پے سکے! ور اس سارا کئیں غے آخر ماں یوہ احساس وی دوایو جے اصل تے اللہ غا ڈر تے تقوٰی ہی غی لوڑ ہے تے یاہ گل سمجھنڑ غی لوڑ ہے جے خدا غو نافرمان خیانت کرن آلو چھوٹھو دنیا آخرت ماں کِدے وی اپنڑی مراد نیہنہ کھٹ سکتو نہ اس غیں تدبیر کم آویں۔

(۱۰۴) یعنی اے لوکو! قیامت غا اُس وحشت ناک تہاڑا غو خیال کرو! اس دن تیں ڈرو! جس تہاڑے خدا آپ نمیڑا کرے غو، سارا نبی اس غی بارگاہ ماں حاضر ویں غا، پرودگار انھاں ناں پچھے غو، دسو! تمناں تھاری تبلیغ غو قوم غی طرفوں کے جواب لبھو تھو؟ تھاری قوم نے تھارے ناں کے برتاء کیو تھو؟ ویہہ مدان حشر غی وحشت تے خدا غا جلال اگے بس اکو جواب دیں غا ''خدایا ہم ناں کجھ پتو نیہنہ! علام الغیوب تے تیری ہی ذات ہے'' حضرت ابن عباسؓ فرمانویں! جے تیرا بے حساب علم اگے مھارا اس محدود علم غی کے پچھ ہے! توں ہی تے غیباں غو جانڑ آلو ہے، تے کجھ دوجاں مفسراں نے یاہ تفسیر کی ہے جے مھارے تیں بعد ویہہ کے کرتا رہیا اس غی ہم ناں کجھ خبر نیہنہ کیونجے علام الغیوب تے تیری ہی ذات ہے (ابن جریر وغیرہ) فائدو:- یاہ حشر غا مدان غی اک وقت غی حالت ہے اس تیں بعد رحمت عالمﷺ غی شفاعت ور باری تعالیٰ نظر رحمتِ فرماوے غو تے اس تیں بعد سارا نبی اپنڑی امت غا بارہ ماں گواہی دیں غا سب تیں پہلاں آپؐ گواہی دیں غا کمافسربہ ابن کثیر وغیرہ من اکابر العلماء۔

(۱۰۵) پہلاں ساراں نبیاں کوں کُھٹھو ہ سوال وہے غو، جھڑو اپر بیان ہووؤ فر کنی کنی ایکنڑ ایکنڑ نبی کوں یوہی سوال وہے غو اِت چھڑو حضرتِ عیسیٰؑ ناں پچھیو جانڑ آلو سوال بیان ہورہیو ہے انھاں ناں پہلاں ویہہ نعمت یاد کروائی جیں غیں جھڑیں اللہ نے انھاں ور تے انھاں غی والدہ ور فرمائیں تھیں۔ لیکن ان نعمتاں غا بیان ماں وی جگہ جگہ ساری دنیا ناں یاہ تعلیم دتی جارہئی ہے جے یوہ سب کجھ انھاں ور اللہ غو انعام تھو تے ویہہ اللہ غا حکم ناں یہ معجزہ دسیں تھا ور نہ آپ ویہہ نہ تے خدا تھا، نہ خدا غی خدائی غا پیہال تھا تے نہ خدا غا پوت تھا لیکنڑ ویہہ تے بس اللہ غا بندہ تے اس غا نبی تھا علامہ رازیؒ فرمانویں جے ہر ایکنڑ معجزہ تیں بعد گھڑی گھڑی بِاِذۡنِىۡ، بِاِذۡنِىۡ ''میرا حکم ناں، میرا حکم ناں''، اس تاکید واسطے فرمایو جارہیو ہے جے حضرتِ عیسیٰؑ غاں ساراں معجزاں پچھے اصل اللہ غی طاقت تے قدرت تھی، ویہہ اپنڑی مرضی تے اپنڑی ذاتی طاقت ناں کوئے معجزہ نیہنہ دسیں تھا، ذکر الاذن فی هذه الا فاعيل انما هو على معنى الا ضافة وحقيقة الفعل الى الله تعالىٰ' (تفسیر کبیر) ان ساراں معجزاں غی تفسیر سورتِ الِ عمران ماں گذرگئی ہے دیکھو حاشیہ ۳۴

(۱۰۶) یوہ ان سازشاں غوذکر ہے جہڑیں یہودی لوک حضرتِ عیسیٰؑ غاقتل واسطے بنا تا رہینہ تھا، ورخداغی تدبیراگے ویہہ ساریں بوعہ غی تانی بن جیں تھیں لیکن یہودی ہراک معجزہ ناں تک غے یاہی رٹ لالیں تھاجے یوہ تے صاف صاف جادو ہے۔

(۱۰۷) یعنی اللہ تعالیٰ نے حواریاں غادل ماں جسویلے یاہ تاہنگ پیدا کی، اوران غادل ماں یوہ الہام کیوجے تم میرے اپر تے میرا رسول حضرتِ عیسیٰؑ ور ایمان لیاؤ۔ حواریاں غاجواب تیں صاف پتو لگے جے ویہہ اپناں آپ ناں سِدا اسادا مسلمان کیہنہ تھا، نہ عیسائی، نہ نصاریٰ، نہ کرسچن وغیرہ کوئے دوجو لقب نیہنہ رکھیو اصل ماں اللہ غافرمانبردار بندا ہمیشاں اپناں آپ ناں مسلمان ہی کُھوا تا رہیا ہیں۔

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً

عیسیٰؑ ابنِ مریمؑ نے دعا کی اے اللہ! اے مھاریا ربا! توں اسمان تیں مھارے اپر کھانوں لگوواک دسترخوان

مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً

نازل فرمادے! جہڑ و مھاراں اگلاں تے پشلاں واسطے اک عیدغو دن بن جئے تے تیری طرفوں اک

مِنْكَ ۖ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللَّهُ

نشانی ہوجئے تے ہم ناں روزی عطا کر اورتوں ہی بہترین عطا کرن آلو ہے (۱۱۱) اللہ نے فرمایو:

إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ ۖ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي

ہوں بیشک اس ناں تھارے اپر نازل کروں غو وراس توں بعد جہڑ و تھارا بچوں کفر کرے غو اس ناں

أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

ع ۱۶/۵

سزا وی واہ دیوں غو جہڑی دنیا جہان ماں کسے ناں نیہنہ دیسوں (۱۱۲)

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ

تے (یادکرو!) جسویلے اللہ تعالیٰ فرماوے غو اے عیسیٰؑ ابنِ مریمؑ کیوں! تم نے لوکاں ناں کہیو تھو جے تم

اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ قَالَ سُبْحَانَكَ

اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے منّاں تے میری ماں دواں ناں خدا بنا لیو (۱۱۳) عیسیٰؑ عرض کریں غا: تیری ذات سچی ہے

مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ۚ إِنْ

منّاں کس را سوبے تھو جے ہوں اسی گل کہوں جس غو منّاں حق نیہنہ جیکدے میں

كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ ۚ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا

اسی گل کہی وہے غی تاں واہ ضرور تیرا علم ماں وہے غی، توں جانے جو کجھ میرا دل ماں ہے، تے ہوں

أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا

نیہنہ جانڑو جو کجھ تیرا دل ماں ہے، بیشک توں ہی تے غیب غی گلاں ناں جانے (۱۱۴) میں تے

قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ

انھاں ناں اس توں سوا کجھ نیہنہ کہیو جس غو تیں منّا حکم دتو تھو جے تم اللہ ہی غی عبادت کرو

(۱۰۸) ''مائدہ'' اس دسترخوان ناں کہیو جئے جس ورکئیں قسم غا کھانا لگاواویں، اور ''تھارو رب کر سکے'' اس غو مطلب یوہ نیہنہ تھوکہ خدا تعالیٰ کو نے اتنی طاقت ہے کہ نیہنہ؟ ویہہ مومن تھا فراسی کفر آلی گل کد کر سکیں تھا! بلکہ مطلب یوہ تھو جے خداغی حکمت ماں ایسو ہو سکے؟ یاہ گل خداغی حکمت غے خلاف تے نیہنہ؟ **قالوا هل ارادة اللهِ وحكمته تعلقت بذالک اولا (روح المعانی)**

(۱۰۹) یعنی مومن بنداں ناں یاہ گل سوبھتی ہی نیہنہ جے ویہہ اپناں مالک اگے اسی فرمائش کریں کہ عام عادت تے نظام غے برخلاف مھارا واسطے پکا پکایا کھانا بھیج دے بلکہ روزی انھاں ہی طریقاں ناں کھٹنی چاہیئے! جہڑا اس نے روزی واسطے مقرر کیا ہیں۔

(۱۱۰) حواری اپنی گل غی وضاحت کر رہیا ہیں جے مھاری یاہ گذارش کسے بے ادبی یا شک شبہ غی وجہ تیں نیہنہ، ہم تے بس چھڑی اس غی برکت حاصل کی لوڑاں، تے ناں یاہ چاہواں جے مھارو دل مطمئن ہو جئے کہ تم اپنی نبوت غا دعوٰی ماں بالکل سچا ہیں، تے تم نے ہم ناں جتنی گل کہئی ہیں ویہہ سچیں ہیں، اس را اکھاں ناں تک غے مھارو ایمان ہور پکو ہو جئے غو تے ہم دوجاں اگے وی اس غی گواہی دے سکاں غا جے ہم نے یہ معجزا اپنی اکھاں ناں دیکھیا ہیں۔

(۱۱۱) حضرتِ عیسیٰؑ نے جس ویلے دیکھیو جے حواریاں غی نیت پھیڑی نیہنہ فر دعا واسطے ہتھ کھلا کیا، اور بڑی عاجزی تے ادب ناں اس دسترخوان واسطے دعا منگی کہ خدایا یوہ تہاڑ و مھاراں اگلاں پشلاں ساراں واسطے اک عید غو تہاڑ و بن جے غو، اس تہاڑے ہم خاص طور ناں تیرا شکر واسطے تیری عبادت کراں غا۔ سبحان اللہ! اس دعا ماں وی یاہ تعلیم آ گئی جے حضرتِ عیسیٰؑ اللہ غا بندہ تھا، ویہہ معجزہ واسطے اللہ اگے دعا منگیں تھا تے خدا تعالیٰ اگے ہور بنداں ہاروں اپناں آپ ناں عاجز سمجھیں تھا، نہ ویہہ ہی اپناں آپ ناں خدا غی خدائی ماں شریک سمجھیں تھا تے نہ ہی حضرتِ عیسیٰؑ غا حواریاں (یعنی صحابیاں) ناں ہی اس ماں کوئے شک شبو تھو۔

(۱۱۲) یعنی جد نعمت اتنی عالیشان وہے غی، سب تیں اچا درجہ غی وہے غی، فر اس غی شکر گذاری وی اسی ہی ہونی لوڑیئے! تے جے کدے اس غی ناشکری کی جئے، فر عذاب وی سب تیں سخت وہے غو۔ **نوٹ**:- کھانوں لگوو یوہ دسترخوان فر نازل ہووؤ یا نیہنہ؟ اس بارہ ماں مفسراں غی رائے کنی ہے، جمہور علماء غی رائے یاہ ہے جے یوہ دسترخوان لتھو تھو، ور کجھ اک مفسر فرمانویں، جے حواریاں ناں اس درڈ تیں مچ ڈر لگو تے انھاں نے یاہ فرمائش واپس لے لی تے یوہ دسترخوان وی فر نازل نیہنہ ہووؤ **البحر المحیط** ماں حضرتِ حسنؒ تے مجاہدؒ تھو یوہی قول نقل ہووو ہے۔

(۱۱۳) اتوں وہ سوال شروع ہور ہیو ہے جہڑ و حضرتِ عیسیٰؑ ناں نعمت یاد کرواغے کہیو جئے غو کہ تم نے لوکاں ناں یاہ گل کہئی تھی جے منّاں تے میری والدہ ناں دو خدا بنا لیو؟ عیسائی حضرتِ عیسیٰؑ ناں تے اج وی خدا کیہنہ اور خدا تعالیٰ ہاروں ہی انھاں ناں وی حاجت روا تے مشکل کشا منیں ور حضرتِ مریمؑ ناں نیوں تے عیسائی کہن واسطے خدا نیہنہ کہتا بلکہ ''خداغی نعوذ باللہ ماں کیہنہ'' ور پوجا غے لحاظ ناں انھاں غی وی کائے گھٹ پوجا نیہنہ کرتا، اج تم عیسائیاں غو کوئے گرجا سو نیہنہ تک سیں جس ور آدمی غا جُسہ تیں وی بڑی حضرتِ مریمؑ غی مورتی بنا غے نہ رکھی وی وہے، اور کجھ فرقہ تے انھاں ناں وی خدا کہن تیں پچھے نیہنہ رہتا۔

(١١٤) یعنی تیری ذات تے پاک ہے، اس ماں کسے قسم غی شرکت تے پیہالؔ غو عیب نیہنہ فرمناں تے تیں اپٹوں پیغمبر بنا غے چلایو تھو ہوں اسی گندی گل کسرا کہہ سکوں تھو! بس تیری خدائی تے میری پیغمبری دواں غو تقاضو ہے جے اسی گناہ غی گل میرا منہ تیں نیہنہ نکل سکے تھی، تے چارے قضاء جے کدے میں کدے اسی گل کہئی وہے آ تاں واہ تیرا علم تیں باہر تے نیہنہ ہو سکے تھی، لہذا توں آپ جانٹے جے میں کدے وی اوتے باڈے اسی بیہودہ گل نیہنہ کہئی تے تیرا علم غا خزانہ اگے میری کے گل ہے! جہڑی گل میرے کوتے ہے، میرا دل ماں ہے واہ تے توں ضرور ہی جاٹیں ور تیرا علم غا خزانہ ماں کے کے ہے اس غو مناں کجھ علم نیہنہ، غیب جانٹ آلی تے بس چھڑی تیری ہی ذات ہے۔

رَبِّيْ وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيْدًا مَّا دُمْتُ فِيْهِمْ ۚ

جہڑو میرو وی رب ہے تے تھارو وی رب ہے تے ہوں انھاں ور شہادتی تھو جچر توڑی ہوں انھاں ماں موجود رہیو

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِيْ كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيْبَ عَلَيْهِمْ ۭ وَاَنْتَ

فر جسویلے تیں ہوں چک لیو تاں توں ہی انھاں غی راکھی کرن آلو تھو، تے توں ہی

عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ شَهِيْدٌ ﴿١١٧﴾ اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۚ

ہر چیز ور گواہ ہے (١١٥) جے توں انھاں ناں سزا دئے تے یقیناً یہ تیرا بندا ہیں

وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿١١٨﴾ قَالَ

اور اگر توں انھاں ناں معاف کر چھوڑے تے بلاشبہ توں زبردست ہے حکمت آلو ہے (١١٦) اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصّٰدِقِيْنَ صِدْقُهُمْ ۭ لَهُمْ

فرماوے غو یوہ وہ تہاڑو ہے جد سچاں ناں انھاں غو سچ کم آوے غو، انھاں واسطے (جنت غا اسا)

جَنّٰتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ

باغ ہیں جتھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں، ویہہ سدا انھاں ماں ہی

اَبَدًا ۭ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ ۭ ذٰلِكَ الْفَوْزُ

ریہنہ غا اللہ انھاں تیں راضی تے ویہہ اللہ تیں راضی! یاہی بڑی

الْعَظِيْمُ ﴿١١٩﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا

کامیابی ہے؛ اللہ تعالیٰ واسطے ہی بادشاہی ہے اسماناں غی تے زمین غی اور جو کجھ

فِيْهِنَّ ۭ وَهُوَ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٢٠﴾ ع

انھاں غے درمیان ہے تے وہ ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے

سُوْرَةُ الْاَنْعَامِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَّخَمْسٌ وَّسِتُّوْنَ اٰيَةً وَّعِشْرُوْنَ رُكُوْعًا بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورت انعام مکی ہے تے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالؔ جہڑو بے ہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ اساں اک سو پینٹھ آیت ہیں

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ

(١) ساریں صفت اللہ تعالیٰ ہی غیں ہیں جس نے سارا اسمان تے زمین پیدا کیا اور جس نے انھیریاں

(١١٥) یعنی جچر توڑی ہوں انھاں غے بشکار موجود تھو ہوں انھاں ناں اپٹی ماں غی چھولی تیں لے غے ادھیڑ عمر توڑی بس یاہی تبلیغ کرتو رہیو جے، ''اک اللہ غی عبادت کرو جہڑو میرو وی رب ہے تے تھارو وی رب ہے'' فر جسویلے تیں مناں اسماناں ور چک لیو، اس تیں بعد انھاں نے کے کیو! ویہہ کے عقید ابنا تا رہیا! اس غی مناں کجھ خبر نیہنہ! فر تے ربا! توں ہی انھاں غو نگران تے انھاں تیں خبردار تھو، حدیث ماں ہے حضرتِ ابن عباسؓ فرمانویں اک واری رحمتِ عالم ﷺ ہم ناں وعظ نصیحت فرمانؔ واسطے کھلا ہووا تے آپؐ نے اپٹی تقریر ماں فرمایو: سُنوں! میری امت غا کجھ لوک قیامت غے تہاڑے میرے درآنؔ لگیں غا ور فرشتا انھاں ناں کھبی بکھی موڑ چھوڑیں غا ہوں کہوں غو آنؔ دیو یہ میرا امتی ہیں، جواب ماں کہیو جئے غو انک لا تدری ما احدثوا بعدک ''تم نیہنہ جاٹتا انھاں نے تھارا تیں بعد دین ماں کے کے بدعت کڈیں تھیں'' فر ہوں اسے را کہوں غو جس را اللہ غا نیک بندہ حضرتِ عیسیٰؑ نے کہیو تھو اس تیں بعد رحمتِ عالم ﷺ نے یاہی آیت تلاوت فرمائی (بخاری، مسلم، واللفظ لمسلم)

(١١٦) یعنی اج فیصلو تیری مشیت ور ہی ہے۔

(١١٧) اج سچاں ناں یعنی جتھاں نے سچا دل نالؔ خدا غو دین قبول کر غے اس ور عمل کیو وہے غو۔ اپٹی سچائی کم آوے غی، ویہہ سدا رہن آلی جنت ماں ہمیشاں واسطے داخل ہو جیں غا، جت انھاں ناں اپٹاں مالک غی رضا مندی لبھے غی جہڑی اصل اور سب تیں بڑی کامیابی ہے، تے آخری فیصلو اسے قادرِ مطلق مالک حقیقی غا ہتھ ماں وہے غو، جہڑو زمین اسمان غو مالک تے ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے۔ والصلاۃ والسلام علی سیدی وحبیبی خاتم الانبیا وعلیٰ اٰلہ وصحبہ اجمعین۔

(١) ''انعام'' مالؔ چوکھر ناں کہیو جئے، آیت ١٣٨ تے ١٣٩ ماں ان چوکھراں غو ذکر ہے جن بچوں کجھاں ناں مشرکاں نے اپٹاں وہم پرستی غا ذہن نالؔ حرام کر لیو تھو، تے کجھ دوجاں ناں حلال سمجھ لیو تھو۔ اسے مناسبت نالؔ سورتِ پاک غو ناں ''انعام'' ہے مشہور روایت غے مطابق یاہ ساری سورت پاک اک ہی واری مکہ پاک ماں نازل ہوئی ہے، تے اک روایت ماں ہے جے یاہ سورت پاک ہزاراں فرشتاں غا اڈار ماں نازل ہوئی ہے، اور حضرتِ اسماء بنتِ یزیدؓ فرمائیں جے میں اس ویلے رسولِ رحمت ﷺ غی اوٹھنی غی نکیل پکڑی وی تھی آپؐ اس ور سوار تھا، تے وحی غا پہار نالؔ اس را لگے تھو جے اوٹھنی غیں ہڈیں ٹٹن لگیں ہیں (ابن کثیر وغیرہ)

اس سورت پاک ماں اللہ تعالیٰ غی توحید اور شرک غی تردید غیں دلیل، دوزخ، جنت تے قیامت غا حالات نالے رحمت عالم ﷺ تے مسلماناں غی تسلی غا سارا مضمون بڑی تفصیل نالؔ آیا ہیں ابو اسحاق اسفرائنی اک بزرگ ہیں انھاں غو یوہ اخانؔ تفسیر غی کتاباں ماں مشہور ہے جے توحید غیں ساریں دلیل اس سورتِ پاک ماں موجود ہیں سورتِ پاک غا منڈ ماں اللہ تعالیٰ غی معرفت غیں کجھ گل ہیں، اس تیں بعد حضور ﷺ غا پیغمبر ہونؔ ور مچ ساریں تگڑیں دلیل ہیں تے مشرک اس بارہ ماں جہڑا اپلیکھا تے شبہ پیدا کریں تھا ان ساراں غو دل لگتو جواب وی ہے، اللہ تعالیٰ غی توحید تے رحمت عالم ﷺ غی نبوت تیں نمکرن آلاں ناں سخت عذاب غی درڈوی دتی گئی ہے۔ فر توحید ور رحمتِ عالم ﷺ غی مچ پیاری تقریر غو ذکر ہے، اس تیں بعد کئیاں نبیاں غی دعوت غو ذکر کر غے یوہ دسیو گیو ہے جے

الظُّلُمٰتِ وَالنُّوْرَ ۬ ثُمَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ ①

ناں تے لوء ناں بنّایو فر وی کافر لوک (ہوراں ناں) اپنّاں رب غے برابر کریں (۲)

هُوَ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ مِّنْ طِيْنٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلًا ؕ

وہ ہی ہے جس نے تم مٹّی تیں پیدا کیّا فر اک وقت متھ چھوڑیو

وَاَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهٗ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُوْنَ ② وَ

تے اک مدت اللہ تعالیٰ غے نزدیک مقرر کی وی ہے فر وی تم شک ہی کریں (۳) تے

هُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوٰتِ وَفِي الْاَرْضِ ؕ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ

وہ ہی اک اللہ ہے اسماناں ماں وی تے زمین ماں وی ! وہ تھاریں اولے باندے ساریاں

وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُوْنَ ③ وَمَا تَاْتِيْهِمْ مِّنْ

گلاں ناں جانٔے تے تم جو کجھ عمل کریں وہ اس تیں واقف ہے (۴) تے انھاں کونّے جھڑی

اٰيَةٍ مِّنْ اٰيٰتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوْا عَنْهَا مُعْرِضِيْنَ ④

وی نشانٔی انھاں غا رب غی نشانٔیاں بچوں آوے ویہہ ضرور اس تیں منہ موڑ ہی لیں

فَقَدْ كَذَّبُوْا بِالْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ ؕ فَسَوْفَ يَاْتِيْهِمْ

انھاں نے تے ''حق،، ناں چھوٹھو کہہ دتو جدوہ انھاں کونّے آیو ہُنٔ تاوڑاں ہی اس گل غی خبر انھاں کونّے

اَنْۢبٰٓؤُا مَا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ⑤ اَلَمْ يَرَوْا كَمْ

آجئے غی جس غو یہ مخول بنّا ویں ویں تھا (۵) کیوں ! انھاں نے تکیو نیہنہ ! جے

اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنْ قَرْنٍ مَّكَّنّٰهُمْ فِي الْاَرْضِ

ہم نٔے انھاں تیں پہلاں کتنی ہی قوم ہلاک کر چھوڑیں جنھاں ناں ہم نٔے زمین ماں وہ طاقت دتی تھی

مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَّكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَآءَ عَلَيْهِمْ مِّدْرَارًا ۪ وَّ

جھڑی ہم نٔے تمنّاں نیہنہ دتی تے ہم نٔے انھاں ور اسمان تیں بدلار لا چھوڑی تھی تے

جَعَلْنَا الْاَنْهٰرَ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنٰهُمْ بِذُنُوْبِهِمْ

ہم نے انھاں غے کونّے نہر جاری کر چھوڑیں تھیں فر ہم نٔے ویہہ انھاں غا گناہ غی وجہ تیں ہلاک کر چھوڑیا

سارا ہی نبی اسے توحید غی دعوت دیتا رہیا ہیں، فر تفصیل ناں یاہ گل بیان فرمائی ہے جے مذہب غا بارہ ماں، اپنٔوں خیال، اپنٔی مرضی تے اپنٔی ٹُہڑونٔ نیہنہ چلتی، اس را نہ کائے چیز حرام وہے تے نہ حلال ! بلکہ مذہب غی نیں بس خدا غا حکم ور وہے، چھیکڑ اس گل غو اعلان ہے جے خدا غو دین تے اکو ہی ہے، جن لوکاں نے اپنٔی مرضی غا بکھ بکھ مذہب بنّا لیا ہیں، ان غو خدا غا دین ناں کوئے وی تعلق نیہنہ تے اپنٔی کھٹی غا ویہہ آپ ذمہ دار ہیں۔

(۲) عرب غا مشرک اتنٔی گل تے منیں تھا جے یہ زمین اسمان، یہ چن تارا، یہ رات تہاڑی تے یاہ لوء اور اندھیر وسب کجھ اللہ نے پیدا کیو ہے ور اس غے باوجود ویہہ دوجی چیزاں ناں اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں سفارشی من غے اس ناں شرک کریں تھا، عیسائی وی خدا غی ذات ناں منٔ غے باوجود حضرتِ عیسیٰؑ حضرتِ جبرئیلؑ تے حضرتِ مریمؑ ناں خدا غی خدائی غا پیہالٔ بناویں ویں تھا، یو ہی حال عرب غاں دوجاں گونڈیاں یہودیاں تے مجوسیاں غو تھو، ہندوستان غا مشرک وی اک بڑی طاقت ناں منٔ غے باوجود تیتری کروڑ دیوی دیوتاں غی پوجا کریں تھا، ان ساراں ناں ہی مخاطب کر غے فرمایو: جے زمین اسمان تے ان غی اک اک چیز ناں پیدا کرن آلی ذات بس اللہ تعالیٰ ہی ہے، اسے نے رات تہاڑی، اندھیرا تے لوء، اور ہدایت تے گمراہی وغیرہ سب کئیں ناں پیدا کیو ہے تے جد ساری کائینات، ساری جیا جون اسے ہی غی پیدا کی وی ہے اسے ہی غی مخلوق ہے فر اس مخلوق بچوں کائے چیز خالق غے برابر تے اس غی شریک کسرا ہو سکے !؟ ان ساریاں خوبیاں تے صفتاں غا مالک پرودگار ناں کسے پیہالٔی تے شریک غی لوڑ کسرا ہو سکے ! فر کتنی حیرانگی تے تعجب غی گل ہے جے یہ مشرک خدا غی پیدا کی وی مخلوق ناں خدا غے برابر سمجھیں ! مفسر حضرات نے ات یاہ گل وی بڑی وضاحت ناں لکھی ہے جے قرآن پاک ماں جت وی لوء غی گل آئی ہے اس ناں ایکلا لفظ ''نُوْرٌ'' ناں بیان کیو گیو ہے کدے اَنْوَارٌ نیہنہ فرمایو۔ کیونجے ہدایت آلو رستو اک ہی ہو سکے ! جد کہ اندھیری واسطے ہر جگہ ظُلُمٰتٌ غو لفظ آیو ہے کِدے وی ظُلُمَةٌ ایکلو نیہنہ آیو کیونجے گمراہی غا رستہ ہمیشاں مُچ سارا ہی ویں۔ اس آیت ماں ان جاہلاں واسطے وی ''درفتٔے منہ'' ہے جھڑا لوء، اگ بجلی، دیہنہ، تارا تے چن غی پوجا کریں۔ کہ جاہلو! لوء تے خدا غی پیدا کی وی تھارا جسی بلکہ تھاری خدمت کرن آلی اک مخلوق ہے فر خالق ناں چھوڑ غے اس مخلوق ناں کسرا پوجیں !۔

(۳) تمام انساناں غا باپ حضرتِ آدمؑ ناں خدا نے مٹّی تیں پیدا کیو، یعنی ان غو کر نگ مٹّی تیں بنّایو، اس را سارا انسان مٹّی تیں ہی پیدا کیا گیا اس تیں علاوہ انسان جس نطفہ تیں پیدا وہے وہ نطفو وی اسے خوراک ناں تیار وہے جھڑی مٹّی تیں پیدا وہے، اس لحاظ ناں وی سارا انسان مٹّی تیں ہی پیدا ویں، تے اپنٔی زندگی غی اک مدت پوری کر غے فر مٹّی ناں ہی جا رلیں، یو ہی حال ات غی ساری جیا جون غو ہے، کہ ہر ایکنٔ غو اک معین وقت ہے جس ناں پورو کر غے ہر ایکنٔ ناں دنیا ناں خیر باد ہی کہنٔو پُوے، تے چھیکڑ سب واسطے فناء ہی ہے۔ اس چیز ناں دیکھ غے اس ور غور کر غے کیوں انسان یاہ نیہنہ سمجھ سکتو جے چھیکڑ اس ساری کائینات نے ایکدن فناء ہو جانٔوں ہے، تے سب نے مر غے اپنّاں مالک غی بارگاہ ماں حاضر ہونٔوں ہے، ور کمال ہے کہ انسان یو سب کجھ دیکھے سنٔیں فر وی آخرت غا بارہ ماں شک ہی کرے ! اور اس چلو چلی آلی دنیا تیں کجھ سبق نیہنہ لیتو۔

(۴) یعنی زمین اسمان ماں اسے غی حکومت ہے جسماں کسے غی شرکت نیہنہ، اور انسان غا چنگا مندا پلٔ پلٔ غا سارا عمل اس غے سامنٔے ہیں اس غو کوئے عمل وی خدا غی نظراں تیں اولے نیہنہ رہ سکتو، فر انسان یاہ کیوں سوچے جے میر و لیکھو ہی نیہنہ ہوسے !، حساب ہی نیہنہ لیو جاسیں ! نیہنہ ! ضرور حساب وہے غو اور زمین اسمان ماں اس ناں کوئے خدا غی پغیڑ تیں بچا نیہنہ سکسیں، کیونجے ہر جگہ اک ہی خدا غی حکومت ہے۔

(۵) عام انسان غو یو ہی حال ہے کہ جد وی انسان غے سامنٔے اللہ غی قدرت غی اسی نشانٔی آوے جس ور غور کر غے انسان اپنّاں مالک ناں تے سِد ا رستہ ناں سیانٔ سکے وہ اس وروں اکھ میچ غے لنگ

جئے خاصطور ور مکہ غا یہ مشرک قرآن نازل ہوتو دیکھیں، رحمتِ عالمﷺ غے صدقے خدا غاں کرشماں تے آپؐ غاں معجزاں غو نظارو کریں، جس ناں آپؐ غی نبوت ناں پشاں سکیں ور یہ ہر اک نشانی ور سُنی ان سُنی کرغے کن مارجیں، سگوں جسویلے انھاں کوں قرآن تے رحمتِ عالمﷺ غی شکل ماں ''حق'' آیو جس غا برحق تے سچ ہوݨ ماں کوئے شک ہو ہی نیہنہ سکے تھو، انھاں نے دنیا غا اس سب تیں سَچا سچ ناں چھُوٹھو کہدتو، بلکہ اس ''حق'' تے سچ غی مخول بݨاݨ لگ پیا۔قرآن نے انھاں ناں درڈ دتی جے بس ہُݨ نیڑے ہی جس چیز غی یہ مخول بݨاویں اس غو نتیجو انھاں غے اگے آجئے غو فر قیامت غا اصل نتیجہ تیں پہلاں ہی انھاں نے کجھ دن بعد ہی بدر غا مدان ماں اپݨاں کرتو تاں غو خوب مزو چکھیو۔

وَاَنْشَاْنَا مِنْۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِيْنَ ﴿٦﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ

تے ہم نے انھاں تیں بعد دوجیں قوم پیدا کردتیں (٦) تے (اے نبیؐ) جیکدے ہم تھارے اپر کاغذاں

كِتٰبًا فِيْ قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوْهُ بِاَيْدِيْهِمْ لَقَالَ الَّذِيْنَ

ماں لکھی وی کتاب نازل کرتا فر یہ اس ناں اپݨاں ہتھاں ناں توس غے تک وی لیتا، تانوی کافر

كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوْا لَوْلَآ اُنْزِلَ

لوک یا ہی گل کہتا جے یوہ تے بس اک باندے با چھڑ جادو ہے (٧) تے ویہہ کیہنہ جے انھاں ور کوئے

عَلَيْهِ مَلَكٌ ۭ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُوْنَ ﴿٨﴾

فرشتو کیوں نیہنہ نازل کیّو گیو تے جے ہم فرشتو نازل کرتا تاں تے کم ہی ہو جاتو، فر انھاں ناں ذری مہلت نہ دتی جاتی (٨)

وَلَوْ جَعَلْنٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنٰهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَّا

تے جے ہم فرشتہ ناں نبی بݨاتا تاں اس ناں وی آدمی ہی بݨاتا تے ہم انھاں ناں اسے شبہ ماں باہ چھوڑتا جہڑو

يَلْبِسُوْنَ ﴿٩﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّنْ قَبْلِكَ

شبو یہ اج کریں لگا (٩) تے یقیناً تھارا تیں پہلاں رسولاں ناں وی ٹھٹھو کیّو گیو تھو

فَحَاقَ بِالَّذِيْنَ سَخِرُوْا مِنْهُمْ مَّا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿١٠﴾ ع

فر انھاں لوکاں ناں جہڑا اُن (نبیاں) غی ہاسی اڈانویں ویں تھا اسے عذاب نے آپکڑیو جس غو ویہہ مخول بݨا رہیا تھا (١٠)

قُلْ سِيْرُوْا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: کہ زمین ماں ٹرو پھرو! فر تک لیو جے (دین ناں چھُوٹھو) کہݨ آلاں غو جھکیو

الْمُكَذِّبِيْنَ ﴿١١﴾ قُلْ لِّمَنْ مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ قُلْ

کے انجام ہووو! (١١) (اے نبیؐ) تم پچھو! جو کجھ اسماناں ماں تے زمین ماں ہے یوہ کس غو ہے؟ فرمادیو:

لِّلّٰهِ ۭ كَتَبَ عَلٰي نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۭ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

اللہ ہی غو ہے اس نے مہربانی کرنی اپݨے اپر لکھ لی ہے وہ تمناں ضرور قیامت غے تہاڑے کٹھا کردے غو

لَا رَيْبَ فِيْهِ ۭ اَلَّذِيْنَ خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٢﴾

اس ماں کجھ شک نیہنہ جنھاں لوکاں نے اپݨوں آپ نقصان ماں باہ چھوڑیو ہے ویہہ ہی ایمان قبول نیہنہ کرتا (١٢)

(٦) اشارو پراݨیں بڑیں بڑیں مضبوط حکومتاں در ہے، جس را قوم فرعونِ، ثمود، عاد وغیرہ جنھاں غیں حکومتاں غیں ٹھاٹھ باٹھ تے دبدبہ غی ٹل اجوں ٹھنڈی نیہنہ ہوئی تھی، ور دیکھݨو یوہ ہے جے ان بڑیں بڑیں حکومتاں غی زوراوری، تے خوشحالی انھاں ناں خدا غا عذاب تیں نیہنہ بچا سکی، جسویلے انھاں نے خدا ناں بسار غے اس غی نعمتاں ور ڈکار مارناں تے اتی چکݨی شروع کر لی فر اس غا قہر غا اک ہولاݨے دنیا تیں ان غو ناں نمود و پٹ چھوڑیو، اس ناں نہ دنیا اجاڑ ہوئی، نہ دنیا غا نظام ماں کوئے فرق آیو خدا نے انھاں غی جگہ دوجیں قوم پیدا کر دتیں، اس ماں نافرماناں واسطے تگڑی درڈ ہے جے اے نافرمانوں! فر تم کیوں غافل ہووا واہیں! کیوں تھارا ناں یوہ معاملو نیہنہ ہو سکتو!

(٧) یوہ نافرماناں غا کرودی تے ضِدی پوݨاں غو بیان ہو رہیو ہے جے انھاں ناں تے سچا دین ناں اتنی گوڑ تے نفرت ہے کہ جے کدے خدا تعالیٰ ان غا مطالبہ غے مطابق انھاں غے باندے اسمان تیں کاغذ ور لکھی وی صاف صاف کتاب نازل فرماوئے، جسناں یہ اپݨاں ہتھاں ناں توس غے وی تک لیں جس ناں یقین ہو جئے کہ اکھاں ناں کوئے پلیکھو، تھوکھو یا ٹپلو نیہنہ لگو تاں وی یہ ضدی ایمان قبول نیہنہ کرسیں سگوں بڑا ٹھیٹھ پوݨاں تے اکڑ ناں کیہنہ غا ''یوہ تے بالکل ہی صاف صاف جادو ہے'' روایتاں ماں آوے جے کجھ مشرکاں نے اسو مطالبو کیو تھو جس را کہ سورتِ بنی اسرائیل آیت ٩٣ ماں اس غو ذکر وی ہے۔

(٨) یوہ مطالبو وی مکہ غا مشرکاں غو تھو، جے اسمان تیں اک فرشتو نازل و ہے جہڑو رحمتِ عالمﷺ غے ناں ناں ٹرتو رہ تے گواہی دیتو جے کہ یہ اللہ غا سچا نبی ہیں تاں ہم مناں غا، حالانکہ ایمان تے انھاں نے فر وی قبول نیہنہ کرݨوں تھو اللہ تعالیٰ نے فرمایو: فرمائش اتنی بڑی، تے مطالبو اتنوں اچو فر جے کدے یوہ مطالبو پورو کردتو جئے اور اس ویلے یہ ایمان قبول نہ کریں جس را کہ ان غو ہمیشاں غو وطیرو ہے تاں تے اتناں بڑا معجزہ ناں دیکھ لیݨ تیں بعد انکار کرن ور چھٹ خدا غو عذاب آجے غو تے اس ویلے ان ساراں غو اکھ غا لحظہ ماں کم ہو جے غو کسے ناں ذری مہلت نیہنہ لبھسے، کیونجے اللہ تعالیٰ غی سنت یا ہی ہے جے جسویلے اس را غا فرمائشی معجزا دیکھ غے وی کسے قوم نے انکار کیو فر انھاں ور تدے ہی خدا غو عذاب آ گیو جس را قوم ثمود، تے کجھ مفسراں نے آیت غی تفسیر اس را کی ہے کہ فرشتو اپݨی اصل شکل ماں اس را تے قیامت غے ہی تہاڑے آوے غو جس ناں کافر وی دیکھ لیں غا تے جے کدے اج ہی اس را انھاں غی فرمائش ور فرشتو آجے تاں تے اج ہی ان ساراں غو کم ہو جے غو، کسے ناں ذری مہلت نیہنہ لبھسیں!۔

(٩) یعنی فرشتو اپݨی اصلی شکل ماں تے آہی نیہنہ سکتو جس را کہ اُپلی آیت تیں پتو لگ گیو، ہاں! اک گل باقی رہ گئی ہے کہ فرشتو کسے انسانی شکل ماں آجے ور اس ویلے تے فر یوہی اعتراض پیدا ہو جے غو کہ یوہ تے انسان ہے!؟ اصل ماں انسان غا دل ماں شیطان ہمیشاں یوہ ٹھسو گھلتو رہیو ہے جے حضرتِ آدمؑ غی اولاد بچوں کوئے مہارا جسو انسان پیغمبر تے رسول کسرا ہو سکے!؟ جہڑو مہارے ہاروں ہی وہے تے مہارے ناں ہی کھائے پیئے، نکاح بیاہ کرے، بازاراں ماں پھرے تُھرے وہ نبی کسرا ہو سکے! نبی تے انسان تیں اپر غی کائے مخلوق فرشتو وغیرہ ہو سکے جس ماں انسانی صفت نہ ویں، قرآن کریم غو معمولی مطالعو رکھݨ آلو آدمی وی دیہنہ دپہراں ہاروں اس حقیقت ناں جاݨیں جے ہر اک نبی ور یوہ پہلو اعتراض ہوتو رہیو ہے جے توں نبی کسرا ہو سکے! توں تے انسان ہے! یوہی اعتراض مکہ غا مشرک سید عالمﷺ ور وی گھڑی گھڑی کریں

وَلَهٗ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ ؕ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿۱۳﴾

تے اللہ ہی غو ہے جو کجھ رات تے تہاڑی ماں رہ تے وہ سب کجھ سنن آلو جانڑ آلو ہے ١٠

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَ

تم فرمادیو: کیوں! ہوں اس خداناں چھوڑ غے کسے ہورناں مددگار بناؤں جہڑ واسماناں غو تے زمین غو بنانڑ آلو ہے (١٣) اور

هُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ؕ قُلْ اِنِّيْٓ اُمِرْتُ اَنْ اَكُوْنَ اَوَّلَ

وہ ہی (ساراں ناں) کھوائے تے اس ناں کوئے نیہنہ کھوالتو؛ تم فرمادیو: جے مناں تے یوہ حکم دتو گیو ہے کہ ہوں ساراں تیں

مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۱۴﴾ قُلْ اِنِّيْٓ

مہرے اسلام قبول کرلیوں تے (یوہ حکم ہے جے) تم کدے وی مشرکاں ماں شامل نہ ہویو (١۴) تم فرمادیو: کہ جے ہوں

اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّيْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ ﴿۱۵﴾

اپناں رب غی نافرمانی کروں تاں مناں اک بڑا دن غا عذاب غو ڈر ہے (١۵)

مَنْ يُّصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهٗ ؕ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ

جس آدمی وروں اس تہاڑے وہ عذاب ہٹا دتو گیو اس ور تے اللہ نے بڑو رحم کیو، تے یا ہی کھلی

الْمُبِيْنُ ﴿۱۶﴾ وَاِنْ يَّمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗٓ

کامیابی ہے (١٦) تے جیکدے اللہ تعالیٰ تمناں کائے تکلیف پہچاوے فر اس غو دور کرن آلو وی اس توں سوا

اِلَّا هُوَ ؕ وَاِنْ يَّمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ

کوئے نیہنہ، تے جے وہ تمناں کوئے نفعو پہچاوے فر وہ ہر اک چیز ور قدرت رکھنڑ

قَدِيْرٌ ﴿۱۷﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ ؕ وَهُوَ الْحَكِيْمُ

آلو ہے؛ تے وہ ہی اپناں بنداں ور غالب ہے تے وہ ہی حکمت آلو، خبر

الْخَبِيْرُ ﴿۱۸﴾ قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً ؕ قُلِ اللّٰهُ ۙ شَهِيْدٌۢ

رکھنڑ آلو ہے (١٧) (اے نبیؐ) تم پچھو! سب توں بڑی گواہی کس غی ہے! تم فرمادیو: اللہ ہی غی ہے (اور) وہ میرے

بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ ۣ وَاُوْحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ

تے تھارے بشکار گواہ ہے، تے یوہ قرآن میرا در وحی کیو گیو ہے تانجے ہوں اس غے ذریعے

تھا۔سورت فرقان آیت ۷ دیکھو! ''یہ کسرا غا رسول ہیں جہڑا کھانوں کھئیں تے بازار ماں پھریں'' دراصل ویہہ لوک کسے رسول غا انسان ہونڑ تیں تے نمکر نیہنہ سکیں تھا کیونجے ویہہ انھاں تیں چنگی طرح واقف تھا۔لہذا اویہہ یاہ ہی رڑلا لیں تھا جے کوئے انسان نبی کسرا ہو سکے! حالانکہ کہ ان غی سوچ غی نیں ہی ڈنگی تھی کیونجے انسان تے اشرف الخلوقات ہے فر اس غی رہنمائی واسطے کسے دوجی مخلوق غو نفر رسول بنڑ غے کسرا آسکے! اور اللہ تعالیٰ وی اپنٹی کتاب ماں جگہ جگہ اعلان فرماوے کہ میں جد وی کسے ناں نبی بنا غے چلاّ یو وہ انساناں بچوں کسے مڑدناں ہی چلاّ یو۔فرشتاں ناں کدے پیغمبری نیہنہ دتی گئی، یوہ پلیکھو اج وی انسان ناں لگ رہیو ہے ور اج انسان رسولاں غی رسالت تے پیغمبری تیں نیہنہ نمکر تو بلکہ وہ ان غا حضرتِ آدمؑ غی اولاد بچوں اک انسان ہونڑ ور شبو یا حیرت کرے، ات وی اصل ماں اک ہور ٹپلو لگو ہے، وہ یوہ کہ عربی ماں لفظِ بشر تے انسان دوئے اک ہی مطلب واسطے بولیا جیں تے دواں غو مطلب ''نوع انسان'' یا ''آدمی'' بنٹے، عربی ماں بشر غا لفظ ماں خطا کار یا پُہلنہار غو مطلب قطعًا نیہنہ بلکہ جسرا کسے ناں انسان کہیو جئے اسے را بشر وی کہیو جئے، جد کہ مھارا محاورہ ماں بشر بڑی بے ادبی غو لفظ سمجھیو جئے جد وی بشر کہیو جئے فٹ پُہلنہار تے خطا کار شخص غو تصور ذہن ماں آ جئے کجھ لوکاں نے شایت عربی غا لفظ بشر ناں مھارا محاورہ آلو لفظ ''بشر'' سمجھ لیو، جتوں ٹپلو لگ گیو حالانکہ جے کدے عربی ماں بشر غو اسو مطلب وے آ فر حضرتِ آدمؑ غا پیدا ہونڑ توں پہلاں ہی اللہ تعالیٰ فرشتاں ناں کیوں فرماوے آ ﴿اِنِّيْ خَالِقٌۢ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَاٍ مَّسْنُوْنٍ ط﴾ سورت حجر ٢٨ ''ہوں ٹھنڑ ٹھنڑ بجتا گارا غی مٹی تیں اک ''بشر'' بناؤں غو'' من افرینندہ ام ''آدمی'' را از گلے کہ خشک بودہ (ترجموں شیخ سعدیؒ) من افرینندہ ام ''آدمی'' را از گلِ خشک (ترجموں شاہ ولی اللہؒ) میں بناؤں گا اک ''بشر'' کھنکھناتے سنے گارے سے (ترجموں شاہ عبدالقادرؒ)

(١٠) اس ماں رحمتِ عالم ﷺ واسطے تسلی تے دلاسو ہے جے رسولاں ناںڑ تے تھارے تیں پہلاں وی نافرمان یوہی سلوک کرتا رہیا ہیں ور چھیکڑ جس عذاب غی ویہہ ہاسی بنانویں ویں تھا وہ ہی انھاں ناں کہیر لیتو رہیو ہے، تے جے کدے اج غا یہ نافرمان باز نہ آیا تاں ان غو وی چھیکڑ یوہی حال وہے غو۔

(١١) یعنی جس نے نصیحت پنڑنی وہے وہ دنیا ماں ٹر پھر غے دیکھ لئے، ان لوکاں غا کھولڑ جنھاں نے پشلاں نبیاں غی مخالفت کی، انھاں غی دعوت اگے ڈکا لایا، انھاں غا محلاں غا کھنار تے کھولا آپ اپنٹی زبانی سناویں غا جے خدا غاں نافرماناں غو چھیکڑ کے حشر ہوتو رہیو ہے!۔

(١٢) پہلاں آپ سوال کیو جے یاہ زمین اسمان غی جیا جون کس غی ہے؟ تے اس ور کس غی بادشاہی چلے؟ فر آپ ہی جواب دتو جے یوہ سب کجھ اللہ ہی غو ہے، اس گل ناں مشرک وی منیں تھا، ویہہ تے بس چھڑا خدا غی توحید تیں نمکریں تھا، اور اس گلوں تراہویں تھا کہ جے کدے بس اکو ہی خدا من لیو فر جنھاں ناں ہم نے سفارشی بنایو وو ہے ان غو کے وہے غو!؟ بس اسے سوچ ور ویہہ شرک کریں تھا، فر فرمایو جے اس نے اپنٹی ذات ور رحم کرنڑوں لکھ لیو ہے ورنہ یاہ گل جانڑ لینڑ غے باوجود کہ یاہ زمین اسمان تے ان غی ہر اک چیز اللہ تعالیٰ ہی غی ہے فر وی جہڑا لوک اس غی خدائی ماں شرک کریں ویہہ یقینًا تدے ہی برباد ہو گیا ہوتا، کوئے مشرک زندو نہ رہتو ور خدا نے اپنٹے اپر رحم کرنڑوں لکھ لیو ہے جس غے صدقے یہ مشرک اجوں زندہ ہیں خیر ٹہل وی چار تہاڑاں غی ہے اوڑک تے ان ساراں ناں ہی قیامت غے اُس تہاڑے اکھٹھاں کرلیٹو ہے، جسماں کوئے شک نیہنہ۔آخر ماں اس پاسے اشارو فرمایو جے یوہ سب کجھ ہے یقینی ور جن لوکاں نے ضدی پوناں تے کرودھ غی وجہ تیں اپٹوں آپ برباد کرلیو ہے ویہہ ضدی کدے ایمان نیہنہ قبول کرسیں!۔

(١٣) یعنی جس را خدا غی رات تہاڑی غا پلڑ پلڑ ور حکومت تے بادشاہی ہے، جہڑ و شاہ کالیڑ رات غی اندھیری ماں اور دن غا لشکارا تے لوء ماں برابر ہر اک غی دعا سُنیں، ہر ایکنڑ غی چینک پکار سُنیں تے ہر اک غی ضرورت ناں جانٹیں اس مالک غی دروٹنیڑ ناں چھوڑ غے ہوں کس را کسے ناں اپٹو مددگار تے دوست بنا سکوں۔

(١۴) خداناں چھوڑ غے لوک جس غی وی پوجا کرین، جس ناں وی خدائی غو درجو دیں وہ اس ویلے توڑی دیوی، دیوتا تے حاجت رواء مشکل کشا بنڑ ہی نیہنہ سکتو چجر توڑی اس ناں کجھ دتو نہ جئے،

اس ور خوب چڑھاوونہ چاہڑیو جئے، حالانکہ خداتے اسے واسطے منیوں جئے کہ وہ لوکاں غی ضرورت پوری کرے، لوکاں ناں روزی دیئے فر یہ کسا خدا جھاں ناں پہلاں خود ہی ایاں توں کھوالنو پے، فرمایو خدا غی شان اسی نیہنہ وہ سب ناں کھوالے ور آپ کسے غو محتاج نیہنہ! فر اسا قدرت آلا پروردگار غا شریک یہ کس راہو سکیں جھڑا دوجاں غاں چڑھاواں غا محتاج ہیں! جھاں ور چڑ توڑی چڑھاوونہ چڑھے اچر توڑی کوئے پچھ تو ہی نیہنہ! اس ماں مشرکاں غی سوچ ور زبردست ''تعریض'' (سٹ) ہے۔

(١٥) یعنی خاتم الانبیا ﷺ جسی معصوم ہستی، جھڑا کائینات ماں اللہ غا سب تیں پیارا نبی ہیں بلکہ ''بعد از خدا بزرگ توئی'' غی مقدس ہستی ہیں ویہہ وی خدا غا قانون تیں باہر نیہنہ فر عام لوکاں غی کے گل! جد ویہہ وی خدا غی نافرمانی ور اس غی پغڑ تے عذاب تیں ڈریں فر یہ نافرمان کے سوچ غے بے ڈر ہوواوا ہیں!! **نوٹ**:- اس راغیں ساریں آیت دوجاں ناں ہی سناں واسطے ویں۔

(١٦) یعنی قیامت غے تہاڑے اس اوکھی گہڑی ماں تے چھڑ و عذاب تیں بچ جانوں ہی اس غی بہت بڑی مہر تے کامیابی ہے! اس اوکھی تے مشکل گہڑی ماں عذاب تیں بچ جانوں کوئے مخول نیہنہ، فر نافرمان کے سوچ غے اتنی غفلت ماں پیا واہیں!۔

(١٧) دنیا تے آخرت ماں خدا جس ناں اپنی پغڑ ماں لینوں چاہوے اس ناں کوئے اس غا قہر تیں چھڑکا نیہنہ سکتو، نہ کوئے دوست یا کوئے اپناں ذہن تیں بنایو و معبود کجھ کم آسکے! ور جس ناں وہ نہ پغڑنوں چاہوے بلکہ کجھ خیر تے نفعو دینوں چاہوے فر اس غا فضل تے اس غی مہربانی ناں وی جیا جون ماں کوئے ڈک نیہنہ سکتو پیراں غا پیر حضرت شیخ عبدالقادر جیلانیؒ فرمانویں من ارادالسلامة فی الدنیا والاخرةِ فعلیه ترک الشکوی الی خلقه وانزال حوائجه بربه' جھڑ و دنیا تے آخرت دواں جہاناں ماں اپنی خیر لوڑے اس ناں چاہیئے جے وہ خدا غی مخلوق بچوں کسے اگے شکایت نہ کرے اور اپنی ساریں ضرورت اپناں رب غے حوالے کر چھوڑے (فتوح الغیب) آپ رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو، خدایا! جس ناں توں دیئے تناں کوئے ٹھاک نیہنہ سکتو تے جس ناں توں نہ دئے فر اس ناں کوئے وی دین آلو نیہنہ اور کسے حیثیت آلا ناں تیرے اگے اس غی حیثیت کجھ کم نیہنہ دیتی۔ (بخاری مسلم)

(١٨) شہادت اسے گل غی دتی جئے جس ناں آدمی یقین ناں جانے فر پروردگار غی واہ سچی ذات جس ناں کائینات غا ذرہ ذرہ غی خبر ہے، جھڑ و لکھ کالی رات ماں شاہ کالی کیڑی ناں وی دیکھے اور اس غی فریاد وی سنے اس تیں بدھ کس غی شہادت ہو سکے! اس تیں اُپر کس غی گواہی ہو سکے! وہ تے آپ گواہی دے رہیو ہے جے میرو کوئے شریک نیہنہ تے رحمتِ عالم ﷺ میرا سچا رسول ہیں، جھڑا میری سچی کتاب لے غے دنیا ور مبعوث ہویا ہیں، تے اس کتاب غو وی لفظ لفظ گواہی دے رہیو ہے جے یوہ اللہ ہی غو سچو کلام ہے، فر اس شہادت تیں بعد ہور کا نہہ غی لوڑ ہے!! یوہ قرآن اپناں پہلاں مخاطباں یعنی عرب غاں مشرکاں ناں تے قیامت توڑی آن آلا ہر اُس بندہ ناں خدا غی نافرمانی تیں ڈرا رہیو ہے، اس غا پہیڑا نتیجہ تیں اگاہ کر رہیو ہے جس توڑی اس غی آواز پجّے غی۔ تے کیوں! اس سارا کئیں غے ہوتاں وی تم یاہ ہی ڈنڈ لائی رکھیں غا جے خدا غے ناں ہور وی عبادت غے لائق ہیں؟!

اللہ پاک اپناں حبیب ﷺ ناں فرماوے کہ چھوڑ وان ٹھیٹھاں ضدیاں غی گل! تم ساری دنیا اگے اعلان فرمادیو جے ہوں تے اسی گل نیہنہ کہہ سکتو، نہ اسی چھوٹھی گواہی دے سکوں! تم نے جے کدے سچ غو گاٹو گھٹ غے کوڑ ہی مارن غی اغیر لئی ہے تاں واہ تم جانوں!! ہوں تے بس یاہی گواہی دیوں غو تے یوہ ہی اعلان کروں غو جے وہ اکو ہے اس غو کوئے شریک نیہنہ، نہ اس غی ذات ماں نہ اس غیں صفتاں ماں، تے جھاں ناں تم اس غی خدائی ماں شریک کریں ہوں انھاں تیں ابیزار ہاں! میرو انھاں ناں کجھ تعلق نیہنہ۔ مفسر فرمانویں کہ اس آیت ماں اس گل غو وی اعلان ہے جے یوہ قرآن کسے ایکن قوم، کسے اک علاقہ تے کسے خاص زمانہ واسطے نیہنہ نازل ہووو بلکہ یوہ قیامت توڑی ہر اک شخص واسطے خدا غو آخری پیغام ہے لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَنْ بَلَغَ الخ.

بِهٖ وَمَنْۢ بَلَغَ ۭ اَىِٕنَّكُمْ لَتَشْهَدُوْنَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً

تمناں ڈراوں تے ہر اس شخص ناں جس توڑی یوہ پجّے کیوں! تم سچیں ہی اس غی گواہی دیں جے اللہ تعالیٰ ناں

اُخْرٰى ۭ قُلْ لَّآ اَشْهَدُ ۚ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ وَّاِنَّنِيْ

ہور وی معبود ہیں؛ تم فرمادیو: ہوں تے یاہ گواہی نیہنہ دیتو؛ تم فرمادیو: بلاشبہ وہ تے اک ہی معبود ہے، تے تم جو کجھ

بَرِيْۗءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ ١٩ اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ

شرک کریں ہوں اس تیں بالکل بیزار ہوں (١٨) جھاں لوکاں ناں ہم نے کتاب دتی

يَعْرِفُوْنَهٗ كَمَا يَعْرِفُوْنَ اَبْنَاۗءَهُمْ ۘ اَلَّذِيْنَ خَسِرُوْٓا

ویہہ تے انھاں ناں اس را پشاغیں جس را اپناں بچاں ناں پشاغیں، (ور) جھاں نے اپنوں آپ نقصان ماں

اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ٢٠ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى

گہل چھوڑیو ہے ویہہ ایمان قبول نیہنہ کرتا (١٩) تے اس تیں بڑو ظالم کون وہے غو جھڑ و اللہ تعالیٰ

عَلَي اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِهٖ ۭ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ

ور چھوٹھو بہتان لاوے یا اس غی آیتاں ناں چھوٹھیں کہہ، حقیقت یاہ ہے کہ ظالم کدے

الظّٰلِمُوْنَ ٢١ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ثُمَّ نَقُوْلُ

کامیاب نیہنہ ہوتا (٢٠) تے (وہ تہاڑو وی یاد رکھو) جس تہاڑے ہم انھاں ساراں ناں گھٹھا کراں غا، فر ہم

لِلَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا اَيْنَ شُرَكَاۗؤُكُمُ الَّذِيْنَ كُنْتُمْ

شرک کرن آلاں ناں کانہہ غا: تھارا بنایا وا ویہہ شریک کت ہیں! جھاں ناں تم خدا غا

تَزْعُمُوْنَ ٢٢ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّآ اَنْ قَالُوْا وَاللّٰهِ

شریک سمجھیں تھا؛ فر انھاں کونے اس تیں سوا کوئے بہانوں نیہنہ رہ سیں کہ ویہہ یوں کیہنہ غا: اللہ غی قسمیں جھڑو

رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِيْنَ ٢٣ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوْا

مھارو رب ہے ہم تے بالکل مشرک نیہنہ تھا؛ تکو تے سہی! یہ کس را اپنے اپر کوڑ

عَلٰٓي اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ٢٤

مار گیا ہیں تے جھڑا انھاں نے چھوٹھا (خدا غا شریک) بنا لیا تھا ویہہ انھاں تیں اولے ہو گیا (٢١)

وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ۖ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً

تے انھاں بچ کجھ لوک اسا ہیں جہڑا تھارا درکن لا رکھیں، تے ہم نے انھاں غا دلاں ور پڑدا سٹیا وا ہیں

أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا ۚ وَإِن يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ

جے یہ سمجھ ہی نہ سکیں تے انھاں غا کناں ماں چپا ہیں اور جیکدے یہ ساریں نشانیں دیکھ لیں

لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا ۚ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ

تانوی ایمان قبول نیہنہ کرسیں؛ ات توڑی کہ (اے نبیؐ) جسویلے یہ تھارا کولے تُھتھ کرن آویں تاں یہ کافر

الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾

لوک کیہنہ :یوہ (قرآن) تے کجھ وی نیہنہ بس پشلاں لوکاں غا قصا کہانی ہیں (۲۲)

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ ۖ وَإِن يُهْلِكُونَ

تے یہ (دوجاں ناں وی) اس تیں روکیں اور آپ وی اس تیں دور نسیں تے یہ برباد چھڑا اپنّاں

إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا

آپ ناں ہی کر رہیا ہیں ور یہ سمجھتا نیہنہ (۲۳) تے جے تم انھاں ناں اسویلے تکیں جد یہ دوزخ غی

عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ

اگ ور کھلا کیّا جیں غا فر یہ کیہنہ غا افسوس کدے ہمنّاں واپس کیّو جاتو تاں تے ہم اپنّاں رب غی آیتاں ناں چھوٹھیں

رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا

نہ کہتا اور ہم ایمان آلاں ماں شامل ہوجاتا (۲۴) نیہنہ بلکہ جن چیزاں ناں یہ پہلاں چھپاویں تھا

يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ

ویہہ انھاں غے باندے آگئیں ہیں تے جے یہ واپس چلاّ وی دتا جیں تانوی یہ فر ویہہ ہی کم کریں غا جنھاں تیں یہ ٹھا کیا جیں

وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا

تے یہ بالکل چھوٹھا ہیں (۲۵) تے یوں کیہنہ جے مھاری زندگی تے بس یاہ دنیا غی زندگی ہے

وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ

تے ہم (مرن تیں بعد) زندہ بالکل نیہنہ کیّا جاساں؛ تے جے تم اس ویلے دیکھیں جد یہ اپنّاں رب غے سامنڑے کھلا کیّا جیں غا

(۱۹) یعنی اللہ تعالیٰ غی گواہی تے قرآن غی شہادت تیں علاوہ ویہہ اہلِ کتاب یہودی تے عیسائی جنھاں غا علم غی عرب ماں ٹل مچی وی تھی، عرب غا لوک انھاں ناں اسا پڑھیا لکھیا سمجھیں تھا کہ ہر اک نواں معاملہ ماں انھاں کولوں ہی جا غے صلاح لیں تھا، بلکہ رحمتِ عالم ﷺ غا بارہ ماں وی مکہ غا مشرک کئیں واری انھاں یہودیاں تے عیسائیاں ناں ہی پچھن گیا تھا۔ یہ اہلِ کتاب وی اپنی کتاباں غی دسی وی نشانیاں غی وجہ تیں حضور ﷺ ناں اس را سیانڑے تھا جس را اپنّاں بچاں ناں سیانڑیں، ہزاراں غا مجمع ماں جس را کسے ناں اپنّاں بچا غی پشان کرتاں کوئے پلیکھو نیہنہ لگتو اسے را انھاں ناں رحمتِ عالم ﷺ تے قرآن غی پشان ماں کوئے ٹپلو نیہنہ لگ رہیو انھاں غا دل آپؐ غا برحق آخری نبی ہونڑ غی گواہی دے رہیا ہیں، ہاں! اس غے باوجود وی جہڑا ظالم بس مال دولت تے کھڑپینچی غی لالچ ماں یا ضد تے ساڑ ماں آپؐ ور ایمان نیہنہ لیا تا واہ بکھری گل ہے! ویہہ ظالم تے اپنّاں اندرون غی، اپنّاں ضمیر غی آواز ناں دبا غے اپنڑوں ہی نقصان کر رہیا ہیں؛ اس ماں دوجا کسے غو کے زیاں!۔

(۲۰) یعنی جہڑو خدا غی سچی آیتاں ناں چھوٹھیں کہہ تے اپنڑے پلّے تیں بنّا غے چھوٹھیں گل خدا تعالیٰ ور لا وے جے یو ہی اللہ غو دین ہے اسا ٹھیٹھ تیں بڑو ظالم کونڑ ہوسکے! یاہ تھوڑی ناانصافی تے ظلم ہے! فر اسا ظالم اپنی مراد کس را حاصل کرسکیں! یہ تے کدے وی کامیاب نیہنہ ہوسیں۔

(۲۱) قیامت غے تہاڑے مشرکاں ناں ساراں غے باندے ذلیل تے رُسوا کرن واسطے یوہ سوال کیو جئے غو کہ جنھاں ناں تم اپنّاں مددگار، حاجت رواء تے مشکل کشاء سمجھیں تھا جن غی اس سوچ ور تم پوجا کریں تھا جے یہ پہلکے خدا غی بارگاہ ماں مھارا سفارشی بنڑ غے مھارے کجھ کم آویں غا، ویہہ اج کت ہیں؟ اج ویہہ تھاری مدد کیوں نیہنہ کرتا، ور ویہہ تے قیامت غا دہشت ناک محول ماں اسا ٹاٹریا وا ویں غا کہ انھاں ناں کجھ جواب سر سے ہی نیہنہ، نہ کوئے عذر پیش کرسکیں غا بلکہ بڑی بے شرمی ناں سِدّا ہی کوڑ مار چھوڑیں غا جے ہم تے مشرک تھا ہی نیہنہ نہ ہم خدا تعالیٰ ناں شرک کراں تھا، نہ اس ناں چھوڑ غے کسے دوجا غی عبادت کراں تھا؛ حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے یاہ اس ویلے غی گل ہے جسویلے اجاں منہ ور مہر نیہنہ لگی وہے غی، فر یوہی وہے غو کہ انھاں غا منہ ور مہر لگ جئے غی تے انھاں غا ہتھ پیر آپ ان غا پہیڑاں کرتوتاں غی گواہی دیں غا۔ (ابن کثیر) قرآن اس موقع ور ساراں لوکاں ناں شرک غا ان بوداں سہاراں غی بے حقیقتی غو احساس دوا تاں کہہ او قرآن پڑھن آلیا! تک تے سہئ! غور تے کر! اج یہ کسرا اپنڑے اپر کوڑ مارن لگ گیا ہیں حالانکہ کل توڑی یہ اپنّاں بنّایا وا شریکاں ور مرن واسطے تیار ہو جیں تھا؛ ور اج ویہہ سارا بودا سہارا ٹُٹ گیا، جنھاں ناں مددگار تے سفارشی سمجھیو تھو ویہہ ہوا ہو گیا اور کجھ کم نیہنہ آیا، سگوں یہ پراناں دوست اک دوجا تیں ابیزار ہو گیا ہیں۔

(۲۲) یوہ انھاں لوکاں غو ذکر ہے جہڑا بس اعتراض کرن واسطے تے اسلام ماں کوئے عیب کڈنڑ واسطے رحمتِ عالم ﷺ غی گلاں ور کن لانویں ویں تھا، قرآنِ کریم ناں اس گلوں کنسو لا غے سنڑیں ویں تھا جے شایت کائے اسی گل لبھ جئے جس غی ہاسی تے مخول بنّا سکاں، جس غو غلط مطلب کڈ غے لوکاں ناں قرآن تیں متنفر کر سکاں اللہ عالیٰ فرماوے اساں لوکاں غا ٹھیٹھ پونّا تے کفر غی وجہ توں ہم نے انھاں غا دلاں ور پڑدا گہل چھوڑیا ہیں ہُنڑ دلاں ماں کائے سچی تے برحق گل بیس ہی نیہنہ سکتی نہ کائے برحق گل سمجھ سکیں تے نہ سُنڑ سکیں، بلکہ یہ تے گمراہی غی اس جھ ماں جا بڑیا ہیں جت یہ بڑا تیں بڑو معجزو بلکہ خدا غی قدرت غیں ساریں نشانی تک غے وی ایمان قبول نیہنہ کرسکتا تے نہ گمراہی غی اس جھ تیں باہر آسکیں، ہور تے ہور رحمتِ عالم ﷺ ناں وی تُھتھ کریں، حجت بازی کریں، قرآن پاک غا بارہ ماں نک چھک غے بچ نفرت ناں کیہنہ ''یوہ کے ہے! بس پشلاں لوکاں غا چھوٹھا قصّا کہانیں ہی تے ہیں'' نعوذ باللہ! اس آیت تیں یاہ گل وی واضح ہوگئی کہ قرآن حدیث غا مطالعہ غو مقصد جچر توڑی ہدایت نہ وہے چھڑا مطالعہ ناں ہدایت نیہنہ نصیب ہوتی سگوں اسو مطالعو ہور ہور گمراہی تے حق تیں محرومی غو ذریعو بنڑ جئے۔ تے کیوں نیہنہ! قرآن کریم غا بارہ ماں یوہ ''تبصرہ'' چوداں سو سال پراناں جاہلاں غو تھو اج غا غیر مسلم مشرکین غو لٹریچر پڑھن آلا ضرور پڑھتا ویں غا کہ اج غاں ان جہالت غاں پچاریاں غو ''تبصرہ'' وی قرآن غا بارہ ماں اس توں کجھ زیادہ اچو نیہنہ! سچ کہیو! جنس بہم جنس کنند پرواز؛

(۲۳) یوہ جہالت غاں بڑاں ذمہ داراں تے کھڑپینچاں غو بیان ہے جے یہ کس را کوشش کر کر غے لوکاں ناں خدا غا دین تیں دور رکھیں، قرآنِ کریم غی تعلیم غے نیڑے نہ آنڑ دینڑ واسطے اڈی چوٹی

قَالَ اَلَيۡسَ هٰذَا بِالۡحَقِّ ؕ قَالُوۡا بَلٰى وَرَبِّنَا ؕ قَالَ فَذُوۡقُوا

اللہ تعالیٰ فرماوے غو: کیوں! یوہ سچ نیہنہ! ویہہ کیہنہ غا: کیوں نیہنہ! مھارارب غی قسمیں، وہ فرماوے غو: فر عذاب

الۡعَذَابَ بِمَا كُنۡتُمۡ تَكۡفُرُوۡنَ ﴿۳۰﴾ قَدۡ خَسِرَ الَّذِيۡنَ كَذَّبُوۡا

ع ۱۰ ۹

غو مزو چکھو! اس کفر غے بدلے جہڑو تم کریں ویں تھا (۲۶) ویہہ یقیناً تباہی ماں جا پیا جھاں نے اللہ تعالیٰ غی

بِلِقَآءِ اللّٰهِ ؕ حَتّٰٓى اِذَا جَآءَتۡهُمُ السَّاعَةُ بَغۡتَةً قَالُوۡا يٰحَسۡرَتَنَا

ملاقات ناں چھوٹھ سمجھیو ات توڑی کہ جسویلے اچݨ چیت ہی انھاں ورواہ گھڑی آ جئے غی تاں ویہہ کیہنہ غا: افسوس مھاری

عَلٰى مَا فَرَّطۡنَا فِيۡهَا ۙ وَهُمۡ يَحۡمِلُوۡنَ اَوۡزَارَهُمۡ عَلٰى ظُهُوۡرِهِمۡ ؕ

کوتاہی ور جہڑی ہم نے اس بارہ ماں کی تے انھاں نے اپݨاں پہار اپنی کنڈ ورلدیا واویں غا

اَلَا سَآءَ مَا يَزِرُوۡنَ ﴿۳۱﴾ وَمَا الۡحَيٰوةُ الدُّنۡيَاۤ اِلَّا لَعِبٌ

سݨو! کتنوں پہیڑو پہار ہے جہڑو انھاں نے لدیو وو ہے غو (۲۷) اور دنیا غی زندگی تے اک کھیڈ تماشہ تیں بجݨ

وَّلَهۡوٌ ؕ وَلَلدَّارُ الۡاٰخِرَةُ خَيۡرٌ لِّلَّذِيۡنَ يَتَّقُوۡنَ ؕ اَفَلَا

کجھ وی نیہنہ؛ اور آخرت غو گھر پرہیز گاراں واسطے مچ بہتر ہے فر کیوں! تم

تَعۡقِلُوۡنَ ﴿۳۲﴾ قَدۡ نَعۡلَمُ اِنَّهٗ لَيَحۡزُنُكَ الَّذِىۡ يَقُوۡلُوۡنَ

سمجھتا نیہنہ (۲۸) (اے نبیؐ) ہم چنگی طرح جاݨاں جے انھاں غیں گل تمݨاں دُکھیا کر رہئی ہیں

فَاِنَّهُمۡ لَا يُكَذِّبُوۡنَكَ وَلٰكِنَّ الظّٰلِمِيۡنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ

ور یہ لوک تمݨاں چھوٹھو نیہنہ کہتا بلکہ یہ ظالم تے اللہ تعالیٰ غیں آیتاں غو انکار

يَجۡحَدُوۡنَ ﴿۳۳﴾ وَلَقَدۡ كُذِّبَتۡ رُسُلٌ مِّنۡ قَبۡلِكَ فَصَبَرُوۡا

کر رہیا ہیں؛ تے یقیناً تھاراتیں پہلاں مچ رسولاں ناں چھوٹھو کہیو گیو تھوور انھاں نے صبر ہی کیو اس ور کہ

عَلٰى مَا كُذِّبُوۡا وَاُوۡذُوۡا حَتّٰٓى اَتٰٮهُمۡ نَصۡرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ

انھاں ناں چھوٹھا کہیو گیو، تے انھاں ناں تکلیف دتی گئی ات توڑی کہ انھاں ناں مھاری مدد آ پہچی تے اللہ غی

لِكَلِمٰتِ اللّٰهِ ۚ وَلَقَدۡ جَآءَكَ مِنۡ نَّبَاِى الۡمُرۡسَلِيۡنَ ﴿۳۴﴾

گلاں ناں کوئے بدل نیہنہ سکتو اور پشلاں نبیاں غا کجھ قصا تے (اے نبیؐ) تھارے کوݨے آ ہی گیا ہیں (۲۹)

غو زور لانویں، بس نہ آپ اس لوء تیں کجھ فائدو چکیں تے نہ دوجاں ناں اس غے نیڑے لگݨ دیں، ور نقصان کس غو؟ خدا غو کلام تے یوہ وہ نور رہے جہڑو ہزار کوششاں غے باوجود وی اندھیریاں غو سینوں چیر غے دنیا غی گُٹھ گُٹھ ماں پہچّے غو، اس غی حفاظت غی ذمہ واری تے آپ خالقِ کائنات نے لے لی ہے لہذا قرآن غو اور دینِ اسلام غو تے ان غی کوششاں ناں کجھ بگڑ نیہنہ سکتو حقیقت یاہ ہے جے یہ اپݨوں آپ ہی تباہ برباد کر رہیا ہیں، گو اڑی تے اپݨاں پیراں ور ہی مار رہیا ہیں وران بدنصیباں ناں کُجھ تھوءَ ہی نیہنہ لگ رہیو۔

(۲۴) یعنی ان غی یاہ پھونکڑ پھانکڑ بس اچر توڑی ہی ہے جچر توڑی یہ جہنم ناں تک نہ لیں، دوزخ غا عذاب غو تے اک چھلکارو ہی لگتاں انھاں غی ساری آکڑ مٹھی ہو جے غی تے ساری شیری پُھل جئے غی، فر تے چینک چینک غے یاہ درخواست کریں غا جے اک واری فر دنیا ماں جاݨ دیو! ہُݨ پکا مومن بݨ غے آواں غا، ور اس ویلے ویلو کھڑا بیٹھا ویں غا، وقت نکل گیو وہے غو، فر یاہ تاہنگ کد پوری وہے غی!۔ سبحان اللہ! قرآن کسا سُہݨاں انداز ناݨ اُس منظر غو نظارو کراوے! جس را کہ ویہہ مھاری اکھاں اگے درخواست کرتا، تے دنیا ماں جا غے پکا مومن بݨن غا وعدہ کرتا ویں! قرآن نے مشرکاں غی اس تاہنگ غو کیئں جگہیں نقشو چھکیو ہے۔

(۲۵) یعنی دنیا ماں آݨ غی یاہ تاہنگ اس وجہ تیں نیہنہ جے انھاں ناں خدا غو دین سمجھ ماں آ گیو ہے تے ہُݨ انھاں نے اس ور عمل کرن غو پکو وعدو کر لیو ہے۔ بلکہ اصل گل یاہ ہے جے ویہہ حالات انھاں غے سامݨے آ گیا ہیں جہڑا قرآن بیان کرے تھو ور یہ دنیا ماں تُہتھ کر کر غے انھاں ناں چھوٹھو ثابت کرن غی کوشش کریں ویں تھا۔ اور ان غا کفر، شرک تے نفاق غو نتیجو باندے آ گیو ہے جہڑو اج توڑی لوکاں تیں اوݨے تھو، هذا ما نقله الرازی و ابن کثیرو فيه اقوال اُخر۔ اللہ تعالیٰ فرماوے ان غی یاہ تاہنگ وی کسے نیک جذبہ ور نیہنہ چارے قضاء جے کدے یہ دنیا ماں پہنچ ہی دتا جیں تاں یہ فر ویہہ ہی پہیڑا کرتوت کریں غا اج یہ قہر غا ماریا چھڑا جان بچاݨ واسطے یہ ہاڑا کریں۔

(۲۶) عرب ماں مشرکاں غے ناݨ ناݨ مادہ پرستاں تے اج کل غا خدا بیزاراں ہاروں ''دھریو'' ذہن رکھݨ آلا وی مچ لوک تھا، جہڑا اپݨاں آپ ناں مچ اُچّا قسم غا دانش ور سمجھ غے کیہنہ ویں تھا جے ''نہ قیامت ہے نہ آخرت ہے، زندگی غو کوئے ہور حساب کتاب وہے غو'' بس جتنی موج مستی مارنی ہے اتے ہی مار لیو، زندگی تے بس یاہی زندگی ہے۔ سبحان اللہ! یاہ کتنی پراݨی گل ہے ور اج غو ترقی یافتہ ''مادہ پرست'' ذہن وی اپݨاں آپ ناں اس تیں اگے نیہنہ لے جا سکیو، اللہ تعالیٰ نے انھاں ساراں واسطے فرمایو جسویلے یہ دوزخ غے کھنڈے کھلا کیا جیں غا فر انھاں ناں پچھیو جئے غو کہ تم تے اج غا اس تہاڑا ناں، اس حساب کتاب تے دوزخ ناں منیں ہی نیہنہ تھا سناؤ یوہ برحق ہے یا نیہنہ، ویہہ بڑی عاجزی ناݨ کیہنہ غا کیوں نیہنہ! یو تے بالکل برحق ہے اس ویلے اللہ تعالیٰ فرماوے غو اچھا چکھو ہݨ اس عذاب غو مزو جسناں چھوٹھ سمجھیں تھا۔ فر اس عذاب ماں سڑن تیں بجݨ انھاں ناں کجھ ہتھو پاء نیہنہ لگ سے۔

(۲۷) اللہ تعالیٰ غی ملاقات غو مطلب ہے مرن تیں بعد فرزنداں ہو غے اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں اپݨاں عملاں غو لیکھو دیݨ واسطے حاضر ہوݨوں؛ یعنی انسان غی سب تیں بڑی بدبختی یاہ ہے جے وہ اپݨاں لیکھا ناں تے خدا غی بارگاہ ماں پیش ہوݨ ناں چھوٹھ سمجھتو رہ، ات توڑی کہ جسویلے چاݨ چک ہی موت یاہ قیامت سرور آݨ کھلی وہے اس ویلے وہ تلیں ملݨ لگے جے ہائے افسوس! میرے تیں بڑی غلطی ہوئی کہ میں اس تہاڑا واسطے کجھ تیاری نیہنہ کی۔ ور اس تہاڑے تلیں ملݨ ناݨ کے فائدو! اج گناہاں غی واہ پنڈ کد ہوئی ہو سکے جس ناݨ اس غو لک دوھرو ہووو۔ ووو ہے غو، تے گناہاں غو یوہ پہارو ''پہار'' وہے غو وی کتݨوں پہیڑو!

(۲۸) اہر کافراں غو یوہ خیال گذریو ہے جے اصل ماں زندگی تے بس اسے دنیا غی زندگی ہے اس تیں بعد کجھ وی نیہنہ، اسے خیال غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جے آخرت غا مقابلہ ماں تے اس دنیا آلی زندگی غی کجھ حقیقت ہے ہی نیہنہ، آخرت تیں غافل ہو غے جہڑی عمر اللہ غی نافرمانی ماں گذاری جئے واہ تے اس را سمجھو جس را کہ بچاں غی نچ کُد تے کھیڈ تماشو، جچر توڑی کھیڈ تماشو چلتو رہ کجھ پتو ہی نیہنہ چلتو ور جسویلے ختم

وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ

تے جے تمناں انھاں غو نہ منوں بالکل ہی برداشت نیہنہ ہوتو تاں اگر تھارا تیں ہو سکے

اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَآءِ

جے تم زمین ماں (جانڑ واسطے) کائے دوڑ، یا اسمان (ورچڑھن واسطے) کائے سڑھی لوڑ سکیں

فَتَاْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ ۭ وَلَوْ شَاۗءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَي الْهُدٰى

فرتم ضرور انھاں واسطے کوئے معجزو لے آؤ! تے جیکدے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں وہ انھاں (ساراں) ناں ہدایت ور جمع کر دیتو

فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْجٰهِلِيْنَ ۝35 اِنَّمَا يَسْتَجِيْبُ الَّذِيْنَ

لہٰذا تم جہلاں لوکاں ماں کدے نہ ہویو (۳۰) منّیں تے بس ویہہ ہی ہیں جہڑا

يَسْمَعُوْنَ ڼ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُوْنَ ۝36

سنّیں، اور مُڑداں ناں تے اللہ تعالیٰ ہی زندہ کرے غو فر ویہہ اسے کوتے آنیاں جیں غا (۳۱)

وَقَالُوْا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ۭ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ

تے ویہہ کیہنہ: انھاں ور-ان غا رب دروں کوئے معجزو کیوں نیہنہ نازل کیّو گیو تم فرمادیو: اللہ تعالیٰ ناں

قَادِرٌ عَلٰٓي اَنْ يُّنَزِّلَ اٰيَةً وَّلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ۝37

اس ور پوری قدرت ہے جے وہ کوئے معجزو نازل کر دئے! ور انھاں بچوں متا ویہہ ہیں جہڑا جانڑتا ہی نیہنہ (۳۲)

وَمَا مِنْ دَاۗبَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طٰۗىِٕرٍ يَّطِيْرُ بِجَنَاحَيْهِ

تے جہڑو وی جانور زمین ور ٹرے تے جہڑو وی پکھیروں اپنّاں دواں پراں ور اُڈّے

اِلَّآ اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ ۭ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ

انھاں ساراں غیں تھارا ہی ہاروں جماعت ہیں، ہم نے کتاب ماں لکھنڑ ماں کوئے فرق نیہنہ چھوڑیو فر

اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُوْنَ ۝38 وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا

یہ سار اپنّاں رب کوتے کٹھا کیّا جیں غا؛ تے ویہہ لوک جہڑا مھاریاں آیتاں ناں جُھوٹھیں کیہنہ

صُمٌّ وَّبُكْمٌ فِي الظُّلُمٰتِ ۭ مَنْ يَّشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ

ویہہ ڈورا، تے گلّا ہیں (جہڑا) انھیریاں ماں پیا واہیں اللہ تعالیٰ جس ناں چاہوے گمراہ کر دئے

ہو جئے فر اس غو کجھ فائدو پلّے نیہنہ ہو تو، متقیاں واسطے تے آخرت غو گھر اس تیں لکھاں کروڑاں درجہ سرس تے ودیا ہے؛ ور سمجھو ہے تاں ہی تے! جہڑو عقل ناں کم لئے غو اس ناں یاہ حقیقت صاف باندے دسے غی۔

(۲۹) رحمتِ عالم ﷺ ناں اللہ نے بچ مہربان دل عطا فرمایو تھو، جہڑو کافراں غی نافرمانی ور غماں ناں پہر یورہ تھو، آپ ﷺ سخت دلگیر تھا جے میری اتنی ہمدردی غے باوجود یہ میری نبوت تیں نمکر غے کیوں جہنم کمار ہیا ہیں! ان آیتاں ماں بے حد پیار ناں آپؐ ناں تسلی دتی جار ہئی جے یہ بدقسمت ظالم تمناں کد جُھوٹھو کیہنہ، تمناں تے یہ چالیٰ سال توڑی اَلصَّادِقُ الْاَمِيْنُ "بچ سچا تے بہوں امانتدار" کہتا رہیا ہیں، اصل ماں تے یہ بدنصیب اللہ غا اس سچا پیغام ناں جُھوٹھو کیہنہ جہڑو تم لے غے آیا ہیں۔ لہٰذا ان غو معاملو اللہ تعالیٰ ناں ہو گیو ہے بس وہ آپ انھاں سنگ مٹے غو، روایتاں ماں آوے جے ابو جہل تے اس غا کجھ سنگیاں نے رحمتِ عالم ﷺ ناں صاف لفظاں ماں کہہ دتو تھو جے ہم تمناں جُھوٹھو نیہنہ کہتا، تم تے مھارے نزدیک ہمیشاں سچا ہی رہیا ہیں، ور تم جہڑو دین لے غے آیا ہیں ہم اس ناں سچو دین نیہنہ کہہ سکتا وہ مھارے نزدیک جُھوٹھو ہے (رواہ الترمذی وغیرہ من المفسرین عن علی وابی میسرۃ) اج وی تم اکثر غیر مسلماں غو یوہی خیال تے یوہی حال دیکھیں غا ویہہ رحمتِ عالم ﷺ غی سیرت اور اچا کردار غی بڑی صفت کریں، نعت وی پڑھ لیں ور اس پیغام ناں تے اُس دین ناں نیہنہ منتا جس ناں آپؐ لے غے آیا ہیں؛ فر ہور دلاسو دے غے فرمایو: جے تمناں پشلاں کئیاں نبیاں غا حالات تے اس تیں پہلاں سنایا گیا ہیں ان غی قوماں نے انھاں ناں کسرا کسرا ستایو تنگ کیو ور ویہہ صبر ہی کرتا رہیا، چھیکڑ خدا غی مدد اُپجی، تے حق غالب ہو گیو اور باطل غو ناں نشانڑ دنیا تیں اکلّ گیو بس تم وی صبر کرو، تھارے ناں کیو وو وعدو وی ضرور پورو وہے غو، خدا غی گلاں ناں اس غاں وعداں ناں کونڑ بدل سکے!

(۳۰) رسول پاک ﷺ غا دل ماں یاہ ہٹک ہمیشاں چھلی مارتی رہ تھی جے کسرا یہ سارا لوک اپنّاں مالک غا دین ناں قبول کر لیں، تے اس غا فرمانبردار بن غے دوزخ توں بچ جیں، اُواں مشرک گہڑی گہڑی یاہ مانگ کریں ویں تھا، جے تم کوئے معجزو دسو جس ناں ہم خدا غو دین منّنڑ ور مجبور ہو جاں، ہم ناں اس توں نمکرن غو کوئے رستو ہی نہ رہ، اس ور رحمتِ عالم ﷺ غا مہربان دِل ماں وی یاہ تاہنگ آئی کہ واقعہ ہی کدے اسو کوئے معجزو ہو تو جسناں تک غے یہ سارا ہی مسلمان ہو جاتا تے بڑی چنگی گل تھی! اسے تاہنگ ور فرمایو گیو کہ جے کدے اللہ غی حکمت یاہی ہوتی اور اس غا قانون ماں یاہی گل ہوتی جے مجبور کر غے ساراں لوکاں ناں فرمانبردار بنا دتو جئے تاں اس واسطے اِس ماں کجھ وی اوکھت نیہنہ تھی، اس غا اک حکم ناں ساری دنیا ہدایت ور کٹھی ہو جاتی، ور اس غی حکمت اسی نیہنہ ہے، وہ تے یوہی چاہوے جے لوکاں غے سامنڑے ہدایت تے گمراہی غی صاف صاف دلیل رکھدتی جیں، فر جس غی مرضی کرے وہ اپنّی سمجھ ناں ہدایت ور آ جے مجبور کر غے ہدایت ور لیانڑوں اس غی مشیت غے خلاف ہے، لہٰذا اے حبیبِ کبریا ﷺ تم اسی تاہنگ نہ کرو! تم اسا معجزہ غی تاہنگ کیوں کریں جس ناں دیکھ غے یہ ایمان قبول کرن ور مجبور ہو جیں، تے جے کدے تمناں انھاں غو کفر ور رہنڑوں برداشت ہی نہ وہے اور تم انھاں غی مانگ پوری ہی کرنی چاہویں تاں کائے دوڑ کڈ غے زمین بچوں یا کائے سڑھ لا غے اسمان وروں اسو معجزو لے آؤ! حالانکہ یہ ایمان تے فر وی قبول نیہنہ کرسیں لہٰذا تم اسی تاہنگ ہی نہ کرو، اس آیت ماں قیامت توڑی دین غو کم کرن آلّاں واسطے یاہ تعلیم ہے جے ویہہ کسے غی ہدایت واسطے کاہلا نہ ویں بس اپنّوں کم کرتا جیں ہدایت تے اللہ غا ہتھ ماں ہے۔

(۳۱) یعنی گل تے وہ منے جہڑو سُنے، ور جس نے کناں ور آپے ہی ضد غا چپّا لا یا واویں، دل دماغ ور دشمنی غا جندرا جاہڑ یا واویں، تے سب کئیں ناں جہالت ناں سُنّ کر لیو وو ہے، ویہہ زندہ کد ہیں ویہہ تے مڑدہ ہیں، ویہہ نہ سُنڑ سکیں نہ منّ سکیں اسا مڑدا تے قیامت غے تہاڑے ہی زندہ کیا جیں غا اس ویلے انھاں ناں سب کجھ سمجھ آ جئے غو، ور ویلو کھڑا بیٹھا واویں غا۔

(۳۲) یعنی مھاری مانگ غا معجزاں بچوں کوئے معجزو کیوں نیہنہ آتو! تے اُن غی مانگ غا معجزا کہڑا تھا دیکھو سورت بنی اسرائیل آیت ۹۱، ۹۲، فرمایو! اللہ ہر طرح غا معجزہ نازل کر سکے، اور اس غی پشان واسطے

اس غی نشانیاں غوگہاٹو وی کجھ نیہنہ ! ورجھڑو سمجھنوں ہی نہ چاہوے! عقل ناں کم لینٔوں ہی نہ چاہوے اس واسطے تے سارا معجزا بیکار ہیں جدکہ ان بچوں اکثر لوکاں غویوہی حال ہے۔

(۳۳) یعنی جھڑو سچیں مچیں اللہ تعالیٰ غی قدرت غی نشانئیں تکنٔی چاہوے اس واسطے تے زمین تیں لے غے اسمان توڑی نشانئیں ہی نشانئیں ہیں، چھڑا زمین ورٹرن آلاں جانوراں تے ہواماں اڈن آلاں پکھیرواں ناں ہی دیکھ لیو! انھاں ورہی غور کر لیو! اللہ تعالیٰ نے یہ کساٹھیک حساب ور پیدا کیا، ہر اک غوحساب رکھیو، ہر ایکنٔ غی روزی غوسروند کیو، یہ سارا اک نظام غے مطابق زندگی گذاریں فر اپنٔاں وقت ور اپنٔاں مالک کونٔے پج جیں، فر ہر ایکنٔ غی انساناں ہاروں ہی اک لمی چھڑی جماعت ہے کہ پیدا ہون ماں، روزی غا سروند ماں، تے مرن جین ماں فر خدا غی بارگاہ ماں پیش ہونٔ ماں انھاں غووی انساناں ہی ہاروں اک سلسلو ہے۔ (قرطبی، کبیر) یہ ساریں اس غیں قدرت غی نشانیں ہیں ور جھڑو اس غی قدرت ناں مٹوں ہی نہ چاہوے، اس غی جیا جون ماں تے اس غی کرشمہ سازی ماں غور ہی نہ کرے وہ تے گنگو، ڈورو تے کلو ہے فر وہ نہ خیر غی گل سُنٔ سکے، نہ حق غی گل کہہ سکے، اسو آدمی فر حیوانات، نباتات، حیاتیات غا سارا علم پڑھے تے ہے ور اکھاں ور پٹی بن غے اور وہ خدا غی قدرت ور غور کر غے ایمان قبول کرن غے بجائے ہور ہور خدا غو نافرمان بلکہ منکر ہو جئے، اسا شخص ور خدا تعالیٰ وی ہدایت غا بوآ بیڑ چھوڑے لیکن جھڑو دلوں منوں خدا غی معرفت واسطے اس غی کائنات ماں غور کرے اس واسطے تے ہدایت غا بوآ وی کھلتا ہی چلّیا جیں اور وہ ''صراطِ مستقیم'' غے ذریعہ سدو اپنٔی منزل ور اپڑ جئے، حضرت مولانا رومیؒ غے بقول فر تے۔ برگِ درختانِ سبز درنظرِ ہوشیار- ہر ورقے دفتریست معرفتِ کردگار

(۳۴) یاہ اللہ تعالیٰ غا ہونٔ غی، تے اس غا اک ہونٔ غی دوجی دلیل ہے، جھڑی قدرتی طور ور انسان غی فطرت ماں موجود ہے؛ انسان اپنٔاں باپ دادا غا رستہ ور لکیر غو فقیر بنٔ غے ٹرپوے، یا فر اپنٔے سجے کھبے ماحول ناں تک غے تے اس تیں متاثر ہو غے خدا غا دین تیں دور ہو جئے، تے خدا غو منکر ہی ہو جئے یا فر اس غی خدائی ماں کئیاں ناں شریک کر لئے! ور جس ویلے اس ور کائے بڑی آفت یا خدا غو عذاب آپوے یا اس ناں اپنٔی موت سامنٔے کھلّی سہئی لگے اس ویلے خدا غا بڑا بڑا منکر وی خدا تعالیٰ ناں ہی یاد کرن لگ پویں، اسے اگے فریاد کریں، تے مشرک وی اپنٔاں بنٔایا وا سارا جُھوٹھاں معبوداں ناں پُھل جے اور انھاں تیں مایوس ہو غے اک خدا اگے دعا منگے، فر جے کدے خدا غی مشیت واہ مصیبت ٹالنٔ ہی غی وہے تاں واہ مصیبت ٹلٔ جے ور اس توں یوہ تے صاف پتو لگے جے انسان غی فطرت ماں اپنٔاں رب غو عقیدو موجود ہے، اس غا ضمیر غی اپنٔی اوازیا ہی ہے جے وہ اک خدا ناں منیں؛ افسوس! کدے انسان اپنٔاں اندرون غی اس دلیل ناں سمجھتو! اپنٔی اس فطرت ور ہی قائم رہ تو، فر اس ناں ہور نشانٔیاں غی لوڑ ہی کے تھی! - جانی وسدا سی جیکر شہر ساڈے تاں میں ہور ولایتاں لوڑ دانہ

(۳۵) اپر عذاب غی درڈتھی ہُنٔ پشلی قوماں ور ہونٔ آلا عذاب غو بیانٔ ہے تانجے انسان اپنٔی پشلی تاریخ تیں ہی کجھ سبق لیئے۔ کہ اللہ تعالیٰ غو یوہ معاملو پہلاں توں چلّیو آوے کہ خدا پہلاں نافرماناں ناں نکی موٹی پریشانی تے مصیبت غی اک چھنجوڑ دیئے، فر جے کدے وہ سمجھ جئے کہ یاہ چھنجوڑ مناں غفلت تے مستی غی نید تیں جگانٔ واسطے ہے فر تے سبحان اللہ! ور جے کدے اس بدقسمت ناں اس ور وی ہوش نہ آوے، اور شیطان اس غاں پہیڑاں کماں ناں ہی اس غے اگے چنگا بنٔا بنٔا غے رکھتو رہ جے ان ماں تے یہ یہ فائدا ہیں؛ اجوں بڑی زندگی ہے فر توبہ کر لئے! اور بلیں بلیں اس غو دل وی اسو باٹو پتھر ہو جے کہ اس ناں کسے وی چھنجوڑ غو کجھ اثر ہی نہ وہے تاں دوجی ازمائش غو سلسلو شروع ہو جئے کہ خدا تعالیٰ اس ور ہر قسم غی نعمتاں غو بوؤ کھول چھوڑے وہ جتنی بدیں کرتو جئے اتنوں ہی مالٔ، دولت خوشحالی وغیرہ ہر قسم غی نعمتاں غو ہور ہور بدھلٔ برھتو جے، یاہ اللہ غی طرفوں اک دُوئی طرح غی ازمائش وہے ور انسان اس ور بڈیارتے آکڑ کرن لگ جے سگوں یاہ سمجھنٔ لگ جے کہ ہوں خدا غو بڑو مقبول بندو ہاں تاں ہی میرے اپر انعاماں غی یاہ بدلار ہو رہئی ہے فر اچنٔ چیت ہی خدا غی آخری پغڑ غو نمبر آ جے تے انسان ناں جن چیزاں ور بڈیار تھوان بچوں کائے کجھ کم نیہنہ آتی، اور وہ ہر پاسے تیں بے آس ہو جئے چھیکڑ ان ظالماں غی دنیا تیں جڑ ہی پٹے جے جھاں نے چھڑ واپنٔے اپر ہی ظلم نیہنہ کیو تھو، سگوں نافرمانی غا چھکھڑ چُھول غے سارا معاشرہ ور ظلم کیو وتھو، قرآن اس سارا کئیں ناں اک تاریخی شہادت غا

وَمَنْ يَّشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿۳۹﴾ قُلْ اَرَءَيْتَكُمْ

تے جس ناں چاہوے سِدّ ا رستہ ور لا چھوڑے (۳۳) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: الّا! ذری یاہ تے دسو!

اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ

جیکدے تھارے اپر اللہ غو عذاب آجئے یا تھار اور قیامت ہی آجئے تے کیوں! تم اللہ ناں چھوڑ غے کسے ہور

تَدْعُوْنَ ۚ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۴۰﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُوْنَ

اگے فریاد کریں غا! جیکر تم سچا ہیں ؛ نیہنہ ! بلکہ تم اسے اگے فریاد کریں

فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُوْنَ اِلَيْهِ اِنْ شَآءَ وَتَنْسَوْنَ

فر جس پریشانی واسطے تم اس اگے فریاد کریں جیکدے وہ چاہوے تاں اس ناں دور کر چھوڑے تے تم اپنٔاں بنٔایا وا

مَا تُشْرِكُوْنَ ﴿۴۱﴾ ع وَلَقَدْ اَرْسَلْنَآ اِلٰٓى اُمَمٍ مِّنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنٰهُمْ

ع ۱۱/ ۱۰

شریکاں ناں پُھل جیں (۳۴) اور ہم نے تھارا تیں پہلاں کئیاں امتاں در رسول چلّایا (فر انھاں غی نافرمانی ور) ہم نے

بِالْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُوْنَ ﴿۴۲﴾ فَلَوْلَآ اِذْ

ویہہ تنگدستی تے تکلیف ماں مبتلاً کر دتا تانجے ویہہ (اللہ اگے) گریہ زاری کریں؛ فر جسو یلے انھاں ور

جَآءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوْا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوْبُهُمْ وَزَيَّنَ

مھاری سختی آئی تاں انھاں نے عاجزی کیوں نیہنہ اختیار کی سگوں انھاں غا دل باٹا ہو گیا، تے ویہہ جو کجھ کریں تھا شیطان

لَهُمُ الشَّيْطٰنُ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿۴۳﴾ فَلَمَّا نَسُوْا مَا ذُكِّرُوْا

نے انھاں ناں ویہہ عمل سوہنا کر غے دس دتا؛ فر جسو یلے ویہہ اس نصیحت ناں وی بسار بیٹھا جھڑی انھاں ناں کی

بِهٖ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ ۭ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوْا

کی گئی تھی؛ تاں ہم نے انھاں ور ہر اک چیز غو بوؤ کھول چھوڑیو ات توڑی کہ جسو یلے ویہہ انھاں چیزاں ور بڈیار کرن لگ پیا

بِمَآ اُوْتُوْٓا اَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُّبْلِسُوْنَ ﴿۴۴﴾ فَقُطِعَ

جھڑیں انھاں ناں دتی گئیں تھیں تاں ہم نے ویہہ اچنٔ چیت ہی پغڑ لیّا؛ فر ویہہ بے آس ہی ہو غے رہ گیا؛ تے انھاں لوکاں

دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا ۭ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۴۵﴾

غی جڑ کپ دتی گئی جھاں نے اتی چکی وی تھی، تے ساریں صفت اللہ تعالیٰ غیں ہیں جھڑو جہاناں غو پالنٔ ہار ہے (۳۵)

طوروپیش کرے جے پرانٹی قوماں غی تاریخ پھلورغے تک لیوسدا نافرماناں ناںؐ یوہی ہوتورہیوہے۔حسن بصریؒ فرمانویں جس ناں خدا خوشحالی دیئے وہ یاہ سوچتو ہی نیہنہ جے یاہ میری ازمائش واسطے اللہ تعالیٰ غی اک سیاست ہے، تے جسناں وہ کجھ تنگی دیئے وہ وی یاہ نیہنہ سوچتو جے یاہ میری ازمائش واسطے ہے، کعبہ غا رب غی قسم! جس ناں خدانے اس غا گناہ غی وجہ تیں سخت عذاب ماں پھڑنوں وہے اس ناں اللہ دنیا ماں خوب عیش آرام دیئے!(ابن کثیر) رحمتِ عالمﷺ فرمانویں جسویلے تمناں یوہ دسے جے کسے ناں اللہ تعالیٰ اس غی نافرمانیاں تے بدعملیاں غے باوجود اس غی تاہنگ غے مطابق دنیا دے رہیو ہے تاں تم سمجھ جایئو جے یاہ اللہ غی طرفوں (بڑا عذاب تیں پہلاں) اک ٹھہلؐ ہے (مسند احمد)

قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ

(اے نبیؐ) فرمادیو: ذری سوچوتے سہی! جیکدے اللہ تعالیٰ تھارا کن تے تھاریں اکھ لے لئے اور تھاراں دلاں

عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ

ورمہر لا چھوڑے، فر اللہ تیں علاوہ کہڑو خدا ہے جہڑو تمناں یہ واپس آنؐ دئے! تکو! ہم کس را

نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ

آیتاں ناں پھیر پھیر غے بیان کراں فروی یہ کہنڈے ہی رہینہ (٣٦) (اے نبیؐ) تم فرماؤ: ذری تکو تے سہی

إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ

جیکدے تھارا ور اللہ تعالیٰ غو عذاب اچن چیت ہی باندے باندے آجئے تے کیوں!

يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ

ظالماں تیں بجنؐ کوئے ہوروی ہلاک وہے غو! (٣٧) تے ہم پیغمبراں ناں چھڑا اس گلوں چلاواں تا نجے

إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ

ویہہ خوشخبری سنانویں تے ڈرانویں فر جہڑو ایمان قبول کرے اور اپنوں آپ سدھار لئے،

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا

اساں لوکاں ور تے نہ کوئے ڈر وہے غو تے نہ ویہہ غمگین ویں غا؛ تے جنھاں لوکاں نے مھاری آیتاں

بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ

ناں چُھوٹھیں کہیو انھاں ور تے ضرور عذاب آوے غو اس گلوں جے ویہہ نافرمانی کریں (٣٨) (اے نبیؐ) تم فرمادیو:

لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ

ہوں تمناں یاہ تے نیہنہ کہتو جے میرے کولے اللہ تعالیٰ غا خزانہ ہیں تے نہ ہوں غیب جانوں

وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ

تے نہ ہوں یاہ کہوں جے ہوں فرشتو ہوں؛ ہوں تے بس اسے وحی ور چلوں جہڑی میرا در آوے (اے نبیؐ) تم پچھو!

هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

کیوں! انوں تے اکھاں آلو برابر ہوسکیں! کیوں! تم سوچتا نیہنہ (٣٩)

ع ٥ ٩ ١١

(٣٦) یعنی، کن، اکھ، دل یہ ساریں اللہ غی دتی ویں نعمت ہیں، یہ اسے غا فضل تے توفیق ناںؐ کم کر رہیا ہیں تے جے کدے اللہ تعالیٰ انھاں ناں لے لئے یا ان غی طاقت ختم کر چھوڑے فر وہ کونؐ ہے جہڑو فر یہ نعمت عطا کر دیئے! جے کدے وہ دلاں ور مہر لا چھوڑے کہ دل حق غی گل سمجھ ہی نہ سکیں، قبول ہی نہ کر سکیں، فر کونؐ ہے جہڑو اس غی لگی وی مہر ناں پٹ سکے! کوئے نیہنہ! کیونجے اس غو کوئے شریک ہے ہی نیہنہ، نہ کوئے اس غا مقابلہ ماں کھلو ہو غے اس غی خدائی ماں دخل دے سکے! فر انسان اس غا فضل ور اس غو شکر کیوں نیہنہ کرتو! فر قرآن اپناں پڑھن آلاں ناں غور فکر کرن غی دعوت دیئے جے دیکھو! ہم کسرا کھول کھول غے دلیل بیان کراں ور یہ مشرک کتناں بدنصیب ہیں جہڑا ساریں نشانیاں ناں دیکھ سُنؐ غے وی کسا جیں، سچی گل تیں اک پاسے تے کہنڈے ہی ہو جیں۔

(٣٧) عذاب غی دو قسم بیان ہوئیں، اچن چیت عذاب، باندے باندے عذاب، اچن چیت غی تفسیر اسا عذاب ناںؐ کی گئی ہے جہڑو راتو رات آپوے یا جس تیں پہلاں عذاب غی کائے نشانی نہ دسے بس چان چک ہی عذاب آجئے، مھارا محاورہ ماں ''انؐ کڑکی پے جے'' تے باندے باندے۔ یعنی دیہنہ دپہریں یا جس تیں پہلاں عذاب غیں نشانیں دس گئی ویں، بہر حال عذاب جس راوی آوے اس ماں مشرک ظالماں توں بجنؐ کونؐ پھسے، مومن ور تے جد کائے پریشانی آوے وی ہے تے واہ اس واسطے نعمت بنؐ جے وہ تدے خدا در توجہ کر غے اپناں گناہ بخشوا لیئے، اور اپناں درجہ اُچا کروا لیئے! لہذا مومن غی پریشانی وی اک نعمت ہے جس را کہ خود قرآن نے کئیں جگہیں یاہ گل بیان کی ہے اور خوشحالی تے مومن واسطے ہے ہی اس غو فضل! کما نبہ علیه الرازی.

(٣٨) امام فخر الدین رازیؒ اس موقع ور تفسیر کرتاں لکھیں جے مکہ غا مشرکاں غو حضورﷺ اگے نہویئں گلاں غو مطالبو رکھنوں، تے عجیب عجیب معجزا دسنؐ غی مانگ کرنی یاہ اک بیہودہ فرمائش تھی اس غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جے نبیاں غو تے یوہ کم ہے ہی نیہنہ! نہ تے ویہہ دنیا ماں رنگ رنگ غا معجزا دسنؐ آویں تے نہ ہی ویہہ انھاں غا اپناں ہتھ ماں ویں بلکہ اللہ غا نبی تے بس دنیا ماں خدا غو پیغام سنانؐ آویں نیکاں ناں نیکی ور لبھنؐ آلیں نعمتاں غی خوشخبری سناویں تے بداں ناں اس عذاب تیں اگاہ کریں جہڑو انھاں غی نافرمانی ور انھاں واسطے تیار کیو وو ہے؛ فر جہڑا خوش نصیب نبیاں غا اس پیغام ناں سچ من لیں، اس ور ایمان لے آویں انھاں ناں تے قیامت غے تہاڑے نہ کوئے ڈر وہے غو نہ ویہہ غمگین ویں غا ور جہڑا اس پیغام اگے آکڑ جیں، خدا غی سچی آیتاں ناں چُھوٹھیں کیہنہ ویہہ اپنی کھٹی ور دوزخ غا عذاب غا مستحق بنؐ جیں (تفسیرِ کبیر) باقی! رہئی یاہ گل جے مشرک کن معجزاں غی مانگ کریں تھا، اس غو اک چھلکا رو سورتِ بنی اسرائیل آیت ٩٠، ٩١، ٩٢ ماں آیو ہے جس غو خلاصو یوہ ہے جے چانؐ چک مکہ غا پہاڑاں ماں اک اماء پھٹ پے، مکہ غا رکڑ علاقہ ماں انگوراں تے کھجوراں غو اک تگڑو باغ وہے جسماں نہر بغتی ویں، اسمان ٹوٹا ٹوٹا ہو غے نافرماناں ور ڈھہ پوے، یا اللہ تعالیٰ تے اس غا فرشتا مھارے سامنےؐ آ کھلاویں فر ہم ناں ایمان واسطے کیہنہ، یا تھارو اک سونا غو گھر وہے یا کہٹوں گہٹ اس ور سوناں غو پانی ہی چڑھیو وو ہے، یا حضورﷺ ساراں غے باندے باندے سڑھ لا غے اسمان ور چڑھ جیں فر سامنےؐ سامنےؐ اُتوں اک کتاب لے غے آجیں۔

(۳۹) مشرکاں نے رسولِ پاک ﷺ اگے جتنا مطالبہ رکھیا ہیں اور ویہہ قرآن یا حدیث ماں بیان ہویا ہیں ان ساراں غو نچوڑ علماء کرام نے ترے چیز بیان کی ہیں (الف) جیکر تم نبی ہیں تاں ساری دنیا غی دولت تے خزانہ مھارے کونۓ جمع کر دسو! (ب) جیکر تم اللہ غا نبی ہیں تاں تم ہم ناں آئندہ غیں ساریں غیب غیں گل دس چھوڑو، کس ناں کس کاروبار ماں کتھوں نفعو ہے غو؟ کونڑ کدے مرے غو؟ کت اس غی قبر بنڑے غی؟ وغیرہ (ج) تے جے تم نبی ہیں تاں تم مھارے ہاروں کھئیں، پیئں تے نکاح بیاہ کیوں کریں بازاراں ماں کیوں جیں؟ سگوں کجھ روایتاں ماں تے آوے جے مشرکاں نے خاص انھاں ہی تریھاں چیزاں غو مطالبو وی کیو تھو، انھاں تریھاں فرمائیشاں غو آپ گوٹوں جواب دوایو جارہیو ہے کہ جاہلو! نبی غو تے ایسو کوئے دعوو ہی نہینہ ہو تو نہ وہ خدا غا خزانہ غو مالک ہونڑ غو دعوو کرے، تے نہ غیب جانڑ غو اور نہ بنی نوع انسان تیں علاوہ فرشتاں غی جنس بچوں ہونڑ غو دعوو کرے، نبی غو دعوو تے بس یوہ وہے جے ہوں اللہ غا پیغام تے اس غا حکم جھڑا وحی غے ذریعہ میرے توڑی پجیں انھاں ور آپ وی عمل کروں تے ویہہ اللہ غا بنداں توڑی پہچاؤں، بس اس را نبی اور وہ آدمی جھڑو نبی نہینہ اکھاں آلا تے اناں جساہیں نبی ناں وحی غے ذریعہ اللہ غی رضا آلاں کماں غو پتو وہے دوجا کسے ناں نبی غا دسنڑ بجنڑ اس غو پتو نہینہ چل سکتو لہذا اکھاں آلا اور اناں برابر تے نہینہ ہوسکتا! ور کوئے غور فکر کرے تاں ہی تے یاہ حقیقت سمجھ ماں آوے!

(۴۰) یعنی تم ان نواں نواں معجزاں غی مانگ کرن آلاں ناں چھوڑو؛ انھاں نے اس تیں پہلاں اتناں معجزا تکیا ور اثر کے ہوو'! فر فرمایو: اے نبی ﷺ تم تے اپنی ساری توجہ نالڑ اس قرآن غے ذریعہ ان لوکاں ناں اگاہ کرو جن غاں دلاں ماں اپناں لیکھا غو ڈر ہے؛ تے جھڑا محشر غی اُس اوکھی گہڑی تیں ڈریں جت نہ کوئے دوست؛ حمایتی کم آوے غو تے نہ کوئے سفارشی! تھاری تبلیغ نالڑ ان لوکاں غا متقی تے پرہیز بنڑ جانڑ غی پکی اُمید ہے؛ اس آیت ماں ایمان آلاں غی فضیلت بیان ہوئی ہے جے یہ ہی رحمت عالم ﷺ غی دعوت تبلیغ تے توجہ غا اصل مستحق ہیں۔

(۴۱) جاہلیت ہر دور ماں اک جیسی ہی رہئی ہے، تے موٹاں نے لساں ناں اور اچاں نے مہدراں ناں تے محلاں آلاں نے جھگی آلاں ناں کدے اپنڑے برابر نہینہ سمجھیو، ویہہ ہمیشاں کمزوراں غے کونڑے بیسن ور تے برابر کھلاں ہونڑ ور دند ہی رمکتا رہیا ہیں، عرب غاں بڑاں بڈیراں مقدماں غو اللہ غا حبیب ﷺ ور یو ہی بڑو اعتراض تھو جے تھارے نالڑ بیسنڑ آلا تے تھاری دعوت قبول کرن آلا تے ویہہ لوک ہیں جھڑا غلام تے نوکر رہیا ہیں، بلکہ مشرک کھڑ پینچ تے آپ ور سینی کر کر غے یوہ مہنٹوں ماریں ویں تھا جے دیکھو! انھاں ناں سنگی کتنا اُچا لبھا ہیں، انھاں ہی موٹاں لوکاں نے رحمتِ عالم ﷺ اگے یوہ مطالبو رکھیو تھو کہ جے کدے تم ان کمزور لوکاں ناں اپنڑی مجلس تیں دور کر دیں تاں ہم تھاری تبلیغ سُنڑن آجاں غا، نہینہ تے ہمناں انھاں غے برابر بیستاں شُبکی آوے، اللہ اکبر! انھاں غی اس بیہودہ فرمائش ور عرشِ اعظم ہل گیو! خدا تعالیٰ رنگ نسل تے اچی پگاں ناں کد تکے! وہ تے دلاں غا اخلاص ور فیصلو فرماوے، حضرتِ جبرئیل ان ''لساں'' غا اخلاص غی سرٹیفکیٹ لے غے آگیا تے حکم آیو جے ان کھمنڈیاں غی فرمائش ور کدے وی میراں مخلص بنداں ناں دور نہ کریو، قیامت غے تہاڑے نہ تم نے ان غو حساب دیٹوں ہے تے نہ انھاں نے تھارو! نہ کوئے کسے غی نیکی کھس سکے! فر ان سچی ہٹک تے اخلاص آلاں ناں مجلس مبارک تیں دور کرنوں تے بڑی ناانصافی اور ظلم ہے۔ آیت ماں امت غاں مُبلغاں واسطے تعلیم ہے ورنہ رحمتِ عالم ﷺ بیکساں، بنداں غا آقا ہیں ویہہ اس فرمائش ور کد عمل کر سکیں تھا!۔

(۴۲) یعنی اس را موٹاں غی لساں غے ذریعہ ازمائش ہوگئی، لسا غریب اپناں اخلاص تے سچی ہٹک غی چھالڑ مار غے اگے نکل گیا ور امیراں مقدماں ناں تکبر آگیو ویہہ کمزوراں ناں اپنا جن تیں پہلاں ایمان قبول کرتاں دیکھ غے کہنڑ لگا ''اوہو! مھاراں ساراں بچوں بس یہ ہی خدا غا فضل غا مستحق بن گیا!۔'' اللہ تعالیٰ فرماوے مناں خوب علم ہے چھنگی طرع پتو ہے جے غریباں امیراں بچوں کونڑ میرو سچو مخلص شکر گذار ہے۔ اللہ غا حبیب ﷺ وی فرماویں: اللہ تھاریں شکل تے رنگ نہینہ دیکھتو بلکہ وہ تے تھارا دل اور تھارا عمل ناں تکے (مسلم شریف)

وَاَنۡذِرۡ بِهِ الَّذِيۡنَ يَخَافُوۡنَ اَنۡ يُّحۡشَرُوۡۤا اِلٰى رَبِّهِمۡ

تے تم اس قرآن غے ذریعے انھاں لوکاں ناں اگاہ فرماؤ جھاں ناں اس گل غو ڈر ہے جے ویہہ اپناں رب غی بارگاہ ماں

لَيۡسَ لَهُمۡ مِّنۡ دُوۡنِهٖ وَلِىٌّ وَّلَا شَفِيۡعٌ لَّعَلَّهُمۡ يَتَّقُوۡنَ ﴿۵۱﴾

اس را گہٹھا کیا جیں غا کہ نہ انھاں غو کوئے حمایتی وہے غو اور نہ کوئے سفارش کرن آلو! تانجے ویہہ پرہیزگار بنڑ جیں (۴۰)

وَلَا تَطۡرُدِ الَّذِيۡنَ يَدۡعُوۡنَ رَبَّهُمۡ بِالۡغَدٰوةِ

تے تم انھاں لوکاں ناں کنی نہ کریو جھڑا سویرے شام اپناں رب ناں یاد

وَالۡعَشِىِّ يُرِيۡدُوۡنَ وَجۡهَهٗ ؕ مَا عَلَيۡكَ مِنۡ حِسَابِهِمۡ

کریں خاص اس غی رضا مندی پچھے نہ تھارے متھے انھاں غا حساب غی کائے

مِّنۡ شَىۡءٍ وَّمَا مِنۡ حِسَابِكَ عَلَيۡهِمۡ مِّنۡ شَىۡءٍ فَتَطۡرُدَهُمۡ

ذمہ واری ہے، تے نہ تھارا حساب غی کائے ذمہ واری انھاں غے متھے ہے جس کر غے تم انھاں ناں دور کریں

فَتَكُوۡنَ مِنَ الظّٰلِمِيۡنَ ﴿۵۲﴾ وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعۡضَهُمۡ

فر تم ناانصافی کرن آلاں ماں شامل ہو جیں (۴۱) اسے را ہم نۓ کجھ لوکاں ناں کجھاں غے ذریعے ازمائش

بِبَعۡضٍ لِّيَـقُوۡلُوۡۤا اَهٰٓؤُلَاۤءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيۡهِمۡ مِّنۡۢ بَيۡنِنَا ؕ

ماں سٹیو وہے تانجے ویہہ کیہنہ جے: اوہو! یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھڑا اللہ نے اپناں فضل واسطے مھارا بچوں چُنڑ لیا ہیں

اَلَيۡسَ اللّٰهُ بِاَعۡلَمَ بِالشّٰكِرِيۡنَ ﴿۵۳﴾ وَاِذَا جَآءَكَ الَّذِيۡنَ

کیوں! اللہ شکر گذاراں ناں چنگی طرح نہینہ جانڑتو! (۴۲) تے جسویلے (اے نبیؐ) ویہہ لوک تھارا کونڑے آویں جھڑا

يُؤۡمِنُوۡنَ بِاٰيٰتِنَا فَقُلۡ سَلٰمٌ عَلَيۡكُمۡ كَتَبَ رَبُّكُمۡ عَلٰى

مھاری آیتاں ور ایمان لیانویں تاں تم فرماؤ: تھارا ور سلامتی وہے تھارا رب نے اپنڑے اُپر رحم کرنوں

نَفۡسِهِ الرَّحۡمَةَ ۙ اَنَّهٗ مَنۡ عَمِلَ مِنۡكُمۡ سُوۡۤءًۢا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ

ضروری کر لیو ہے کہ جھڑو کوئے تھارا بچوں ایانڑ پوناماں کائے غلطی کر بیسے فر

تَابَ مِنۡۢ بَعۡدِهٖ وَاَصۡلَحَ فَاَنَّهٗ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ﴿۵۴﴾

اس توں بعد توبہ کر لئے تے اپنٹوں آپ سدھار لئے فر تے اللہ تعالیٰ بڑو ہی بخشن آلو مچ مہربان ہے

(٤٣) یعنی یہ مال دولت ورتے اپݨی کوٹھی بنگلاں وراوراپݨی کھڑپینچی ور بڈیار کرن آلا ایمان آلاں مخلص بنداں ناں حبیبِ خدا ﷺ غی مبارک مجلس بچوں اٹھاݨوں چاہویں!! یوہ کد ممکن ہے! بلکہ یہ مخلص بندا تے اس غا حقدار ہیں جے یہ جسویلے وی دربار رسالتِ ماں آویں انھاں واسطے دعا کی جئے! انھاں ناں سلام کرتاں یا انھاں غا سلام غو جواب دیتاں رسولِ رحمت ﷺ انھاں واسطے دنیا تے آخرت ماں ''سلامتی'' غی دعا کریں، سگوں اساں نیک بنداں واسطے تے اللہ تعالیٰ نے اپݨاں فضل ناں آپ اپݨے اپر فرض کر لیو ہے جے وہ ان ور مہربانی فرماوے غو، انھاں بچوں کسے تیں جے کدے نادانی ماں تے ایان پوناں ماں کائے غلطی ہو جئے فر وہ توبہ کر غے اپݨو آپ ٹھیک کر لئے تاں خدا انھاں غی غلطی ناں معاف فرما غے انھاں ناں اپݨی رحمت ناں نوازے غو۔ مجرماں ناں پہانویں کتناں ساڑتے مروڑ لگیں ور اللہ اپݨی آیتاں ناں اسے را کھول کھول غے بیان کرے غو تا نجے انھاں مجرماں غو رستو فرمانبرداراں تیں کنی نکھڑیو وسب ناں کنی صاف دس جے تے ساری دنیا ناں پتو لگ جئے کہ فرمانبردار تے مجرم اک جگہ کدے نیہنہ ہو سکتا مجرماں غو تے رستو ہی کنی ہے۔

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ وَلِتَسْتَبِيْنَ سَبِيْلُ

تے ہم اسے را آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کراں تا نجے مجرماں غو رستو باندے باچھڑ

الْمُجْرِمِيْنَ ﴿٥٥﴾ قُلْ اِنِّيْ نُهِيْتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ

ع ٥/١٢ ٦

دِس جئے (٤٣) تم فرمادیو: مناں اس گلوں ٹھاکیو گیو ہے جے ہوں انھاں غی عبادت کروں جنھاں اگے تم

مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ ؕ قُلْ لَّاۤ اَتَّبِعُ اَهْوَآءَكُمْ ۙ قَدْ ضَلَلْتُ

اللہ ناں چھوڑ غے فریاد کریں تم فرمادیو: ہوں تھاری مرضی ور بالکل نیہنہ چل سکتو نیہنہ تے ہوں وی بے راہ ہو

اِذًا وَّمَاۤ اَنَا مِنَ الْمُهْتَدِيْنَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنِّيْ عَلٰى بَيِّنَةٍ

جاؤں غو تے سِدا رستہ ور نیہنہ رہ سوں! (٤٤) تم فرمادیو: کہ میرے کوݨے تے میرا رب غی طرفوں

مِّنْ رَّبِّيْ وَكَذَّبْتُمْ بِهٖ ؕ مَا عِنْدِيْ مَا تَسْتَعْجِلُوْنَ

دلیل موجود ہے جد کہ تم اس ناں چھوٹھی کہہ رہیا ہیں (تے) جس چیز غی تم تاولں کریں واہ میرے کوݨے

بِهٖ ؕ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ ؕ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفٰصِلِيْنَ ﴿٥٧﴾

نیہنہ؛ حکم تے بجن اللہ غے کسے غو نیہنہ (چلتو) وہ ہی حق بیان کرے، تے وہ سب تیں سرس فیصلو کرن آلو ہے (٤٥)

قُلْ لَّوْ اَنَّ عِنْدِيْ مَا تَسْتَعْجِلُوْنَ بِهٖ لَقُضِيَ الْاَمْرُ

تم فرمادیو: جیکدے واہ چیز میرے کوݨے ہوتی جس غی تم تاولں کریں تاں تے میرے اور تھارے بشکار

بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ ؕ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٥٨﴾ وَعِنْدَهٗ

تدّے ہی فیصلو ہو گیو ہو تو تے اللہ ظالماں ناں خوب جاݨے (٤٦) تے اسے کوݨے

مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَاۤ اِلَّا هُوَ ؕ وَيَعْلَمُ مَا فِي

غیب غیں گنجیں ہیں جنھاں ناں اس تیں بجن کوئے نیہنہ جاݨو تے وہ ہی جاݨے جو کجھ

الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ؕ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَّرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا

خشکی ماں تے سمندر ماں ہے تے کوئے پتر وی نیہنہ ٹھو ور وہ اللہ تعالیٰ غا علم ماں وہے تے

حَبَّةٍ فِيْ ظُلُمٰتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَّلَا يَابِسٍ

زمین غی انھیریاں ماں کوئے داݨوں نیہنہ ہو تو اور نہ کائے نیلی تے سکی چیز وہے

(٤٤) اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے غیر اللہ غی عبادت کرنی، اس اگے دعا کرنی، تے خدا غی وحی یعنی قرآن اور حدیث ناں چھوڑ غے اپݨی عقل، اپݨی سوچ، اپݨی مرضی تے اپݨی خواہشاں پچھے چلݨوں کتنوں بڑو جرم ہے! کتنی عظیم بغاوت ہے، اس ناں سمجھاݨ واسطے فرمایو: جے حضور ﷺ غی واہ سچی ذات جہڑا ساراں ہادیاں غا سردار بن غے آیا ہیں، چارے قضاء جے کدے ویہہ وی یوہ کم کریں فر ان غو شمار وی ہدایت آلاں لوکاں ماں نیہنہ رہ سکتو، تے جد یوہ حکم نبیاں غا سردار ﷺ واسطے ہے فر عام لوکاں غی کے گل!۔

(٤٥) مشرک رسولِ پاک ﷺ ناں کیہنہ ویں تھا کہ جے کدے تم سچا نبی ہیں تے تھارو دین ہی سچو دین ہے فر جہڑا اس ناں منتا نیہنہ انھاں ور خدا غو عذاب کیوں نیہنہ نازلں ہو جاتو بلکہ کدے کدے تے ویہہ آپ وی یہ دعا کریں ویں تھا ''خدایا! جے یوہ دین سچو ہے اور تیری طرفوں ہے فر تے توں مھارے اپر اسمان تیں بٹاں غی بوٹھ برھا چھوڑ، یا کوئے ہور تگڑو عذاب نازل کر دے'' (سورت انفال آیت ٣٢) اللہ تعالیٰ نے اپݨاں نبی ﷺ ناں فرمایو: تم یوں جواب دیو: کہ ہوں اپݨاں رب کوݨوں صاف سچی شریعت لے غے آیو ہوں، میرے کوݨے دلیل موجود ہیں، یوہ قرآن میری نبوت غی آپ دلیل ہے جے جس شخص نے چالی سال توڑی کدے کسے درسگاہ غو منہ نیہنہ تکیو، کسے ادیب تے شاعر غی مجلس نیہنہ کی فر چاݨ چک اج ان غی مبارک زبان تیں یوہ سچو تے اݨوں اچو کلام کس را ادا ہو رہیو ہے! جس غے اگے ساری دنیا غاں ادیباں تے شاعراں نے جنوں ٹیک چھوڑیا ہیں، سارا رلں غے اس غا مقابلہ غی اک آیت وی نیہنہ بݨا سکیا، جس تیں ثابت ہووݨ جے یوہ برحق کلام اللہ ہی غی طرفوں ہے، اس تیں بعد وی جہڑو اس حق ناں چھوٹھ کہہ وہ اپݨوں انجام خود دیکھ لیئے، باقی جس عذاب غی تم تاول مچانویں وہ میرا ہتھ ماں نیہنہ، وہ کس کس ور آوے غو؟ کد آوے غو؟ کسرا آوے غو تے کسو آوے غو؟ یوہ سارو کجھ اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہے وہ آپ اس غو فیصلو کرے غو، تے وہ بچ سرس ہی فیصلو کرے غو، ہُݨ تکتا جاؤ وہ کد فیصلو کرے تے یوہ عذاب کس کس ور آوے!۔

(٤٦) یعنی جے اس عذاب غو اختیار مناں ہو تو، تاں میں کدے غو اپݨے تے تھارے بشکار فیصلو کرا لیو وے آ۔ ور اس غو اختیار اللہ ناں ہے۔ وہ ظالماں ناں چنگی طرح جاݨیں جسویلے اس غی حکمت، تے اس غی مشیت ظالماں ناں سزا دین غو فیصلو کر لئے غی فر نیس دیری نیہنہ لگسیں۔ اس غو علم وی کامل تے محیط ہے اور اس غی قدرت وی ذرہ ذرہ ور ہے اگلیں آیتاں ماں اسے علم تے قدرت غو بیان ہے۔

(۴۷) اس آیت ماں اللہ تعالیٰ غا وسیع تے کائینات غا ذرہ ذرہ ورحاوی علم غو بیان ہے کہ غیب غا سارا خزانہ، تے غیب غاں ساراں خزاناں غی کُنجیں اسے پاک ذات کولے ہیں، اسے غا قبضہ قدرت ماں غیب غا سارا خزاناں ہیں اس تیں سوا انھاں ناں کوئے نیہنہ جانڑو، ظالماں ناں دنیاماں کد سزا دینی ہے! کس نے کد اورکت مرنوں ہے! یوہ اس تیں سوا کونڑ جانڑ سکے!! تے اس دنیا غی عمر کد مکے غی، قیامت کد آوے غی، کونڑ دس سکے! انسان اُس غا غیب غا خزاناں بچوں بس واہی گل جانڑ سکے جہڑی وہ آپ ہی ظاہر فرمادئے! یا اصل چیز تیں پہلاں وہ اس غیں کجھ نشانئیں باندے کر چھوڑے یا فر وہ وحی غے ذریعہ اپنڑاں محبوب بنداں ''نبیاں'' ناں دس چھوڑے تے فر نبیاں غے صدقے ساری دنیا ناں اس غو پتو لگ جے ور اس غا خزاناں توڑی آپ پہنچنڑ غی کس غی ہمت ہے! تے وہ اپنڑاں پیاراں بنداں ناں لکھاں کروڑاں گل غیب غا خزانہ بچوں دس چھوڑے تاں وی اس غا ''سمندر'' غو کے مقابلو!! بس عالم الغیب والشہادہ اسے غی ذات ہے اس ماں کوئے اس غو پیہالڑ تے شریک نیہنہ، وہ خشکی تے تری غا اک اک ذرہ ناں ہر ویلے جانڑیں، اس غا بے انتہاء علم غو انداز و بس اسے تیں لا لیو جے ساری دنیاماں کسے بوٹا تیں کوئے پتر نیہنہ ٹہہ تو ور وہ اس غا علم ماں وہے بلکہ ازل توں ہی اس غا علم ماں وہے جے یوہ پتر کد لگے غو! کد پیلو وہے غو! فر کد زمین ور آ چھڑے غو، ساری دنیاماں جت وی کوئے بیج غو دانڑوں زمین غی شاہ کالی اندھریاں ماں سٹیو جے وہ اس غا علم ماں وہے، بلکہ رِکھڑ و بیج کد کت سٹیو جے غو، کد پھُٹے غو، کد انگورے غو فر کد زمین غی چھاتی چیر غے باہر آوے غو فر کسرا کسرا بڑو وہے غو یوہ سب کجھ پہلاں تیں اس غا علم ماں ہے، القصو کائے رِگلی یا سکی چیز کائنات ماں اس غا علم تیں باہر نیہنہ جا سکتی، سب کجھ اس غا علم غی کتاب تے لوح محفوظ ماں لکھیو وہے، فر یہ ظالم اس غا علم تیں باہر کسرا ہو سکیں!! کوئے چھپ لُک غے کسرا بچ سکے!۔

(۴۸) اس آیت ماں اس غی کامل قدرت غو اک چھلکارو ہے اس غا علم ہاروں اس غی قدرت تے طاقت وی ذرہ ذرہ ور ہے، رِوٹ انسان ناں ہی تک لیو! رات غے وقت سارا ہنگا بے سرت کر غے موت دیدڑی، تے سویرے فر زنداں کر غے ہر اک ہنگا ناں اپنڑی ذمہ واری ور لا غے انسان ناں کم ور پہیج دیڑوں، فر انسان نے تہاڑی کے کے عمل کرناں ہیں اس غو پہلاں تیں اک ریکارڈ رکھنڑوں اور رات تہاڑی غا اس پھیر پرت نالڑ انسان غی عمر ناں آخری منزل توڑی پہچا دیڑوں کس غو کم ہے!؟ کیوں اس غی اس قدرت ماں کسے غی سانجھ تے شرکت ہے! کوئے اس غی خدائی ماں شریک ہو سکے! تے فر چھیکڑ انسان نے جانڑوں وی اسے غی بارگاہ ماں ہے جت رتی رتی غو لیکھو دیڑوں پوے غو، اس غو کیو کرتا یو سب کجھ اس غے اگے آ جے غو تے فر سزا یا جزا غو فیصلو ہو جے غو۔ تے کیوں! اتنڑی بڑی قدرت غا مالک پروردگار کولوں یہ ظالم بچ سکیں غا!؟ کدے نیہنہ۔

(۴۹) یعنی اس غی قدرت، اس غو حکم تے اس غو علم اپنڑاں ساراں بنداں ور غالب ہے کوئے اک وی اس غا علم یا اس غی قدرت غا کہاوا تیں باہر نیہنہ، اس ناں ہر شخص غا اک اک عمل غو خود علم ہے ور اس نے اپنڑاں عدل انصاف آلڑا قانون غا تقاضا ور اک اک بندا غو اعمال ناموں لکھنڑ واسطے ''کراما کاتبین'' فرشتا وی مقرر کیا وا ہیں یوہ اس غا قانون غو اک چھلکارو ہے۔ فر جسویلے خدا غی مقرر کی وی عمر دندے آ لگے اس ویلے فٹ اس غا ساہ کڈن آلڑا فرشتا پج جیں جہڑا نہ خدا غا حکم ماں کوئے کوتاہی ہونڑ دیں تے نہ مقرر عمر تیں اک لحظو اگے پچھے ہی ہونڑ دیں فر اوڑک سارا لوک اپنڑاں برحق مالک غی بارگاہ ماں حاضر ہون ور مجبور ہو جیں، پہانویں کسے غو دل کرے یا نہ کرے ور ہر اک ناں اس غا حکم غے مطابق اس غی عدالت ماں حاضر ہونڑوں ہی پوے جت نہ تے کسے دوجا غو کوئے حکم چلے نہ مشرکاں غا عقیدہ غے مطابق کوئے سفارشی اس غا حکم ور حکم چلا سکے تے نہ کوئے حمایتی اس غا حکم ناں ٹالڑ سکے، بلکہ دنیاماں جہڑو بڑاں غو نکاں ور، خاوند غو بیوی ور، ماں باپ غو اولاد ور عارضی جیئو حکم چل جے تھوات وہ وی نیہنہ چل سکتو تے نہ ہی اُت اللہ تعالیٰ ناں دنیا غا حساب کرن آلڑاں ہاروں کائے الجھاء تے اوکھت پیش آوے، اتنی بڑی کائنات تے جیا جون غو حساب وہ اکھ غا لحظ ماں لے سکے! فر اس غا نا فرمان اس تیں بچ غے کت جا سکیں!۔

اِلَّا فِيْ كِتٰبٍ مُّبِيْنٍ ﴿۵۹﴾ وَهُوَ الَّذِيْ يَتَوَفّٰىكُمْ بِالَّيْلِ

ور یوہ سب اک کھلی کتاب ماں موجود ہے (۴۷) تے وہ ہی ہے جہڑو رات ماں تمنڑاں (اک طرح غی) وفات دیدئے

وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيْهِ لِيُقْضٰٓى

تے تم جو کجھ تہاڑی ماں کریں وہ اس ناں جانڑے فر وہ دن ماں تمنڑاں اٹھالڑ چھوڑے تانجے (اس را) مقرر

اَجَلٌ مُّسَمًّى ۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ

کی وی مدت پوری ہو جئے فر اسے در تھاری واپسی ہے فر وہ تمنڑاں دس چھوڑے غو جو کجھ تم

تَعْمَلُوْنَ ﴿۶۰﴾ ع وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ وَيُرْسِلُ ع ۵ ۱۳

کریں ویں تھا (۴۸) تے وہ اپنڑاں بنداں ور غالب ہے تے وہ ہی تھارے اُپر حفاظت کرن آلڑا

عَلَيْكُمْ حَفَظَةً ؕ حَتّٰٓى اِذَا جَآءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ

فرشتا چلڑا وے ات توڑی کہ جسویلے تھارے بچوں کسے غی موت آوے

تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُوْنَ ﴿۶۱﴾ ثُمَّ رُدُّوْٓا اِلَى

تاں مھارا چلڑا یا وا (فرشتا) اس غی روح قبض کر لیں اور وے یہہ ذری کوتاہی نیہنہ کرتا؛ فر (سارا) اپنڑاں برحق

اللّٰهِ مَوْلٰىهُمُ الْحَقِّ ؕ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ ۟ وَهُوَ اَسْرَعُ

مالک اللہ تعالیٰ کولے آنڑیاں جیں غا، سنڑو! حکم بس اسے ہی غو ہے تے وہ حساب لینڑ ماں

الْحٰسِبِيْنَ ﴿۶۲﴾ قُلْ مَنْ يُّنَجِّيْكُمْ مِّنْ ظُلُمٰتِ الْبَرِّ وَ

مچ تاولو ہے (۴۹) (اے نبیؐ) تم پچھو! کونڑ تمنڑاں خشکی تے سمندر غی انھیریاں تیں

الْبَحْرِ تَدْعُوْنَهٗ تَضَرُّعًا وَّخُفْيَةً ۚ لَئِنْ اَنْجٰىنَا

بچاوے (جد) تم ہدک ہدک غے تے بلیں بلیں دعا منگیں کہ جے وہ ہمنڑاں اس مصیبت تیں

مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الشّٰكِرِيْنَ ﴿۶۳﴾ قُلِ اللّٰهُ

نجات دیدئے غو تاں ہم ضرور شکر گذاراں ماں شامل ہو جاں غا؛ تم فرمادیو: اللہ تعالیٰ

يُنَجِّيْكُمْ مِّنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُوْنَ ﴿۶۴﴾

ہی تمنڑاں اس توں (وی) نجات دئے تے ہر ایکنڑ مصیبت تیں وی فر وی تم شرک کرن لگ جیں (۵۰)

(۵۰) اک پاسے اللہ تعالیٰ غا اس علم تے قدرت غو انداز ولاؤ جھڑو اپلی آیتاں ماں بیان ہو یو تے دوجے پاسے اس غو تحمل تے اس غی ٹہلؔ وروی غور کرو کہ بڑا تیں بڑا مجرم بلکہ اس غی خدائی ماں دوجاں ناں شریک کرن آلاؔ ناں وی وہ فٹ عذاب تے سزا نیہنہ دیتو بلکہ ٹہلؔ دیئے، توبہ کرلینؔ غو موقعو دیئے۔ ہاں! اس غی ٹہلؔ تیں فائدو چک نے انسان توبہ کرے یا موقعو دیکھ نے ہور رج نے گناہ کرے یاہ اس غی اپنؔی مرضی تے اپنؔی سوچ ہے اور مشرکاں غاں بوداں سہاراں وروی غور کرو جھڑا دنیا ماں وی کم نیہنہ آتا فر آخرت ماں کے آویں غا! مشرک جس ویلے خشکی تے سمندر غی بڑی بڑی مصیبتاں ماں پھس جے زمین غا پچھل یا سمندر غا طوفان غا دہشت ناک منظر ماں جس ویلے اس ناں موت سامنؔے کھلی دسے اس ویلے وہ اپنؔاں ساراں باطل معبوداں تیں مایوس ہو جے کوئے اس ناں مدد کرتو نیہنہ سہئ لکتو اس ویلے وہ اپنؔی اصل فطرت نے مطابق اپنؔاں ضمیر غی اواز نے مطابق اک خدا غی بارگاہ ماں ہڑک ہڑک نے عاجزی ناںؔ دعا منگے جے خدایا! اج بچ گیو تاں فر کدے وی شرک نیہنہ کرسوں تے تیرو ہی شکر گذار بنؔ نے رہوں غو، فر خدا غی شانِ رحیمی غی طرفوں جواب آوے جے بندیا ہوں تے تناں اسے مصیبت تیں نیہنہ ہر اک مصیبت تیں نجات دیوں ورتوں شرک تیں باز نیہنہ آتو۔ فر یوہی وہے مشرک کہنڈے لگتاں ہی اپنؔاں وعدہ ناں، اپنؔاں ضمیر غی تے فطرت غی آواز ناں پُہل جے اور فر اُسے شرک ماں مست ہو جے! یاہ گل نیوں تے عرب غاں مشرکاں ناں سامنؔے رکھ نے کہئ گئی ہے، جھاں غو سویرے شام غو یوہی طریقو تے یوہی وطیرو تھو ورغور کرن آلاؔ اج وی غور فکر کرسکیں جے اج غا مشرکاں وروی قرآن غی گل کسرا پوری پوری فٹ آوے۔

(۵۱) یہ ترے قسم غا عذاب ہو یا دو باہر غا اک اندر غو؛ اپروں عذاب جسرا اچڑک، انہاس، طوفان، چھکھڑ وغیرہ تے ہیٹھوں عذاب جسرا پچھل آجے، زمین پھٹ جے، علاقہ ٹُٹ جیں وغیرہ، تے تیجو عذاب آپس ماں ٹولیں بنا بنا نے ایسیں لڑائیں لوا دینؔی کہ نسلاں غی نسل اُکلتیں چلیں جیں۔ حدیث تیں پتو لگے جے اس امت غی بداعمالیاں ور پہلا دو عذاب اس را نیہنہ آسیں کہ ہم دنیا تیں اُکل جاں ور تیجو عذاب آپسی بدعملی ور ضرور آوے غو آپؐ فرمانویں: میں اللہ تعالیٰ کولوں ترے دعا منگیں تھیں دو قبول ہوگئیں ور اک قبول نیہنہ ہوئی: میں دعا منگی تھی جے خدایا: میری ساری غی ساری امت غرق نہ ہو جئے، میری ساری امت کالؔ ناںؔ نہ مرجے، یہ دوئے دعا قبول ہوگئیں فر میں دعا منگی جے خُدایا! میری امت ماں آپسی کُہولؔ لڑائیں نہ ویں اس توں مناں ٹھاک دتو گیو (مسلم شریف)

(۵۲) سبحان اللہ! اللہ تعالیٰ اپنؔاں حبیب ﷺ ناں کسا پیارا تے رسیلا انداز ناںؔ فرماوے "تھاری قوم نے اس ناں چُھوٹھو کہد تو حالانکہ یوہ برحق ہے" ور ناںؔ ہی آپؐ ناں تسلی دیتاں فرمایو جے تھاری ذمہ واری وی یاہ نیہنہ جے تم لوکاں ناں مجبور کر نے یوہ دین قبول کرا چھوڑیں تے نہ ان لوکاں غی ذمہ واری تھارے ور ہے جھڑا تھاری تبلیغ تیں بعد وی ایمان قبول نہ کریں۔ تھارو کم بس دعوت دینؔی ہے، فر کوئے بدقسمت اس دین ناں نہ قبول کرے اس غی ذمہ واری تھارے ور نیہنہ۔ ور سبحان اللہ! یاہ گل وی اللہ نے اپنؔاں حبیب ﷺ غی زبانی ہی ادا فرمائی۔ "تم فرمادیو! ہوں تھارے اپر کوئے ذمہ وار تے نیہنہ" وَکِیۡلٌ غو ترجموں اس موقع ور مھارا محاور ماں "ٹھیکدار تے نیہنہ" پچ سوبے ور ہے ذری بے ادب لفظ۔ ات اک گل ذہن ماں آوے تھی جے فر نا فرماناں ناں کجھ پُچھ ہی نیہنہ؟ ان غی کدے پکڑ نیہنہ ہوسیں ذہناں ماں اُٹھتاں سوالاں غو جواب ارشاد فرمایو، جے ہر اک گل غا ہونؔ غو اک وقت متھیو وو ہے" بس اس غو وی وقت آنؔ دیو تے کوئے دور غی گل نیہنہ "بس اے ہُنؔ ہی پتو لگ جے غو"۔

قُلۡ ہُوَ الۡقَادِرُ عَلٰۤی اَنۡ یَّبۡعَثَ عَلَیۡکُمۡ عَذَابًا مِّنۡ

تم فرمادیو: وہ ہی اس ور قدرت رکھے کہ تھارا ور تھارے اپروں یا تھاراں پیراں نے ہیٹھوں

فَوۡقِکُمۡ اَوۡ مِنۡ تَحۡتِ اَرۡجُلِکُمۡ اَوۡ یَلۡبِسَکُمۡ شِیَعًا

کوئے عذاب پہیجدئے یا تھاریں ٹولیں ٹولیں بنا نے تھارو ٹاکرو کرا چھوڑے

وَّ یُذِیۡقَ بَعۡضَکُمۡ بَاۡسَ بَعۡضٍ ؕ اُنۡظُرۡ کَیۡفَ نُصَرِّفُ

تے تمناں آپس ماں ایکنؔ دوجا غا زور غو مزو چکھا چھوڑے تم دیکھو! ہم آیتاں ناں کس را پھیر پرت

الۡاٰیٰتِ لَعَلَّہُمۡ یَفۡقَہُوۡنَ ﴿۶۵﴾ وَ کَذَّبَ بِہٖ قَوۡمُکَ وَ ہُوَ

نے بیان کراں تانجے ویہہ سمجھ جیں (۵۱) تے (اے رحمتِ عالمؐ) تھاری قوم نے اس ناں چُھوٹھو کہیو حالانکہ

الۡحَقُّ ؕ قُلۡ لَّسۡتُ عَلَیۡکُمۡ بِوَکِیۡلٍ ﴿۶۶﴾ؕ لِکُلِّ نَبَاٍ مُّسۡتَقَرٌّ ۫

یوہ برحق ہے تم فرمادیو: ہوں تھارے اُپر ذمہ وار تے نیہنہ؛ ہر اک چیز غا ہونؔ غو وقت متھیو وو ہے

وَّ سَوۡفَ تَعۡلَمُوۡنَ ﴿۶۷﴾ وَ اِذَا رَاَیۡتَ الَّذِیۡنَ یَخُوۡضُوۡنَ

تے تمناں تاولاں ہی پتو لگ جئے غو (۵۲) تے جس گھڑی تم انھاں لوکاں ناں تکیں جھڑا مھاری آیتاں

فِیۡۤ اٰیٰتِنَا فَاَعۡرِضۡ عَنۡہُمۡ حَتّٰی یَخُوۡضُوۡا فِیۡ حَدِیۡثٍ

ماں عیب کڈیں تاں تم انھاں تیں اک پاسے ہو جاؤ اچر توڑی کہ ویہہ کسے دوجی گل ماں لگ

غَیۡرِہٖ ؕ وَ اِمَّا یُنۡسِیَنَّکَ الشَّیۡطٰنُ فَلَا تَقۡعُدۡ بَعۡدَ

جیں تے جیکدے تمناں شیطان (یاہ گل) پہلا چھوڑے فر یاد آنؔ تیں بعد اساں

الذِّکۡرٰی مَعَ الۡقَوۡمِ الظّٰلِمِیۡنَ ﴿۶۸﴾ وَ مَا عَلَی الَّذِیۡنَ

ظالم لوکاں ناںؔ نہ بیسیو (۵۳) تے جھڑا لوک (اللہ تعالیٰ کولوں)

یَتَّقُوۡنَ مِنۡ حِسَابِہِمۡ مِّنۡ شَیۡءٍ وَّ لٰکِنۡ ذِکۡرٰی لَعَلَّہُمۡ

ڈریں انھاں ور ان غا حساب بچوں کائے ذمہ واری نیہنہ ور انھاں نے ذمے نصیحت کرنی ہے تانجے ویہہ

یَتَّقُوۡنَ ﴿۶۹﴾ وَ ذَرِ الَّذِیۡنَ اتَّخَذُوۡا دِیۡنَہُمۡ لَعِبًا وَّ لَہۡوًا

پرہیزگار بنؔ جیں (۵۴) تے انھاں لوکاں ناں چھوڑ دیو جھاں نے اپنؔاں دین ناں کھیڈ تماشو بنا لیو ہے

(۵۳) یاہی واہ آیت ہے جس غو سورت نساء غی آیت ۱۴۰ ماں حوالو دتو گیو تھو، یعنی ایمان آلاؔ غی غیرت غو تے ایمان غو تقاضو ہے جے وہ کسے اسی مجلس ماں قطعاً نہ جے جت اللہ غا دین غو مخول بنایو جاتو وہے، اللہ تعالیٰ غی آیتاں غی ہاسی اڈائی جاتی وہے تے جے کدے وہ کسے مجلس ماں بیٹھو وو ہے جت اسی بیہودہ گل لگ جے فر فٹو فٹ اُتوں اُٹھ جے، تے جے کدے غلطی ناںؔ بے خیالی ماں اسی محفل ماں چلیو جے فر یاد آتاں ہی اساں ظالماں غی مجلس تیں اُٹھ کھلو وہے تے جے کدے اس تیں بعد وی بیٹھو رہ اس غا بارہ ماں سورتِ نساء ماں ہے ﴿اِنَّکُمۡ اِذًا مِّثۡلُہُمۡ﴾ "تاں تے تم وی انھاں جسا ہی ہو جیں غا" یعنی انھاں غا گناہ ماں شریک ہو جیں غا تے انھاں ور پینؔ آلاؔ قہر ماں شامل ہوسکیں۔

وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهٖٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ

تے دنیا غی زندگی نے ویہہ تھُوکھا ماں سٹ چھوڑیا ہیں اورتم اس قرآن غے ذریعے نصیحت کرتا رُہوتا نجے کوئے

بِمَا كَسَبَتْ ۖ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَّلَا

اپنّاں کیّا ماں اس را نہ پھس جئے کہ اللہ تعالیٰ تیں سوا نہ کوئے اس غو حمایتی وہے تے نہ

شَفِيْعٌ ۚ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا ۗ اُولٰٓئِكَ

سفارشی! تے جے وہ بدلہ ماں دتی جانڑ آلی ہراک چیز بدلہ ماں دئے تاوی اس تیں قبول نہ کی جئے یہ ہی ویہہ

الَّذِيْنَ اُبْسِلُوْا بِمَا كَسَبُوْا ۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيْمٍ وَّعَذَابٌ

لوک ہیں جہڑا اپنّی کھٹی ماں پھس گیا ہیں انھاں واسطے پینڑ جگو ابلتو پانٔی وہے غو تے دُکھ دینڑ آلو عذاب

اَلِيْمٌ بِمَا كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ ﴿٧٠﴾ قُلْ اَنَدْعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ

وہے غو اس کفر غا بدلہ ماں جہڑو یہ کریں تھا (۵۵) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کیوں! ہم اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے انھاں اگے فریاد

ع ۱۴

مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ

کراں جہڑا ہمناں نہ کجھ نفعو دے سکیں تے نہ نقصان پہچا سکیں؛ اور ہم پٹھیں پیریں پھر جاں اس توں بعد کہ اللہ نے

هَدٰىنَا اللّٰهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيٰطِيْنُ فِي الْاَرْضِ حَيْرَانَ

ہمناں ہدایت دیدتی ہے اس آدمی ہاروں جس ناں کسے بیّابانڑ بنڑ ماں جنّاں نے پَہلا چھوڑیو ہے تے وہ حیران پھرتو وہے

لَهٗٓ اَصْحٰبٌ يَّدْعُوْنَهٗٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا ۗ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ

اس غا کجھ سنگی ویں جہڑا اس ناں سِدّ ارستہ در سدتا ویں جے مہارادر آ! تم فرمادیو: ہدایت تے بس اللہ ہی غی دتی

الْهُدٰى ۗ وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ

وی ہدایت ہے (۵۶) تے ہم ناں حکم دتو گیو ہے جے ہم دنیا جہان غا رب غا فرمانبردار ہو جاں، تے یوہ جے نماز قائم کرو

وَاتَّقُوْهُ ۗ وَهُوَ الَّذِيْٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذِيْ خَلَقَ

تے اس تیں ڈرتا رُہو؛ تے وہ ہی ہے جس کونّے تم سارا بٹھلا کیّا جیں غا؛ تے وہ ہی ہے جس نے

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ۗ وَيَوْمَ يَقُوْلُ كُنْ فَيَكُوْنُ ۚ

الثلثة

اسماناں ناں تے زمین ناں برحق پیدا کیو ہے، تے جس تہاڑے وہ کہہ غو ہو جاء بس وہ ہو جئے غو

(۵۴) یعنی متقی پرہیزگار لوگ جدا سی محفل تیں کنی ہو گیا، فر ان غی بدعملیاں غی ایمان آلاں ور کائے ذمہ واری نیہنہ، بس اتنّی ذمہ واری ہے کہ جدوی کدے موقعو ہتھ آوے انھاں ناں نصیحت کرتا رہینہ ہو سکے کدے نہ کدے نصیحت سُنڑ غے ویہہ اپنّی بدعملی تیں باز آجیں تے پرہیزگاری غی زندگی اختیار کرلیں۔ حضرتِ سعید ابن جبیرؒ نے یاہی تفسیر فرمائی ہے (ابن کثیر) تے دوجا کجھ علماء غو خیال ہے جے یوہ مجبوری غا وقت غو حکم ہے۔

(۵۵) کوئے قوم اپنّاں دین ناں کھیڈ تماشو کسرا بنّا لئے؟ حضرتِ ابن عباسؓ فرمانویں: اللہ تعالیٰ نے ہرایکنڑ قوم ناں کجھ خاص دن دتا تھا جہڑا ان غی خوشی تے عید غا دن تھا، جس ماں وہے اللہ تعالیٰ غو ذکر اور نماز تے دوجیں عبادت ادا کریں ویں تھا، ور بدلتا سنواں نالڑ بلیں بلیں ان قوماں نے شرک غو رستو اختیار کرلیو اللہ غا ذکر غا دن خاص دناں ناں وی چھڑا کھیڈ تماشاں غا تہاڑ ابنّا لیا (تفسیرِ کبیر) مہارے واسطے یاہ گل سمجھنّی کجھ وی اوکھی نیہنہ ہم اپنّا گوانڈیاں ناں دیکھ سکاں، جن غا خاص مذہبی تہاڑا ہولی، دیوالی، دسیرا وغیرہ بس شراب پینڑ، جوو کھیڈنڑ، پٹاخا چھوڑن تے نچنڑ کدنڑ غو ناں ہے بلکہ مشرکاں غی تے خاص مذہبی عبادت وی بین باجا بجانڑ تے سپّا تاڑیں مارن تیں سوا اور کے ہے!؟ خیر! اساں ہی لوکاں واسطے فرمایو جا رہیو ہے جے تم انھاں ناں چھوڑ دیؤ یعنی انھاں نالڑ رلڑ مل غے نہ رہو بلکہ کنی رہو ہاں! بس اس قرآن غے ذریعہ نصیحت کرتو رہو تے دین غی دعوت دیتا رہو، اس درد نالڑ تے ہمدردی غا اس جذبہ نالڑ جے یہ بے عقل، ناں سمجھ کِدے اپنّاں کرتوتاں ماں قیامت غے تہاڑے پھس نہ جیں جتوں نہ کوئے حمایتی تے سفارشی چھڑ کا سکے غو جس را کہ انھاں غو خیال ہے تے نہ یہ کجھ فدیو دے غے اپنّی جان چھڑ کا سکیں غا جس را کہ کئیاں جاہلاں نے عقیدو بنّا لیو وو ہے، بلکہ فر تے یہ اپنّاں کفر غی سزا ماں ہمیشاں ہمیش واسطے عذاب ماں جا پھسیں غا، علامہ زمحشریؒ فرمانویں جے آیت ماں اس بکھی اشارو ہے کہ ایمان آلاں غا دل ماں خدا غی مخلوق غو درد ہونّوں لوڑیئے! تے ساراں انساناں غی یاہ ہمدردی ہونّی چاہیئے جے یہ خدا غا عذاب تیں کسرا بچ جیں (کشاف) تے آیت پاک ماں انھاں ناں غاں مسلماناں ناں وی مچ غور کرن غی تے اس آیت غی لوء ماں اپنّی سوچ ناں جانڑ غی لوڑ ہے جہڑا گوانڈیاں غی دیکھو دیکھی بلکہ انھاں مشرکاں غی ریس پریس ماں اسلامی تہواراں ناں وی چھڑا کھیڈ تماشہ، نچ کد تے پٹاخاں غا تہاڑ ابنانڑ غی سوچیں۔

(۵۶) مفسرینِ کرام نے یاہ روایت لکھی ہے جے مکہ غا مشرکاں نے کسے موقع ور مسلماناں ناں کہیو تھو جے تم نّے اپنّاں باپ داد غو قومی، ملی تے ملکی مذہب چھوڑ غے یوہ کے نوّوں رستو ونو ڑلیو ہے، آؤ! اجاں وی ویلّو ہے، فر اپنّاں قومی مذہب ماں آ جاؤ! اللہ تعالیٰ نے رحمتِ عالم ﷺ غے ذریعہ ساراں ایمان آلاں غی طرفوں اس غو جواب دتو جے او جاہلو! تم یاہ کسرا غی تاہنگ کریں! یوہ کدے ہو سکے! جے ہم اپنّاں مالک حقیقی ناں چھوڑ غے جس غا علم تے قدرت غیں صفت اپر بیان ہوئیں ہیں اسی چیزاں ناں اپنّوں معبود، حاجت روا تے مشکل کُشا من لیاں جہڑیں نہ کسے ناں کجھ فائدو پہچا سکیں نہ نقصان! سگوں تھارو چاھڑیو و چڑھا وو وی مکھیاں کونّوں نہ بچا سکیں! کیوں! ہم پٹھیں پیریں فر جہالت غا اُس بیابانڑ بنڑ ماں جا بڑاں جتوں خدا نے ہم ناں اپنّاں فضل نالڑ کڈیو ہے!؟ یاہ گل کدے نیہنہ ہو سکتی، تے چارے قضاء جے کدے کوئے مومن اللہ غا دسیا وا سِدّ ارستہ ناں چھوڑ غے تھاراں جساں شیطاناں غا کہن ور فر باپ دادا غو جہالت آلو رستو نو ڑلیئے تاں تے اس غی مثال اس را ہے جس را کسے بیابانڑ ماں کجھ سنگی ٹھیک سِد ارستہ ور ٹرتا ویں، فر چانڑ چک ہی اک بندا ناں کجھ جن پُہوت چمڑ غے پاگل بنّا چھوڑیں اور وہ رستو چھوڑ غے ٹاٹر یو و بنڑ ماں پھرن لگ پوے، اس غا سنگی اس ناں آلّا مار مار غے بلاویں کہ رستو ایاں ہے اُراں آ! ور وہ اک نہ سُنّے تے چھیکڑ اسے را بیابانڑ ماں بج بج غے پھکّو پہانّوں مر جے، بس اے مشرکو! ہم تھاراں جساں شیطاناں غا پاگل کرن ور اسلام غو سِد و جنت آلو رستو نیہنہ چھوڑ سکتا، تم سُنڑ لیو! ہدایت بس وا ہی ہے جہڑی اللہ تعالیٰ نے اپنّی کتاب تے اپنّاں حبیب ﷺ غے مھاوے دس دتی ہے؛ اس تیں علاوہ باقی سب نِیش گمراہی ہے؛ اس ناں ہدایت تے ہدایت! مذہب کہنّوں وی یقیناً مذہب غا لفظ غی توہین ہے۔

(٥٧) یعنی جس مالکِ برحق غیں یہ صفت ہیں جے مرنغے اوڑک ساراں انساناں نے اسے کونے جمع ہونٔوں ہے، جس نے زمین اسمان ناں خاص مقصد واسطے برحق پیدو کیو ہے، تے جس غا اک حکم ور اک تہاڑے اس ساری جیا جون تے کائینات نے ختم ہو جانٔو ہے، فر اسے غا حکم نالٔ فرزندہ ہو جیں غا اور انسان اپنٔی اکھاں نالٔ تک لیں غا کہ اج اللہ ہی غی گل چلے غی، اسے ہی غی گل برحق ہے، اسے ہی غی حکومت تے بادشاہی ہے، وہ ہی اولے باندے سب کجھ جانٔن آلٔو تے حکمت غو مالک ہے بس اسے پرودگارِ عالم نے ہم ناں حکم دتو جے ہم اسے ہی غی عبادت کراں! اسے ہی غی فرمانبرداری کراں! تے اسے تیں ڈرتا رانہہ، فر ہم اپنٔاں مالک غا ان حکماں ناں چھوڑ غے شیطان غا کہنٔ ور گمراہی غو رستو کسرا اختیار کر سکاں !؟۔

قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّوْرِ عٰلِمُ

اسے غی گل برحق ہے تے بادشاہی اسے غی وہے غی جس تہاڑے صور ماں پھوکیو جئے غو وہ اولے

الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيْمُ الْخَبِيْرُ ﴿٧٣﴾ وَإِذْ قَالَ

باندے سب کجھ جانن آلٔو ہے تے وہ ہی حکمت آلٔو خبر رکھنٔ آلٔو ہے (٥٧) تے (یاد کرو) جسویلٔے

إِبْرٰهِيْمُ لِأَبِيْهِ اٰزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا اٰلِهَةً إِنِّيْ أَرٰىكَ

ابراہیمؑ نے اپنٔاں باپ آزر ناں کہیو کیوں! تم نٔے بت خدا بنٔا لیا ہیں بیشک ہوں تمنٔاں تے تھاری

وَقَوْمَكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٧٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُرِيْ إِبْرٰهِيْمَ

قوم ناں صاف گمراہی ماں دیکھ رہیو ہوں (٥٨) تے اسٓے را ہم نے ابراہمؑ ناں

مَلَكُوْتَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُوْنَ مِنَ الْمُوْقِنِيْنَ ﴿٧٥﴾

اسماناں غی تے زمین غی بادشاہی دسٓی تانجے ویہہ پکو یقین کرن آلٔاں ماں ہو جیں (٥٩)

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا

فر جسویلٔے ویہہ رات غی انھیری نے ٹھک لیٔا (اس ویلٔے) انھاں نے اک تارو تکیو؛ کہنٔ لگا: یوہ میرو رب ہے ور جد

أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْاٰفِلِيْنَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاٰ الْقَمَرَ بَازِغًا

وہ ڈب گیو تاں فرمایو: ہوں ڈب جانٔ آلٔا ناں پسند نیہنہ کرتو (٦٠) فر جسویلٔے چن ناں چمکتو دیکھیو

قَالَ هٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَّمْ يَهْدِنِيْ رَبِّيْ

بولیا: یوہ میرو رب ہے ور جس گھڑی وہ لہہ گیو، فرمایو: جیکدے میرو رب منٔاں ہدایت نہ دیئے

لَأَكُوْنَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّآلِّيْنَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاٰ الشَّمْسَ

تاں ہوں وی گمراہ لوکاں ماں شامل ہو جاؤں ؛ (٦١) فر جسویلٔے دیہنہ ناں چمکتو

بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّيْ هٰذَآ أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ

تکیو، فرمایو: یوہ میرو رب ہے یوہ تے ساراں تیں بڑو ہے ور جس گھڑی وہ وی لہہ گیو تاں فرمایو:

يٰقَوْمِ إِنِّيْ بَرِيْٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ ﴿٧٨﴾ إِنِّيْ وَجَّهْتُ

اے میری قوم غیو لوکو! تم جہڑی شرک کریں ہوں اس تیں بالکل بیزار ہوں (٦٢) یقیناً میں سب تیں کنی ہو غے

(٥٨) عرب غا لوک اپنٔاں سارا کفر شرک غے باوجود اپنٔاں آپ ناں ابراہیمی کُہوانویں ویں تھا خاص طور نالٔ مکہ غا قریشاں ناں حضرتِ ابراہیمؑ غی لَہڑی ماں ہونٔ تے حضرتِ ابراہیمؑ غا بنٔایا وا خانہ کعبہ ور مُچ بڈیار تھو، حالانکہ توحید آلٔا جس دین پچھے حضرتِ ابراہیمؑ نے ساریں قربانٔیں دتیں تھیں یہ اسے غی نیں پٹیں تھا، اللہ تعالیٰ نے اساں جاہل بزرگ پرستاں اگے جگہ جگہ حضرتِ ابراہیمؑ غی سچی سُچّی تے نیش تعلیم رکھی تانجے سب غے سامنٔے یاہ گل باندے ہو غے آجے کہ جہڑا لوک حضرتِ ابراہیمؑ ناں اپنٔاں بزرگ کہتاں نہ تھکیں تے نہ انھاں غی لَہڑی ماں ہونٔ ور بڈیار کرتاں شرمانویں یہ ہی اصل ماں ابراہیمی دعوت غا دشمن ہیں کیونجے انھاں غا کم بالکل ویہہ ہی ہیں جہڑا حضرتِ ابراہیمؑ غا مخالفاں غا تھا، جس کفر شرک ماں اج مکہ غا مشرک مبتلاء ہیں بالکل اسے گمراہی ماں حضرتِ ابراہیمؑ غی مخالف قوم پھسی وی تھی تے ویہہ وی بالکل یہ ہی دلیل دیں تھا جہڑیں اج مشرک دیں، حضرتِ ابراہیمؑ عراق ماں پیدا ہو یا تھا۔ جس غی بت پرستی تے گمراہی غی مثال ہندوستان تیں سوا ہور کسے قوم تے کسے ملک ماں لبھنٔی مشکل ہی ہے۔ ان غی قوم غو اک اک بندو مزدوراں تیں لے غے بادشاہ توڑی ہر شخص ہر اک چیز ناں پوجنٔ سوا نیہنہ چھوڑے تھو، ور اللہ نے ہر اک نبی ہاروں اپنٔاں خلیل حضرتِ ابراہیمؑ غا دل ماں تُہروں ہی شرک غی سخت نفرت رکھی تھی۔ انھاں غو باپ آزر بت پرست تیں اگے بدھ غے بت فروش وی تھو، اواں وقت غا بادشاہ نمرود غو قریبی بندو تے حکومت غو اک بڑو افسر وی تھو، اسا وقت ماں اُت دین غو کم کرنوں کتنو ہی مشکل تے اوکھو تھو! لیکنٔ حضرتِ ابراہیمؑ غو جکرو تے حوصلو تکو! انھاں نے سب تیں مہرے دعوت غو کم اپنے گھر تے اپنٔاں باپ تیں ہی شروع کیو! فائدو:۔ حضرتِ ابراہیمؑ غا والد غو ناں قرآن نے ''آزر'' بیان کیو ہے کائے وجہ نیہنہ کہ ہم قرآن کریم غا اس بیان ناں چھوڑ غے ان غا والد غو ناں کجھ ہور لوڑن لگ پاں باقی اسرائیلی کتاباں ماں یا تاریخی روائتاں ماں جہڑو ''تارخ'' لفظ آوے محقق علماء فرمانویں یوہ دراصل زبان زبان غا لہجہ غو فرق ہے، اک ہی لفظ دوجی زبان ماں دوئی طرح بولیو جے یا تارخ ان غو لقب تے آزر ناں ہونٔوں یا آزر لقب تے تارخ ناں ہونٔوں، بہر حال یہ اک ہی شخصیت ہیں کئی کئی نیہنہ۔

(٥٩) یعنی اللہ نے اپنٔی قدرت غا نظام غی اسی معرفت حضرتِ ابراہیمؑ غا دل ماں گھل چھوڑی تھی جس نالٔ انھاں ناں خدا غی خدائی تے اس غی توحید ور اسو یقین آ گیو تھو جسو کسے چیز ناں صاف کُھلیں اکھاں نالٔ تک غے وہے۔

(٦٠) تاراں ناں پوجنٔ غو رواج مُچ پرانوں ہے حضرتِ ابراہیمؑ غی قوم وی ہور چیزاں تیں علاوہ تاراں ناں وی پوجے تھی۔ انھاں نے اپنٔی قوم غی اس جہالت ناں انھاں غا دلاں ماں بسالٔن واسطے یوہ ڈھنگ اختیار کیو جے جسویلٔے وہ بڑو تارو جس ناں یہ پوجیں تھا۔ مشتری یا زہرا ی جسرا کہ بعض سلف نے بیان کیو ہے نکلیو فرمانٔ لگا: یوہ میرو پالنٔ آلٔو تے روزی دین آلٔو ہے، اصل ماں یوہ گل سمجھانٔ غو اک اثر دار طریقو ہے جے مخالف ہی غی بولی ماں اسے غا عقیدہ غے مطابق گل کی جئے فر کجھ اغریڑے لے غے اس ناں لاجواب کر دتو جے؛ ورنہ حضرتِ ابراہیمؑ تاراں ناں خدا یا رب کد کہہ سکیں تھا!؟ علاقہ میوات غی گل ہے اک بزرگ نے تکیو جے اک غیر مسلم سویرے سویرے کھوء بچوں پانٔی کڈ کڈ غے (چڑھدا) چڑھتا در چھٹا مارے، انھاں نے پچھیو پہائی کہ کرے؟ کہنٔ لگو اپنٔاں دیوتا۔ دیہنہ۔ ناں پانٔی دیوں تے بڈیروں، یاہ سُنٔ غے ویہہ بزرگ (لہندا) لہتا در چھٹا مارن لگ پیا، اس نے پچھیو یوہ کے کریں؟ انھاں نے

فرمایو: ہوں اپناں خانہ کعبہ ناں بڈیروں لگوں، اُس ناں ذری لہر چڑھ گئی جے یہ میری نقل لانویں لگا، کہن لگو اس پاݨی ناں خانہ کعبہ ناں کہ فائدو؟ انھاں نے فرمایو: تیرو پاݨی دیہنہ دیوتا توڑی کد پجے لگو؟ بس اسے ور اس غیں اکھ اُکڑ گئیں تے خدا نے ایمان غی توفیق دے چھوڑی، خیر جد وہ تارو لہہ گیو تے حضرتِ ابراہیمؑ نے فرمایو: جہڑو آپ قائم نیہنہ رہ سکتو، آپ کسے غا حکم غو پابند ہے، تے کسے غی نوکری کر رہیو ہے وہ رب کد ہو سکے! تے ''نہ ہی ڈب جاݨ آلاں ناں ہوں اپݨوں دوست (تے معبود) بݨا سکوں''!۔

(۶۱) یعنی چن غا لشکارا تک غے تے واقعہ آدمی گمراہ ہو جے جیکر خدا مدد نہ فرماوے تاں ہدایت ور رہݨوں بڑو اوکھو کم ہے۔

وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا

اپݨوں منہ اس ذات در کرلیو ہے جس نے اسماناں ناں تے زمین ناں بݨایو ہے

وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۷۹﴾ وَحَآجَّهٗ قَوْمُهٗ ؕ قَالَ اَتُحَآجُّوْٓنِّيْ

تے ہوں مشرکاں بچوں نیہنہ ہوں (۶۳) تے انھاں غی قوم انھاں ناں حُجت کرن لگ گئی؛ انھاں نے فرمایو: کیوں! تم اللہ

فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰىنِ ؕ وَلَآ اَخَافُ مَا تُشْرِكُوْنَ بِهٖٓ

غا بارہ ماں میرا ناں حُجت کریں حالانکہ اس نے مناں ہدایت دتی ہے (۶۴) تے ہوں انھاں تیں نیہنہ ڈرتو جہڑا تم اس غا شریک

اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ رَبِّيْ شَيْـًٔا ؕ وَسِعَ رَبِّيْ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ؕ

بݨاویں ور جیکدے میرا رب ہی ناں کائے گل منظور وہے میرا رب نے ہر اک چیز اپݨاں علم غا کہیرا ماں لی وی ہے

اَفَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ ﴿۸۰﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ مَآ اَشْرَكْتُمْ وَلَا

تے کیوں! تم سوچتا نیہنہ! (۶۵) تے ہوں انھاں چیزاں تیں کس راڈروں جہڑیں تم نے شریک بݨائیں وی ہیں حالانکہ

تَخَافُوْنَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ

تم اس گلوں نیہنہ ڈرتا جے تم نے ویہہ چیز اللہ غیں شریک بݨا لی ہیں جھاں غا بارہ ماں اللہ نے کائے

عَلَيْكُمْ سُلْطٰنًا ؕ فَاَيُّ الْفَرِيْقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ ۚ

دلیل نازل نیہنہ فرمائی، فر ہم دواں ولاں بچوں کہڑو امن غو زیادہ مستحق ہے (دسو!)

اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿۸۱﴾ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يَلْبِسُوْٓا

جیکر تم جاݨیں (۶۶) جہڑا لوک ایمان لے آیا اور انھاں نے اپݨاں ایمان ناں شرک غو

اِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ﴿۸۲﴾ ع

رلو نیہنہ کیو انھاں ہی لوکاں واسطے امن ہے تے یہ ہی لوک سِدّا رستہ ور ہیں (۶۷)

وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ اٰتَيْنٰهَآ اِبْرٰهِيْمَ عَلٰى قَوْمِهٖ ؕ نَرْفَعُ

تے یاہ تھی مھاری دلیل جہڑی ہم نے ابراہیمؑ ناں اس غی قوم غا مقابلہ ماں دتی تھی ہم جس غا درجا

دَرَجٰتٍ مَّنْ نَّشَآءُ ؕ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ ﴿۸۳﴾ وَوَهَبْنَا

چاہواں اُچا کر دیاں؛ بلاشبہ تھارو رب بڑی حکمت آلو، مُچ جاݨن آلو ہے (۶۸) اور ہم نے انھاں ناں

ربع ۹ ع ۱۲ ۱۵

(۶۲) یعنی دیہنہ اسمانی نظام ماں سب تیں بڑو ہے ور جد یوہ وی خدا غا نظام غو پابند ہے اور یہ سارا چن تارا، دیہنہ، اُس غی قدرت اگے بے وس ہیں بلکہ اس غا بݨایا وا نظام غا نکا بڑا پرزہ ہیں فر ان بچوں کوئے رب یا اس غی خدائی ماں شریک کسرا ہو سکے!؟ جسرا کہ اک بڑی ساری مشین ماں نکا بڑا کئیں پرزا ویں جہڑا مشین غے ناں ناں ہلتا ویں تے جسویلے مالک مشین ناں روکدیݨوں چاہوے یہ سارا اک نیس ماں کھل جیں فر کتنی بڑی ناانصافی تے ظلم ہے کہ اس مشین غاں پرزاں بچوں کجھاں ناں مشین غو مالک من لیو جے یا مشین غا مالک غی ملکیت ماں انھاں ناں شرکت تے سانجھ دیدتی جے! فر کت پروردگارِ عالم تے کت دنیا غو عارضی مالک!! حضرتِ ابراہیمؑ نے گل تے تاراں ناں ساہمݨے رکھ غے سمجھائی ور اعلان یوہ فرمایو جے اے مشرکو! تم ''جتنی وی چیزاں ناں'' خدائی ماں شریک کریں ہوں انھاں تیں بیزار ہوں۔ فائدو:- ات بڑی غور کرن غی اک گل ہے جے حضرتِ ابراہیمؑ اپر ترے ہی جگہ تارا، چن، دیہنہ، واسطے خدا، اللہ، خالق، جسو کوئے لفظ استعمال نیہنہ فرماتا۔ بلکہ ''رب'' یعنی پالݨ آلو، روزی دیݨ آلو، پرورش کرن آلو، استعمال کریں،۔ علماء کرام نے اس غی حکمت یاہ بیان فرمائی ہے جے مشرک ان چیزاں ناں کائینات غو خالق (پیدا کرن آلو) یا خدا نیہنہ منیں تھا بلکہ ویہہ تے چھڑو یوہ عقیدو رکھیں تھا جے یہ مھاریں دعا سݨیں حاجت پوری کریں، مشکل کشائی کریں تے خوشحالی یا بدحالی دے سکیں۔ تم اج غاں مشرکاں غا نظریات ور وی کدے غور کریو! یہ وی جتنی چیزاں غی خداناں چھوڑ غے پوجا کریں ان غا بارہ ماں یوہی عقیدو رکھیں جے یہ مھارا سفارشی تے مددگار ہیں ورنہ کائینات غو پیدا کرن آلو تے ویہہ وی اک بڑی طاقت تے اچی ذات ناں منیں۔

(۶۳) یعنی میں سب کئیں تیں اک پاسے ہو غے اس مالک غو بوؤ مل لیو ہے جس نے یہ سارا چن تارا تے زمین اسمان پیدا کیا ہیں، جھاں ناں تم دیوی دیوتا تے خدا غا شریک بݨا غے انھاں غی پوجا کریں۔

(۶۴) مشرک ہمیشاں اپݨاں باطل معبوداں واسطے اللہ غا بنداں ناں حُجت کرتا رہیا ہیں حضرتِ ابراہیمؑ غی قوم نے وی رڑے مدان صاف صاف دلیلاں ماں ہار غے ہٹ مٹ غی بحث بازی شروع کر لی جس ور حضرتِ ابراہیمؑ نے تعجب تے حیرانگی ناں فرمایو: کجھ تے شرم کرو! تم میرے ناں کس غا بارہ ماں حُجت کر رہیا ہیں سوچو تے سہئی! تم خدا غا بارہ ماں حُجت کریں حالانکہ یاہ تے کائے حُجت اور بحث آلی گل ہے ہی نیہنہ، فر تم تے چھڑا اندھیرا ماں بٹا ماریں جدکہ مناں تے اللہ نے اپݨی توحید دیہنہ دپہراں ہاروں سمجھا چھوڑی ہے اور صاف سِدّ ورستو دس چھوڑیو ہے ہُݨ تمناں میرے ناں فضول حُجت غو کے فائدو!۔

(۶۵) حضرتِ ابراہیمؑ غی قوم نے وی وہ ہی کم کیو جہڑو ہمیشاں جاہل تے ضِدی لوک کرتا آیا ہیں پہلاں پُٹھی سِدی حُجت کی، فر جسویلے دیکھیو اس غو وی کجھ فائدو نیہنہ فر حضرتِ ابراہیمؑ ناں اپݨاں باطل معبوداں تیں ڈران لگا جے تم نے انھاں غی توہین کی ہے ہُݨ تھارو اور کائے ان کڑکی پے جے غی، حضرتِ ابراہیمؑ نے فرمایو: کجھ تے سوچو مناں ان بے حقیقت چیزاں غو کے ڈر! جد توڑی میرو رب نہ چاہوے کوئے کسے غو نہ کجھ بݨا سکے تے نہ بغاڑ سکے! اُس غی قدرت وی بے حساب ہے تے اس غو علم وی بے انتہا ہے فر کجھ تے سوچو!۔

(۶۶) یعنی جرم تے تم کریں، اور جرم وی وہ جس تیں اپر کوئے جرم ہو ہی نیہنہ سکتو۔ بے دلیل چیزاں ناں خدا تعالیٰ غی خدائی ماں شریک کریں اپݨاں مالک ناں چھوڑ غے مخلوق غی پوجا کریں فر وی

اس غا قہر تیں نیہنہ ڈرتا۔ بس آپ ہی فیصلو کر لیو! کہ امن غو مستحق کونڑ ہے! تے ڈر کس ناں ہونڑوں چاہیئے! توحید پرست ناں یا خدا غا باغی مشرک ناں!؟

(٦٧) اپر ایمان تے کفر اور ہدایت تے گمراہی غا دوئے رستا کئی کئی دس غے یوہ فیصلو مشرکاں ور ہی چھوڑ دتو تھو جے ہُنڑ تم آپ دیکھ لیو انھاں دواں ولاں بچوں ڈر کس ناں ہونڑوں لوڑیئے تے مطمئن بے فکر کہڑو ہونڑوں چاہیئے! ہُنڑ اللہ آپ اس گل غی وضاحت فرما رہیو ہے جے مطمئن تے بے فکر اور امن ماں تے وہ ہی ہو سکے جہڑو ایمان قبول کرے، فر ایمانی تقاضاں غے مطابق ہی زندگی گذارے ات توڑی جے اپڑاں ایمان ناں ظلم یعنی شرک ناں ذری نہ پہرے اسا لوک واقعہ ہی ہدایت ور ہیں تے انھاں ناں خدا غا عذاب تیں امنڑ وی ہے؛ حدیث ماں ہے جے جسویلے یاہ آیت نازل ہوئی تے صحابہ کرام

لَهٗۤ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ ؕ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوْحًا هَدَيْنَا

اسحٰقؑ تے یعقوبؑ عطا کیا ہر ایکنڑ ناں ہم نے ہدایت دتی تے نوحؑ ناں ہم نے انھاں توں پہلاں

مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهٖ دَاوٗدَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوْبَ وَ

ہدایت دتی تھی تے انھاں غی اولاد بچوں حضرت داؤدؑ تے سلیمانؑ تے ایوبؑ ناں تے

يُوْسُفَ وَمُوْسٰى وَهٰرُوْنَ ؕ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِيْنَ ۙ﴿٨٤﴾

یوسفؑ تے موسیٰؑ اور ہارونؑ ناں! تے ہم نیکو کاراں ناں اسے را بدلو دیاں (٦٩)

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعِيْسٰى وَاِلْيَاسَ ؕ كُلٌّ مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ۙ﴿٨٥﴾

تے زکریاؑ ناں تے یحیٰیؑ تے عیسٰیؑ ناں اور الیاسؑ ناں! یہ سارا ہی نیک لوکاں بچوں ہیں

وَاِسْمٰعِيْلَ وَالْيَسَعَ وَيُوْنُسَ وَلُوْطًا ؕ وَكُلًّا فَضَّلْنَا

تے اسماعیلؑ تے الیسعؑ ناں تے یونسؑ ناں اور لوطؑ ناں تے ساراں ناں ہم نے دنیا جہان ور

عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ۙ﴿٨٦﴾ وَمِنْ اٰبَآئِهِمْ وَذُرِّيّٰتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ ۚ

فضیلت عطا کی (٧٠) تے انھاں غا باپ دادا تے انھاں غی لہڑی اور انھاں غا پہائیاں بچوں وی (کئیاں ناں ہدایت بخشی)

وَاجْتَبَيْنٰهُمْ وَهَدَيْنٰهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿٨٧﴾

تے ہم نے ویہہ سارا چنڑ لیا اور ہم نے انھاں ناں سِدّا رستہ غی ہدایت بخشی

ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِيْ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ

یاہ اللہ غی ہدایت ہے جس ور وہ اپڑاں بنداں بچوں جس ناں چاہوے

عِبَادِهٖ ؕ وَلَوْ اَشْرَكُوْا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا

چلا دئے (٧١) تے جیکدے یہ (وی) شرک کرتا تاں انھا غو کیو کرتا یو سب برباد

يَعْمَلُوْنَ ﴿٨٨﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحُكْمَ

ہو جاتو (٧٢) یہ ویہہ لوک ہیں جھاں ناں ہم نے کتاب تے حکمت اور نبوت

وَالنُّبُوَّةَ ۚ فَاِنْ يَّكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُلَآءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا

عطا کی تھی ہُنڑ جے یہ (کافر) اس تیں نمکر جیں تاں یقیناً ہم نے (اس ور ایمان لیانڑ واسطے) اسا لوک مقرر کر

ڈر گیا، پریشان ہو گیا کیونجے انھاں نے ﴿ بِظُلْمٍ ﴾ غو مطلب عام گناہ تے زیادتی سمجھیو فر رحمتِ عالم ﷺ غی خدمت ماں عرض کی! اے رسولِ خدا (ﷺ) ﴿ اَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ نَفْسَهٗ ﴾ "مھارے بچوں کس نے اپنے اپر ظلم نیہنہ کیو ہوسیں، رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو ات ظُلْمٌ غو یوہ مطلب نیہنہ بلکہ ظلم تیں مراد "شرک" ہے جس را کہ حضرتِ لقمانؑ نے اپڑاں پوت ناں فرمایو تھو اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ "واقعہ ہی شرک بہت بڑو گناہ ہے" سورت لقمان آیت/١٣ تاں جا غے صحابہ کرام ناں ساہ ماں ساہ آیو (بخاری، ترمذی)

(٦٨) یعنی اپڑیں قوم غا مقابلہ ماں یاہ دل لگتی زبردست تقریر جس غے اگے ساری قوم لاجواب ہو گئی، فر اک اکلڑی جان ہوتاں ساری بادشاہی ناں بنگار غے کہنڑوں جے "ہوں تھارا بنایا وا باطل معبوداں تیں کیوں ڈروں حالانکہ تم ربِ ذوالجلال تیں نیہنہ ڈرتا" یہ ساریں دلیل تے سارو جکرو حضرتِ ابراہیمؑ ناں اللہ نے عطا فرمایو تھو، اسے نے انھاں ناں یاہ ہمت عطا فرمائی تھی وہ اپڑیں حکمت تے علم غے مطابق جس غا درجہ چاہوے بلند فرما دیئے! اس ناں کوئے ٹھاک نیہنہ سکتو۔

(٦٩) حضرتِ ابراہیمؑ نے توحید غی اس دعوت پچھے گھر بار رشتیداری، وطن سب کجھ تج چھوڑیو تھو، خدا نے انھاں ناں انعام وی اسو ہی اُچّو دتو، بڈیواں ماں اللہ نے صاحبزادہ حضرتِ اسحاقؑ عطا فرمایا تے انھاں غے نالڑ پوترا حضرتِ یعقوبؑ غی خوشخبری وی دتی جھاں غی لہڑی دنیا ماں انھاں ہی غا ناں ور "بنی اسرائیل" مشہور ہوئی جھاں ماں ہزاراں نبی پیدا ہویا؛ اس را حضرتِ ابراہیمؑ ہی غی لہڑی ماں حضرتِ داؤدؑ تے سلیمانؑ جیہا عظیم نبی تے بادشاہ وی ہو یا تے حضرتِ ایوبؑ اور حضرتِ یوسفؑ جیہا صابر نالئے حضرتِ موسیٰؑ تے حضرتِ ہارونؑ جیہا جلیل القدر نبیاں ناں وی انھاں ہی غی اولاد ماں ہونڑ غو شرف حاصل ہو یو، یاہ اولاد غی گل ہے حضرتِ ابراہیمؑ غاں بزرگاں ماں وی حضرتِ نوحؑ جیہا عظیم پیغمبر ہیں؛ آخر ماں فرمایو بس اتوں ہی سمجھ لیو کہ اللہ نیکو کاروں ناں کسو بدلو دیئے!۔

(٧٠) یعنی یہ سارا خاندانِ ابراہیمی ہی غی عالیشان نیک ہستیں ہیں، جہڑا اپڑاں اپڑاں زمانہ ماں دنیا جہان بچ سب تیں افضل تھا، انھاں ماں ہی حضرت غا لختِ جگر حضرتِ اسماعیلؑ وی ہیں جن غی لہڑی ماں اگلاں پشلاں ساراں نبیاں غا سردار، سرورِ انبیا ﷺ تشریف لیا یا ہیں اور حضرتِ ابراہیمؑ ہی غی لہڑی ماں بجن باپ تیں پیدا ہونڑ آلا حضرتِ عیسیٰؑ وی ہیں جن غو باپ تے کوئے نیہنہ ور ماں دروں ویہہ ابراہیمی لہڑی غا ہی اک موتی ہیں۔

(٧١) یعنی ان نبیاں غا باپ دادا تے اولاد اور پہائیاں بچوں وی کتناں ناں ہم نے ہدایت غو تے اپڑاں خاص بنداں ماں شامل کرن غو مقام عطا فرمایو بس یوہی اللہ غی توحید تے معرفت آلو رستو ہے جہڑو وہ اپڑاں بنداں بچوں جس ناں چاہوے دس چھوڑے۔

(٧٢) اٹھاراں/١٨ نبیاں تے اُن غی اولاد وغیرہ غو ذکر کر غے اللہ تعالیٰ فرماوے جے شرک اتنوں جرم تے اتنوں بڑو گناہ ہے اور اس غی تباہی تے بربادی اتنی خطرناک ہے، اس ناں اس

بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوْا بِهَا بِكٰفِرِيْنَ ﴿۸۹﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ هَدَى

چھوڑیا ہیں جہڑا اس غا منکر نیہنہ (۷۳) یہ ویہہ لوک ہیں جھاں ناں اللہ نے ہدایت

اللّٰهُ فَبِهُدٰىهُمُ اقْتَدِهْ ؕ قُلْ لَّآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا ؕ

دتی تھی بس تم وی انھاں ہی غی ہدایت ور چلوتم فرما دیو: ہوں اس ور تھارا کولوں کجھ مزوری نیہنہ منگو

اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعٰلَمِيْنَ ﴿۹۰﴾ ع وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ

ع ۱۰ ۱۶

یوہ (قرآن) تے دنیا جہان واسطے بس اک نصیحت ہے (۷۴) تے انھاں نے جسی اللہ غی قدر کرنی لوڑیئے تھی

قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوْا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ ؕ قُلْ

اسی قدر نیہنہ کی جسویلے انھاں نے یوں کہیو جے اللہ نے تے کسے انسان ورکائے چیز نازل نیہنہ کی (۷۵) تم فرما دیو: (فر)

مَنْ اَنْزَلَ الْكِتٰبَ الَّذِيْ جَآءَ بِهٖ مُوْسٰى نُوْرًا وَّ

واہ کتاب کس نے نازل کی جہڑی موسیٰؑ لے غے آیا تھا تے جہڑی اک لوء تے لوکاں واسطے ہدایت ہی

هُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُوْنَهٗ قَرَاطِيْسَ تُبْدُوْنَهَا وَتُخْفُوْنَ

ہدایت تھی جس ناں تم نے ورقو ورقو بنا یو وہ ہے کجھ اک ناں تے باندے کریں اور بچ ساراں ناں چھپا

كَثِيْرًا ۚ وَعُلِّمْتُمْ مَّا لَمْ تَعْلَمُوْٓا اَنْتُمْ وَلَآ اٰبَآؤُكُمْ ؕ قُلِ

چھوڑیں، تے اس غے ذریعے تمناں ویہہ گل سکھائیں گئیں جہڑیں نہ تم جاݨیں تھا تے نہ تھارا باپ دادا (۷۶) تم فردیو:

اللّٰهُ ۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِيْ خَوْضِهِمْ يَلْعَبُوْنَ ﴿۹۱﴾ وَهٰذَا كِتٰبٌ

واہ اللہ ہی نے (نازل کی تھی) فرانھاں ناں چھوڑ دیو جے پیا اپݨی ٹھٹھ ماں کھیڈ تا ریہنہ (۷۷) تے یوہ قرآن اک کتاب

اَنْزَلْنٰهُ مُبٰرَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِيْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ

ہے جہڑی ہم نے ہی نازل کی ہے، برکت آلی ہے، اپݨے تیں پہلاں کتاباں غی تصدیق کرن آلی ہے، تانجے

اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا ؕ وَالَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ

تم اُم القریٰ تے اس غے کوݨے کاݨے آلا ناں ڈراویں تے جہڑا لوک آخرت ناں منّیں ویہہ اس

يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُوْنَ ﴿۹۲﴾

کتاب ور وی ایمان لیانویں اور ویہہ اپݨی نماز غی وی حفاظت کریں (۷۸)

راسمجھو کہ چارے قضاء جیکدے اللہ غا یہ محبوب بندا وی اسی غلطی کرتا تاں ان غا وی سارا ہی عمل برباد ہو جاتا اللہ اکبر! بس عام لوکاں غا بارہ ماں ہݨ تھارو کے خیال ہے آپے سوچ لیو! ؟ یاہی گل ہمناں سمجھان واسطے اک دوجی جگہ اللہ نے اپݨاں حبیب ﷺ ناں فرمائی ہے ﴿ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴾ (سورت زمر آیت/۶۵) یعنی اے حبیب ﷺ شرک اگر تم وی کریں غا تاں تھارا وی سارا ہی عمل برباد ہو جیں غا۔

(۷۳) نبی پاک ﷺ ناں تسلی دتی جارہئی ہے جے ان ساراں نبیاں ناں اللہ نے کتاب تے حکمت اور نبوت عطا فرمائی تھی تے اج یاہی چیز آپؐ ناں عطا فرمائی جارہئی ہے فرجے کدے یہ کجھ اک مشرک اس ور ایمان نہ لیانویں تاں وی کے پرواہ ہے اللہ نے مہاجراں تے انصاریاں اور قیامت توڑی آݨ آلاں مسلماناں غی اسی جماعت کھلی کر چھوڑی ہے جہڑی اس ور مکمل ایمان لیاوے تے اس ور جاݨ مالݨ قربان کرن واسطے ہرویلے تیار رہ۔

(۷۴) رحمتِ عالم ﷺ ناں فرمایو جارہیو ہے جے ان ساراں نبیاں ناں توحید تے معرفت غی دعوت پہچان غو کم لبھو تھو جس ور اُنھاں غی قوماں نے انھاں ور مصیبتاں، پریشانیاں تے زیادتیاں غا چھکھڑ چھولیا ور ویہہ پہاڑ بݨ غے اس رستہ ماں ڈٹیا رہیا لہٰذا تمناں وی اس رستہ ماں یوہی کجھ پیش آوے غو بس تم وی انھاں نبیاں ہاروں ہی صبر، استقامت غو پلو پکڑ یو رکھو، تے نبیاں غی اک سنت یاہ وی ہے جے ویہہ دین غی دعوت ور کائے مزوری نیہنہ لیتا تم وی اسے غو اعلان فرما دیو ''جے ہوں تھارے کولوں اس ور کجھ مزوری غو سوال نیہنہ کرتو'' آخر ماں فرمایو یوہ قرآن تے سارا جہان واسطے نصیحت ہے لہٰذا اجہڑ وا ایمان قبول کرے غو اس ماں اسے غو فائدو ہے تے جہڑو بدنصیب اس نصیحت تیں منہ موڑ لئے غو وہ اپݨوں ہی زیان کرے غو۔

(۷۵) روایتاں ماں آوے جے مکہ غا مشرکاں نے کسے یہودی کولوں پچھیو تھو جے پہائی تم پڑھیا لکھیا ہیں! کتاب آلا ہیں تم ہی دسو ہاں! یہ محمد (ﷺ) جس گل غو دعوو کریں جے میرے اپر وحی نازل وہے یاہ گل سچی ہو سکے؟ یہودی حالانکہ نبوت تے رسالت غا سلسلہ ناں سیاݨیں تھا، اس غی لوڑ وی سمجھیں تھا ور اس بدنصیب یہودی نے ضِد تے ساڑا غی لہر ماں کہہ ماریو جے ''خدا نے تے کدے کسے بشر یعنی انسان ور وحی نازل ہی نیہنہ کی'' فر محمد (ﷺ) ور کسرا نازل ہو سکے! مشرکاں نے وی یاہ گل مکہ ماں بوہے بوہے تے بہڑے بہڑے پہچا دتی کہ پڑھیاں لکھیاں لوکاں نے ہم ناں اصل حقیقت دس چھوڑی ہے اللہ تعالیٰ نے فرمایو یاہ گل کہݨ آلاں بدقسمتاں نے خدا ناں سیاݨیوں ہی نیہنہ، تے نہ انھاں نے اس غی رحمت غی قدر کی علامہ زمخشری اس غی تفسیر کرتاں لکھیں ''یعنی اللہ نے انسان ور اپݨوں فضل تے احسان کر غے زندگی گذارن واسطے اتنی نعمت عطا فرمائیں ہیں فر یہ کے سمجھیں وہ اپݨاں بنداں ور اتنوں وی ترس نیہنہ کرسیں جے انھاں ناں زندگی غو اصلی مقصد سمجھاݨ واسطے انھاں ور رسول پہیج دیئے؟ اور وہ بنداں ناں نیوں ہی گمراہی ماں پہمل پہوسا کھاتا تے ڈابو مارتا چھوڑ دیئے غو؛ یاہ تے خدا غی رحمت تیں بچ دور غی گل ہے دراصل انھاں نے نہ خدا غی رحمت ناں سیاݨیوں تے نہ انھاں نے خدا غی کجھ قدر کی (کشاف)

(۷۶) یعنی ان ظالم یہودیاں ناں ہی پچھو کہ جے کدے ہم تھاری گل ہی نیس واسطے من لیاں جے خدا تعالیٰ نے اج توڑی کسے بشر (یعنی آدمی) ور وحی نازل ہی نیہنہ کہ فر تم ہی دسو واہ کتاب تورات کس نے نازل کی ہے جہڑی موسیٰؑ لے غے آیا تھا! جس ناں تم وی خدا غی کتاب منیں، جہڑی لوکاں واسطے ہدایت تے لوء ہے، ور تھارو تے اپݨی کتاب ناں وی یوہی سلوک ہے، تھاراں عالماں نے اس ناں کئی کئی ورقاں ماں لکھیو وو ہے فر جہڑی گل اپݨاں فائدہ غی سمجھیں اس ناں تے لوکاں ناں دسیں ور بچ سارا اورقا تے اپݨاں مفاد پچھے چھپا ہی چھوڑیں، حالانکہ اس غے ذریعہ تمناں جنت دوزخ غو تے خدا غا احکام غو وہ علم دتو گیو تھو جہڑو تم کے! تھارا باپ دادا وی نیہنہ جاݨیں تھا!۔

(٧٧) یوہ اُپلاسوال غو جواب ہے جے یہ کے جواب دیں غا!!! اے نبی ؐ تم ہی فرمادیو! جے واہ کتاب وی اللہ نے نازل کی تھی اوراج یوہ قرآن وی اللہ تعالیٰ ہی نے نازل کیو ہے، فر اللہ اپناں نبی ﷺ ناں اُن دروں بے فکر کرتاں فرماوے کہ تم اپنوں دعوت غو فرض پورو کرغے چھوڑ دیو! پیاچکاں مارتا پھریں تے اپنی گمراہی ماں ڈابو مارتا رہینہ نہ انھاں غا عمل غی تمناں کجھ پچھ ہے تے نہ ہی یہ دین اسلام غو کجھ بگاڑ سکیں ﴿فِی خَوْضِهِمْ یَلْعَبُوْنَ ۝﴾

(٧٨) یعنی جس رااللہ نے یہودیاں دراپنوں فضل کرغے انھاں غی ہدایت واسطے انھاں ور تورات نازل فرمائی تھی اسے رااللہ نے عرباں ور فضل کرغے انھاں ناں یوہ قرآن عطا فرمایو ہے جہڑو عرباں غی بستیاں غا مرکز یعنی مکہ پاک غا رہنڑ آلاں تے اس غے کونے کانے ات توڑی کہ ساری دنیا غی ہدایت غو ذریعو بنڑ رہیو ہے خاتم الانبیاء ﷺ اس غے ذریعہ نافرماناں ناں ان غی بدعملیاں غا انجام تے نتیجہ تیں اگاہ فرمارہیا ہیں اس کتاب غیں صفت یہ ہیں کہ یاہ با

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوْحِیَ

تے اس تیں بڑو ظالم کونڑ ہو سکے جہڑو اللہ تعالیٰ ور چھوٹھو بہتان لاوے یا یاہ گل کہہ جے میرے اپر وحی کی گئی

اِلَیَّ وَلَمْ یُوْحَ اِلَیْهِ شَیْءٌ وَّمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَآ

ہے حالانکہ اس ور کسے وی چیز غی وحی نیہنہ آئی تے (اس تیں بڑو ظالم کون وہے غو) جہڑو کہہ جے ہوں وی اسو کلام نازل کروں

اَنْزَلَ اللّٰهُ ؕ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظّٰلِمُوْنَ فِیْ غَمَرٰتِ الْمَوْتِ

غو جسو اللہ نے نازل کیو ہے (٧٩) تے (اے نبیؐ) جیکدے تم واہ حالت تک لیں جد یہ ظالم موت غی سختیاں ماں ویں غا

وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوْٓا اَیْدِیْهِمْ ۚ اَخْرِجُوْٓا اَنْفُسَكُمْ ؕ اَلْیَوْمَ

تے فرشتا انھاں در اپناں ہتھ کرتا ویں غا جے کڈو اپنی جان اج تمناں

تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُوْنِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ

ذلت غا عذاب غی سزا دتی جئے غی اس گلوں جے تم اللہ تعالیٰ ور انحق گل لانویں

غَیْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰیٰتِهٖ تَسْتَكْبِرُوْنَ ۝٩٣ وَلَقَدْ جِئْتُمُوْنَا

ویں تھا تے تم اللہ غی آیتاں غا مقابلہ ماں تکبر کریں ویں تھا (٨٠) تے تم مھارے کونے ایکلا

فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّتَرَكْتُمْ مَّا خَوَّلْنٰكُمْ وَرَآءَ

آ گیا، جس راہم نے تم پہلی واری پیدا کیا تھا تے جو کجھ (مال دولت) ہم نے تمناں دتو تھو تم وہ سارو اپنی

ظُهُوْرِكُمْ ۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَآءَكُمُ الَّذِیْنَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ

کنڈ پچھے چھوڑ آیا تے ہم تھارے نال تھارا ویہہ سفارشی نیہنہ تک رہیا جھاں غا بارہ ماں تم یوہ دعوو کریں ویں تھا جے یہ مھاراں

فِیْكُمْ شُرَكٰٓؤُا ؕ لَقَدْ تَّقَطَّعَ بَیْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَّا كُنْتُمْ

معاملاں ماں (اللہ غا) شریک ہیں ہُنڑ تے تھارا آپسی تعلق بالکل ٹٹ گیا ہیں تے جہڑا دعویٰ تم کریں ویں تھا

تَزْعُمُوْنَ ۝٩٤ اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى ؕ یُخْرِجُ الْحَیَّ

سارا ہوا ہو گیا ہیں (٨١) بیشک اللہ تعالیٰ ہی داناں ناں تے اڑیک ناں پھٹالن آلو ہے وہ ہی جیتا ناں مُوا وا بچوں

مِنَ الْمَیِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَیِّتِ مِنَ الْحَیِّ ؕ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى

پیدا کر دئے تے وہ ہی مواوا ناں جیتا بچوں پیدا کرے یوہی ہے اللہ تعالیٰ فر تم کیئاں

برکت ہے جس ناں جتنی ہمت وہے وہ اپنی ہمت غا حساب ناں اس پاک کلام تیں خیر برکت کھٹ سکے، اس کتاب غیں صفتاں ماں اک صفت یاہ وی ہے کہ یا پشلیں اسمانی کتاباں غی تصدیق کرے سگوں پشلیں کتاباں آلاں نے جہڑیں گل دنیا غی ہوس پچھے چھپا چھوڑیں تھیں یاہ کتاب انھاں گلاں ناں کھول کھول غے بیان کرے تے اس کتاب غی یاہ وی اک صفت ہے کہ جس آدمی ناں آخرت ور یقین وہے جہڑو اپناں لیکھاں ناں تے خدا غی بارگاہ ماں پیش ہونڑ ناں منتو وہے وہ اس کتاب ور وی ایمان لے آوے فر اسا لوک اپناں مالک غا حکم غے مطابق اپنی نمازاں غی سخت پابندی کرن آلا بنڑ جیں باقی جہڑا دنیا دار ہوسی سب کجھ اس دنیا ناں ہی منیں اوراس چار تہاڑا غی زندگی پچھے پے غے اپناں لیکھا ناں وی بسار بیٹھا ویں ویہہ اگر اس ور ایمان نہ لیانویں تاں وی کے فرق ہے! جہڑا آخرت غا لیکھا ناں نیہنہ منتا ویہہ خدا غی کتاب ناں کد منیں غا۔

(٧٩) حضور ﷺ غا پاک زمانہ ماں اسو کئیاں لوکاں نے کیو تھو اور یوہ دعوو چھڑو لوکاں ناں سنانڑ واسطے تھو کہ جے کدے ہوں چاہوں تاں ہوں وی اس قرآن جسو کلام نازل کر لیوں حالانکہ جے کدے انھاں ماں ہمت وہے آ تاں قرآن نے انھاں ناں جہڑی بنگار پہلے تہاڑے ہی دتی تھی جے اس جسی اک سورت تم وی بنا دسو ویہہ رڑے مدان اس بنگار غو جواب دیتا ور ویہہ نیوں ہی لوکاں ناں بیوقوف بنانڑ واسطے اس را غی گل کیہنہ ویں تھا جس را کوئے کہہ کہ ”جے کدے ہوں چاہوں تاں ہوں اسمان ور چڑھ جاؤں ور ہوں چاہتو ہی نیہنہ“ حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں اسو دعوو کرن آلاں کئیاں لوکاں غو ناں آیو ہے جن ماں اک ناں عبداللہ بن ابی سرح غو وی ہے جہڑو پہلاں مسلمان ہویو فر مرتد ہو غے اسیں گل کہن لگ پیو ور چھیکڑ فر اللہ نے ایمان غی توفیق دتی رضی اللہ عنہ فر ایمان قبول کر غے دین غی بچ خدمت کی (قرطبی) آیت غو مفہوم یوہ ہویو جے جہڑو آدمی اللہ تعالیٰ ور چُھوٹھیں گل لاوے پلے تیں گل بنا بنا غے کہہ جے خدا نے اس را فرمایو ہے یا یوں کہہ جے اللہ تعالیٰ نے اج توڑی کسے انسان ور کجھ نازل ہی نیہنہ کیو یا یوں کہہ جے ہوں وی خدا تعالیٰ غا کلام جسو کلام نازل کر سکوں تے بنا سکوں اسا ظالم تیں بڑو ظالم کونڑ ہو سکے! یوہ تے بہت ہی بڑو ظالم ہے۔

(٨٠) یعنی یہ ظالم اج تے بڑیں اُچیں گل کریں، بڑا بڑا دعویٰ کریں ور دیکھنڑ غو تے وہ ویلو ہے جس ویلے انھاں ظالماں ور موت غی بیہوشی اُپر بیہوشی آتی وہے، اوراس ویلے انھاں غی یاہ ساری آکڑ اور پھوں پھاں مٹھی ہوئی وی وہے، فرشتا انھاں ناں ڈنڈا مار مار غے انھاں غی روح کڈتا ویں، بلکہ ڈرا ڈرا غے کہتا ویں جے ”کڈو کڈو ظالمو! اپنی جان فٹو فٹ حاضر کرو! جس ناں تم بچا بچا غے رکھیں ویں تھا، تے نالو نالڑ اگے غی کاروائی وی سنا تا جیں، جے ہُنڑ تھارو سارو بڈیار مٹی ماں رل گیو ہے، تم خدا ور انحق چُھوٹھیں گل لانویں ویں تھا، تے خدا غا حکماں اگے آکڑ دسیں تھا، خدا غا کلام غا مقابلہ ماں اپنی رائے تے اپنوں دماغ چلانویں ویں تھا اج تمناں اپنی کھٹیاں تے ان پہیڑا کرتوتاں غے بدلے ذلیل کرن آلو عذاب وہے غو۔

(٨١) انسان دنیا ماں ایکلو آوے ور ات آ غے وہ دوستاں یاراں! نوکراں چاکراں تے لشکراں مددگاراں غو اگے پچھے اک جتھو بنا غے۔ اپنے سجے کھبے مالڑ دولت غا ٹھیر لاتو جے کہ یوہ میرو مالڑ ہے یاہ میری دولت بس اسے ور وہ لمی لمی آس لاتو تے ہمڑ تورہ جد کہ اس ناں اک تہاڑے یوہ سارو اتے ہی چھوڑ غے خالی ہتھیں اک اکلڑی جندڑی لے غے رخصت ہو جانوں پوے تے چھیکڑ اسے را ایکلاں ہی اُس ناں اپناں مالک غی

بارگاہ ماں حساب کتاب واسطے حاضر ہوجاݨوں پوے جت اس غاں دوستاں یاراں، نوکراں چاکراں بلکہ رشتید اراں بچوں کوئے اس ناں ساہی دیݨ آلو نیہنہ ہوتو آیت ماں اسے صورتِ حال غونقشو چھکیو گیو ہے؛ تے
انسان غی توجہ خاص طوروراس پاسے کروائی گئی ہے جے اج انسان خداناں چھوڑ غے جن ہستیاں اگے دعا کرے، جن غی پوجا کرے، جھاں ناں اپݨوں حاجت رواتے مشکل کشا سمجھےاور جن غا بارہ ماں یوہ پکوعقیدو
بݨاوے کہ یہ مناں اوکھے ویلے کم آویں غا ور جس ویلے سب تیں اوکھووقت قیامت غوآوے غوجت دوست یار، رشتید اروغیرہ کوئے کم نیہنہ آسیں اُت یہ غیر اللہ وی اس غے کجھ کم نیہنہ آسیں، اللہ تعالیٰ ات آپ پچھے
غوکہ جھاں غی پوجاتوں یاہ سوچ غے کرے تھو کہ یہ میری خدا تعالیٰ اگے سفارش کریں غا ویہہ اج کت ہیں!؟ جھاں ناں خدا تعالیٰ غی صفتاں ماں تے اس غی ذات ماں سفارشی سمجھ غے شریک کیو جے تھواج ویہہ
شریک کیاں گیا!؟ فر آپ ہی فرماوے غو جے اج تھارا سارا تعلق بالکل ٹٹ گیا
ہیں تے جھاں غا بارہ ماں تھارا اچا اچا دعوٰی تھا جے یہ ہم ناں خدا تعالیٰ غا
عذاب تیں چھڑکالیں غا ویہہ سارا ہوا ہو گیا ہیں۔
(٨٢) اتوں ہُݨ خدا غی قدرت تے اس غی کاری گری غو کجھ ذکر ہو رہیو ہے،
تے ناݪ ناݪ ہی اس پاسے وی اشارو ہے جے جس خدا نے انسان ناں دنیا غی
اس چار تہاڑا غی زندگی واسطے اتنی نعمت عطا فرمائیں ہیں اُس غا بارہ یوہ کسرا
سوچ لیو جے اس نے انساناں غی رہنمائی غو انتظام ہی نیہنہ فرمایو:؟ زمین غی
اندھیری ماں داناں ناں تے اڑیک ناں اپݨاں ویلا ور پھٹاݪ غے اس تیں
رنگ رنگ غا غلا تے بوٹا پیدا کرناں، تے زمین ماں یاہ خصوصیت رکھنی کہ واہ
اپݨاں وقت ور بیج ناں پھٹاݪ غے تے اپݨی چھاتی چیر غے اک ہریو نرویو بوٹو
باہر کڈ دیئے یاہ کس غی کاری گری ہے؟ مُڑدا تیں زندو تے زندہ تیں مڑدو پیدا
کردیݨوں کس غے قدرت غا نظارا ہیں؟ اس ساری کرشمہ سازی غو مالک تے
اللہ ہی ہے فر اے انسانوں تم اس ناں چھوڑ غے کیاں پہَمل پُہوسا کھائیں!
تے جد اس نے انسان غی زندگی واسطے یہ یہ نعمت عطا فرمائیں ہیں فر کسرا کہیو جا
سکے جے اس نے انسان غی ہدایت واسطے کجھ نازل ہی نیہنہ کیو!؟
(٨٣) سدا اپݨاں مقرر کیا وا وقت ور سویر ہوݨی، دیہنہ، چݨ تاراں غو اپݨی اپݨی
سڑک ور سدا اک معین چال ور چلݨوں تے نت اپݨاں نظام غو پابند رہݨوں
کدے اپݨاں نظام تیں ذری اگے پچھے نہ ہوݨوں یاہ کس غی کاری گری ہے!؟
کسے پتھر غی مورتی غی؟ کسے دیوی دیوتا غا یا کسے باطل معبود غی؟ نیہنہ! نیہنہ! یوہ
سارو نظام تے یوہ سارو حساب اس زبردست قدرت آلا غو مقرر کیو وہے جہڑو
سب کجھ جاݨݨ آلو تے ساراں زوراوراں غے اپر غالب تے زبردست ہے۔
(٨٤) یعنی یاہ اسے مالک الملک غی قدرت ہے کہ اس نے بیاباݨ جنگلاں ماں
تے سمندر غی انھیریاں ماں انسان غی رہنمائی واسطے چݨ تارا بݨایا تانجے وہ ان
غے ذریعہ ہر جگہ اپݨوں رستو دیکھ سکے؛ فر یہ چݨ تارا جہڑا انسان غی خدمت تے
چاکری واسطے پیدا ہویا ہیں یہ خدا کسرا بݨ گیا!؟ تے جس خدا نے دنیا غا اس
فانی سفر غی رہنمائی واسطے اتݨوں انتظام کیو ہے کسرا سوچ لیو جے کہ اس نے
اصل جنت غا رستہ غی رہنمائی واسطے نہ کوئے رسول چلایو تے نہ کتاب نازل فر
مائی؟ خیر! خدا نے تے یہ دلیل کھول کھول غے بیان فرما دتیں ہیں ور ان تیں
وی فائدو وہ ہی چکے غو جہڑو کجھ جاݨوں تے سمجھݨوں چاہتو ہے۔
(٨٥) مستقر یعنی ٹھکانوں تے مستودع یعنی امانت غا طور ور رکھݨ غی جگہ اس غی
تفسیر ماں چھ اقوال ہیں ور مشہور تفسیر یاہ ہے جے مستقر باپ غی پٹھ (کنڈ) تے
مستودع ماں غو شکم ہے کجھ مفسراں نے اس غا دو درجہ رکھیا ہیں پہلو مستودع ماں غو شکم تے مستقر دنیا ماں رہݨوں ہے فر مستودع قبر غی زندگی تے مستقر آخرت غی ساری زندگی یعنی جنت یا جہنم ہے (موضح القرآن)۔
(٨٦) بیان اللہ تعالیٰ غی قدرت تے اس غی کرشمہ سازی غو ہو رہیو ہے، چݨ تاراں تے دوجا فلکی نظام تیں بعد ہُݨ زمین ور غور کرن غی دعوت دتی جا رہئی ہے، غور کرو! زمین اک ہے تے سگ آلو پانی وی اک ہے ور
اس تیں غلا تے میوا کتنی قسماں غا پیدا ہو جیں! سبحان اللہ! فر میوہ ناں ہی تک لیو پہلاں کجھ کھوڑو تے کھٹو ہے فر جس راجس راپکتو جے مٹھو، رسیلو تے مزیدار بݨتو جے، ان ساری چیزاں ماں وی خدا غی قدرت غیں
بڑیں بڑیں نشاݨیں ہیں ور کس واسطے! جہڑو عقل تے سمجھ ناں کم لئے تے ان چیزاں تیں خدا غی معرفت حاصل کر غے ایمان قبول کرنوں چاہوے! ۔اس سارا رکوع ور ذری ڈونگی جئی نظر مار غے دیکھو ات اللہ تعالیٰ غیں

تُؤْفَكُونَ (٩٥) فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ
پٹھا پھیریا جیں (٨٢) وہ ہی سویر ناں لیاݨ آلو ہے، تے اسے نے رات ارام غی چیز بݨائی ہے اور دیہنہ تے چݨ ناں
وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (٩٦) وَهُوَ الَّذِي
حساب ناݪ رکھݨ آلو ہے یوہ اس غو متھیو وو حساب ہے جہڑو غالب تے جاݨن آلو ہے (٨٣) تے وہ ہی ہے جس نے
جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۗ
تھارا واسطے تارا بݨایا تانجے تم خشکی تے سمندر غی انھیریاں ماں رستو لوڑ سکیں
قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٩٧) وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ
یقیناً ہم نے دلیل کھول کھول غے بیان کردتی ہیں جاݨن آلاں لوکاں واسطے (٨٤) اور وہ ہی تے ہے جس نے تم
مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا
اک ہی جان توں پیدا کیا فر ہر ایکݨ واسطے اک ٹھکانوں ہے تے اک جگہ کجھ تہاڑا رہن غی ہے؛ یقیناً ہم نے
الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (٩٨) وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ
نشاݨیں کھول غے بیان کردتی ہیں ان لوکاں واسطے جہڑا سمجھیں (٨٥) تے وہ ہی ہے جس نے اسمان تیں پاݨی
مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا
برھایو، فر اس پاݨی ناݪ ہم نے ہر اک جمݨ آلی چیز پیدا کردتی؛ فر ہم نے اس تیں نیلیں نیلیں ڈالیں پیدا کیں
نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ
جس تیں ہم اک دوجا ناݪ جُڑیا وا داناں پیدا کراں تے کھجور غا بوٹا ور اس غی ڈالیاں تیں بݨا لڑکیا وا
دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ
گچھا؛ اور داخاں تے زیتون غا تے انار غا باغ جہڑا ایکݨ دوجا ناݪ
مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۗ انْظُرُوا إِلَىٰ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ
رلیں ملیں وی ہیں تے نیہنہ وی رلتا، تم انھاں غا میوا ناں تکوہاں جسویلے یہ پھلیں
وَيَنْعِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٩٩)
اور ان غا پکݨ ناں وی تکو! بیشک ان ماں انھاں لوکاں واسطے جہڑا ایمان لیاݨوں بڑیں نشاݨیں ہیں (٨٦)

جھڑیں جھڑیں قدرت بیان ہوئی ہیں ان تیں خدا تعالیٰ غا وجود تے اس غی توحید غو تے پتو لگے ہی ہے ناں ہی یاہ گل وی سامنڑے آوے جے انسان زمین اسمان غی جس چیز ناں وی اپڑوں معبود سمجھ غے اس ناں پوجے واہ تے انسان ہی غی خدمت واسطے بنائی گئی ہے، تے ناں ہی ان آیتاں ماں جگہ جگہ مشرکاں غی اس گل غو جواب وی ہے جے "اللہ تعالیٰ نے کجھ نازل ہی نیہنہ کیو" کہ جس پروردگار نے انسان غی زندگی غی ضرورتاں واسطے اتناں اتناں انتظام کیا ہیں! یوہ کس را ممکن ہو سکے کہ انسان غی روحانی ضرورتاں واسطے کجھ انتظام ہی نہ کیو وہے۔!

(۸۷) انسان جنّاں ناں کئیں طرح خدا غو شریک بناوے جنّاں شیطاناں غا کہیا ور پوجا کر غے تے گمراہی غو رستو اختیار کر غے وی جناں ناں خدا غی عبادت ماں شریک کرے تے جناں (دیواں) کولوں پناہ منگ غے، انھاں کولوں

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهٗ بَنِيْنَ

تے ان لوکاں نے جنّ اللہ غا شریک بنالیّا ہیں جد کہ اسے نے ویہہ پیدا کیّا ہیں تے انھاں لوکاں نے جہالت ناں اس واسطے

وَبَنٰتٍۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ؕ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿۱۰۰﴾

پوتاں تے تیاں غو عقیدو بنالیّو ہے، وہ پاک ہے! اس غی ذات ان گلاں تیں بچ اچی ہے جھڑیں یہ بیان کریں (۸۷)

بَدِيْعُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ اَنّٰى يَكُوْنُ لَهٗ وَلَدٌ وَّلَمْ

وہ اسماناں غو تے زمین غو بناڑں آلو ہے؛ اس غے اولاد کس را ہو سکے ! حالانکہ

تَكُنْ لَّهٗ صَاحِبَةٌ ؕ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ

اس غی بیوی ہے ہی نیہنہ ؛ تے اسے نے ہر چیز پیدا کی ہے، تے وہ ہی ہر چیز ناں خوب

عَلِيْمٌ ﴿۱۰۱﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ خَالِقُ كُلِّ

جانڑے (۸۸) یوہی اللہ تھارو پالنہار ہے اس توں بجڑں کوئی عبادت غے لائق نیہنہ وہ ہر اک چیز غو پیدا

شَيْءٍ فَاعْبُدُوْهُ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَّكِيْلٌ ﴿۱۰۲﴾ لَا

کرن آلو ہے بس تم اسے غی عبادت کرو، تے وہ ہر اک چیز غو کارساز ہے (۸۹) وہ

تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ ۫ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ ۚ وَهُوَ

نظراں غا کہیرا ماں نیہنہ آ سکتو تے نظر اس غا گہا وا ماں ہے تے وہ بڑو

اللَّطِيْفُ الْخَبِيْرُ ﴿۱۰۳﴾ قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَّبِّكُمْ ۚ

باریک تکنڑ آلو مچ خبر رکھنڑ آلو ہے (۹۰) یقیناً تھارے کوڑے تھارا رب غی طرفوں صاف دلیل آ گئی ہیں

فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا ؕ وَمَآ اَنَا

ہُنڑ جھڑ ولوء ناں کم لئے غو وہ اپڑوں فائدو کرے غو تے جھڑ وانّوں بنیو رہ غو وہ اپڑو ہی نقصان کرے غو تے ہوں

عَلَيْكُمْ بِحَفِيْظٍ ﴿۱۰۴﴾ وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ وَلِيَقُوْلُوْا

تھارے اپر نگرانی کرن آلو نیہنہ بنایو گیو (۹۱) تے ہم اسے را دلیلاں ناں پھیر پرت غے بیان کراں اور تانجے کافر اس را کہنڑ

دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهٗ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿۱۰۵﴾ اِتَّبِعْ مَآ اُوْحِيَ

لگیں جے تم نے کسے کولوں پڑھ لیّو ہے تے تانجے جانن آلاں واسطے ہم خوب واضح کر دیاں (۹۲) (اے نبیؐ) تم اس وحی

مدد لے لے غے تے جادو ٹوناں کر کر غے وی جناں ناں خدا غو شریک بناوے عرب ماں جناں غی پناہ ماں آنڑ تے جنّاں کولوں مدد منگنڑ غو عام رواج تھو، آیت غو مفہوم یوہ ہو یو جے ان پشلیں تگڑیں تگریں دلیلاں غے باوجود انھاں مشرکاں ناں دیکھو جے یہ جناں ناں خدا غو شریک بناویں، انھاں غی پناہ نوڑیں انھاں کولوں مدد منگ منگ غے اپڑاں خیال غے مطابق جادو ٹونا کریں حالانکہ ان بچاراں ناں تے خدا تعالیٰ نے ہی پیدا کیو ہے اور انساناں ہاروں یہ وی اللہ غی اک عاجز مخلوق ہی ہیں فر خدا غی پیدا کی وی مخلوق اس غی خدائی ماں کس را شریک ہو سکے! اور دیکھو! یہ بجڑں کسے دلیل تے بجڑں علم غے نِرٹ جہالت غی بنیاد ور اللہ تعالیٰ واسطے تہیاں پوتاں غو عقیدو بناویں، کوئے حضرتِ عزیزؑ ناں خدا غو پوت کہہ تے کوئے حضرتِ عیسیٰؑ ناں نعوذ باللہ خدا غو صاحبزادو سمجھے اور مکہ غا مشرک تے ساراں فرشتاں ناں ہی خدا غیں گدریں (تہیں) کیہنہ حالانکہ یہ سارا خدا غی ہور مخلوق ہاروں عاجز مخلوق ہی ہیں۔ اواں خدا تعالیٰ غی ذات وی تہیاں پوتاں غا اس عیب تیں بالکل پاک تے سچی ہے۔ وہ ان خیالاں تیں مچ اچو تے مچ دور ہے جھڑا اس غا بارہ ماں یہ مشرک پلے تیں بناویں۔ لہذا اس غی عالیشان ذات غو اور جیا جون غی عاجزی دواں غو یوہ تقاضو ہے جے اس غو کوئے تہی پوت قطعاً نیہنہ ہو سکتو۔ ور مشرک کسے دلیل در تہان ہی نیہنہ دیتا۔

(۸۸) اللہ تعالیٰ واسطے اولاد نہ ہونڑ غی اک ہور زبردست دلیل بیان ہو رہئی ہے، کہ جس خدا نے اک حکم ناں یاہ زمین اسمان بنا دتی اس تیں پہلاں نہ کوئے ان غو نقشو موجود تھو تے نہ کوئے نمونوں۔ اس ویلے اس ناں کسے غی مدد تے اپرا لاں غی لوڑ نیہنہ پئی فر اج اس غو کوئے شریک کس را ہو سکے! اج اس ناں اولاد غی سہائی غی لوڑ کس را پے گئی، فر جھڑ و آدمی خدا تعالیٰ واسطے اولاد منڑے اس ناں اولاد غی کائے ماں وی تے ضرور ہی دسڑنی پے غی، تے نعوذ باللہ فر وہ خدا غی ٹبری کس ناں منے غو!! نعوذ باللہ کیوں! اسی گستاخی کرن غی کوئے ہمت کر سکے! جد یاہ گل نیہنہ فر حضرتِ مریمؑ غا شکم تیں پیدا ہونڑ آلا حضرتِ عیسیٰؑ ناں خدا غو پوت کس را بنا نویں! بس اصل گل یاہ ہے جے دنیا جہان غیں یہ ساریں چیز تے یاہ ساری جیا جون خدا غی پیدا کی وی تے اس غی مخلوق ہے اور وہ ان ساریاں چیزاں غو مالک تے خالق (یعنی پیدا کرن آلو) ہے لہذا ساری جیا جون سنگ اس غو تعلق خالق تے مخلوق غو ہے باپ تے اولاد غو قطعاً نیہنہ۔

(۸۹) یعنی جس نے ساری جیا جون پیدا کی بس وہ ہی اس جیا جون غو خدا ہے، اس توں سوا نہ کوئے خدا ہو سکے نہ کوئے عبادت غے لائق ہو سکے تے نہ کوئے دوجیاں خدائی صفتاں ماں شریک ہو سکے، اس غو اپڑاں بنداں ور حق ہے جے ویہہ اسے غی عبادت کریں، اسے ہی کولوں مدد منگیں تے اسے ناں ہی حاجت روا تے مشکل کشا سمجھیں۔

(۹۰) خدا غی قدرت غو بیان ہو رہیو ہے جے انسان غی اکھاں ماں یاہ طاقت قطعاً نیہنہ ہے جے ویہہ اللہ تعالیٰ غی حقیقت توڑی پج سکیں تے اس غی عالیشان ذات ناں اپڑی نظراں غا کہاوا ماں لے سکیں تے نہ دنیا ماں انھاں کوڑے یاہ ہمت ہے جے ویہہ اس غی سچی ذات غو دیدار ہی کر سکیں؛ ہاں! جنت ماں وہ موموناں ناں اپڑی قدرت ناں دیدار نصیب کرے غو، واہ گل ہور ہے اس غو ات ذکر نیہنہ۔ یوہ حال تے انسان غی نظراں غو ہے جد کہ اللہ تعالیٰ غی باریک تکنڑ آلی قدرت غو یوہ حال ہے جے مھاری نظراں غی وی اک گل اس غا علم تیں باہر نیہنہ ہو سکتی، مھاری نظراں غو ہر پل اس غا بے انت علم غا کہاوا ماں ہے کیونجے وہ نکی موٹی ہر اک چیز ناں دیکھنڑ آلو تے ہر اک چیز غی خبر رکھنڑ آلو ہے۔

(۹۱) یعنی ہر شخص کوڑے قرآنِ کریم غیں بیان کی ویں یہ صاف صاف دلیل تے رحمتِ عالم ﷺ غا معجزہ پج گیا ہیں ہُنڑ انھاں تیں فائدو چکنوں تے اپڑی آخرت بنانی یوہ انسان غو کم ہے۔ جھڑ و ہُنڑ اکھ اگاڑ

غے تکے غو تے خدا غی معرفت حاصل کر غے ایمان قبول کرے غو اس ماں فائدو اسے غو ہے تے جہڑو ان ساریں دلیلاں دروں اکھ ہی میچ لئے غو اس ماں نقصان وی اسے غو ہے اس ناں نہ تے اسلام ہی غو کجھ بگڑے غو تے نہ رحمتِ عالم ﷺ ور ہی کسے غاں عملاں غی کجھ ذمہ واری ہے۔
(۹۲) اللہ تعالیٰ نے قرآن پاک ماں کئیں طرح اثر دار طریقاں ناں اپنی توحید غی دلیل بیان فرمائیں جہڑیں رحمتِ عالم ﷺ ہی غی زبانی لوکاں غے سامنے آئیں اس غا کئی کئی دو نتیجہ نکلیا جہڑا اس آیت ماں بیان ہو یا ہیں جے جہڑا ضدی تے کرودی قسم غا لوک ہیں ویہہ تے یہ آیت سُن غے کیہنہ غا کہ اسا زبردست مضمون محمد (ﷺ) غی زبانی کس را بیان ہو رہیا ہیں اا س غو مطلب تے یوہ ہے جے یہ ضرور کسے یہودی یا عیسائی کولوں پڑھ غے آ گیا ہیں سبحان اللہ یاہ قرآنِ کریم غی اک طرح غی پیشنگوئی تھی فر لوکاں نے دیکھیو جے ہوو وی یوہی عرب غاں مشرکاں نے وی نبی اُمی (فداہ ابی وامی) ﷺ ور یوہی الزام لایو دیکھو سورتِ فرقان آیت ۴/ ۵ تے اج غا یورپی جاہل متعصب ''ناں غا دانش ور'' وی یاہی گل کہہ رہیا ہیں۔ ور اس غا مقابلہ ماں جہڑا لوک ضد غی پٹی کھول غے اپنی سمجھ تے عقل ناں کم لیں ویہہ ان صاف صاف آیتاں ناں پڑھ غے گل سمجھیں اور صاف دل ہو غے ایمان قبول کریں۔
(۹۳) یعنی اتنی دلیلاں غے باوجود جہڑا مشرک چھڑا ضد غی وجہ تیں نیہنہ منتا اے نبی ﷺ تم انھاں غو خیال چھوڑ دیو، بس اللہ غی وحی تے اس غا حکم غے مطابق اپنوں تبلیغ آلو فرض پورو کرتا رُہو۔
(۹۴) یوہ مضمون اسے سورت ماں اس تیں پہلاں وی کئیں جگہیں گذریو ہے یعنی جے کدے اللہ تعالیٰ غی مشیت یاہی ہوتی کہ لوکاں ناں زبردستی ہدایت ور جمع کر دتو جے تاں اِس ماں اُس واسطے کجھ وی اوکھت نیہنہ تھی، جے کدے اس غی مشیت یاہی ہوتی فر اک وی بندو شرک نہ کر سکتو ور اس غی مشیت ہی اسی نیہنہ وہ تے ہدایت اور گمراہی غا دوئے رستا انسان غے سامنے رکھ دیئے فر اس ناں اختیار دید یئے کہ انسان اپنی مرضی ناں جنت یا دوزخ غو جہڑ رستو چاہوے اختیار کر سکے کیونجے اس نے انسان ناں ودیا تیں ودیا دماغ دتو ہے تا نجے وہ اپناں نفع نقصان ناں آپ سیاں سکے! ہاں! جہڑو ان ساریاں دلیلاں غے باوجود ایمان قبول نہ کرے اس غی ذمہ واری فر نہ تے اللہ تعالیٰ ور ہے کہ وہ اس ناں زبردستی سدا رستہ ور لے آوے اور نہ رحمتِ عالم ﷺ ور ہے۔
(۹۵) کفر شرک غی برائی اور ان چیزاں غی حقیقت بیان کر دینی تے ضروری ہے جنھاں ناں لوک خدا غی خدائی ماں شریک کریں، ور کسے مشرک اگے اس غاں معبوداں غی برائی اسا سخت انداز ماں بیان کرنی جے وہ مشرک جہالت ماں خدا تعالیٰ ناں گاں کڈن لگ پے جائز نیہنہ، اسے تیں ات ٹھا کیو جا رہیو ہے تے فقہاء کرام نے اتوں یوہ مسلو وی کڈیو ہے جے جہڑو کم کرنوں خود تے جائز وہے ور اس غا کرن ناں کسے دوجے حرام غو بوہ کھل سکے فر وہ جائز کم وی جائز نیہنہ رہتو! (احکام القرآن)
(۹۶) روایتاں ماں آوے جے مشرکاں نے اک واری رحمتِ عالم ﷺ اگے یوہ مطالبو کیو تھو جے تم صفاء پہاڑ ناں سوناں غو بنا دسو فر ہم تھارا ور ایمان لے آواں غا، حالانکہ انھاں غو مقصد یوہ معجزو تک غے ایمان قبول کرنوں نیہنہ تھو بلکہ ویہہ تے چھڑی اک گل چاہڑنی چاہویں تھا، لیکن اس ور کجھ ایمان آلاں غا دلاں ماں یاہ تاہنگ آ گئی کہ خدا کرے آ یوہ معجزو پورو ہی ہو جاتو لوک مسلمان ہو ہی جاتا اس ور یاہ آیت نازل ہوئی (ابن کثیر) تے آیت ماں اس تاہنگ غو جواب نازل ہو کہ پہلاں تے معجزہ غو سارو معاملو اللہ غا ہتھ ماں ہے اور وہ اس غی حکمتاں تیں وی خوب واقف ہے، فر دوجی یاہ گل وی ہے کہ معجزہ تک غے وی انھاں ضدیاں نے ایمان قبول نیہنہ کرنوں لہذا اس غی حکمت یاہی ہے جے انھاں ناں یوہ فرمائشی معجزو نہ دسیو جے۔
(۹۷) یعنی انھاں غی نافرمانی تے سرکشی ور ان غا دل تے انھاں غیں اکھ ہی پُٹھیں ہو جیں غیں کیونجے ہمیشاں تیں انھاں غی یاہی عادت رہئی ہے اور اس غو نتیجو یوہ نکلے غو کہ اللہ تعالیٰ انھاں کولوں دین ناں سمجھن دیکھن غی طاقت ہی لے لیئے غو فر جس را معجزو دیکھن تیں پہلاں ایمان نیہنہ لیا تھا معجزو دیکھ غے وی نیہنہ لیا سیں۔

اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ وَاَعْرِضْ عَنِ
ور ہی چلو جہڑی تھارا کونے تھارا رب غی طرفوں آئی ہے؛ اس توں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ؛ تے تم مشرکاں تیں اک
الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۱۰۶﴾ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَآ اَشْرَكُوْا ۗ وَمَا جَعَلْنٰكَ
پاسے ہو جاؤ (۹۳) تے جے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں یہ شرک نہ کرتا؛ اور (اے نبیؐ) ہم نے تمناں انھاں ور
عَلَيْهِمْ حَفِيْظًا ۚ وَمَآ اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيْلٍ ﴿۱۰۷﴾ وَلَا تَسُبُّوا
نگرانی کرن آلو نیہنہ بنایو تے نہ تم انھاں غا ذمہ وار ہیں (۹۴) تے یہ مشرک اللہ ناں
الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ
چھوڑ غے جنھاں غی عبادت کریں تم انھاں ناں گاں نہ کڈیو کیونجے ویہہ حدوں بدھ غے جہالت ماں
عَدْوًاۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ۠
اللہ تعالیٰ ناں گاں کڈن لگ جیں غا اسے را ہم نے ہر ایکن فرقا غا عمل اس غی نظراں ماں سوہنا کر غے دسیا ہیں
ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَّرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿۱۰۸﴾
فر انھاں ساراں نے اپناں رب کونے مڑ غے جانو ہے تاں وہ انھاں ناں دس چھوڑے غو جو کجھ یہ کریں ویں تھا (۹۵)
وَاَقْسَمُوْا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَآءَتْهُمْ
تے یہ لوک پکی کر کر غے زور ناں اللہ تعالیٰ غی قسم کریں کہ جے انھاں کونے کائے نشانی
اٰيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا ۗ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا
آ جئے تاں یہ ضرور اس ور ایمان لے آویں غا تم فرما دیو: نشانیں تے (ساریں) اللہ تعالیٰ کونے ہی ہیں تے
يُشْعِرُكُمْ ۙ اَنَّهَآ اِذَا جَآءَتْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۰۹﴾ وَنُقَلِّبُ
(اے مسلمانوں!) تمناں کے پتو ہے کہ جسویلے واہ (نشانی) آ جئے غی فر یہ ایمان قبول نیہنہ کرسیں (۹۶) ہم انھاں غا دلاں
اَفْـِٕدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوْا بِهٖٓ اَوَّلَ
تے اکھاں ناں پھیر چھوڑاں غا جس را کہ یہ لوک پہلی واری ہی اس ور ایمان نیہنہ
مَرَّةٍ وَّنَذَرُهُمْ فِيْ طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿۱۱۰﴾ ع
۱۴ ع ۱۹
لیایا، تے ہم انھاں ناں انھاں غی گمراہی ماں بھٹکن پھوسا کھاتا چھوڑ دیاں غا (۹۷)